

VOLUME-22

ISSUE-2

December - 2023

WORLD SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL

WORLD SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL

International scientific electronic journal

Volume-22 _Issue-2

December - 2023

Jahon ilmiy tadqiqot
jurnali

MUASSIS:

Qo'qon davlat pedagogika instituti,
"Ustozlar uchun" MCHJ

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Tahririyat kengashi raisi:

D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent

Jamoatchilik kengashi raisi:

D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent

Bosh muharrir

D.SH.Xodjayeva- filologiya fanlari nomzodi,
dotsent

Mas'ul muharrir:

N.S.Jo'rayev - psixologiya fanlari nomzodi,
dotsent

Mas'ul muharrir yordamchisi:

O.Y.To'xtasinova- filologiya fanlari
nomzodi, dotsent

Nashr uchun mas'ul:

Rasulov Inom Muydinovich -
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi Axborot va
ommaviy kommunikatsiyaragentligi
tomonidan berilgan 1547 raqamli
guvohnoma asosida ro'yhatga olingan

Tahririyat manzili:

Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turon
ko'chasi, 23-uy

Telefon:

(0373) 542-38-38

E-mail:

info@wsrjournal.com

Tahrir kengashi:

Sh.Farmonov - O'zR FA akademigi
Sh.Namozov - O'zR FA akademigi
S.Rashidova - O'zR FA akademigi
I.Asqarov - kimyo fanlari doktori, professor
V.Xo'jayev - kimyo fanlari doktori, professor
Sh.Abdullayev - kimyo fanlari doktori, professor
M.Isakov - kimyo fanlari doktori, professor
R.Rasulov - fizika-matematika fanlari doktori, professor
B.Samatov - fizika-matematika fanlari doktori, professor
D.Akbarov - fizika-matematika fanlari doktori
A.Xusanov - fizika-matematika fanlarinomzodi, dotsent
V.Isaqov - biologiya fanlari doktori, professor
G'.Abdullayev - biologiya fanlari doktori
A.Batashov - biologiya fanlari doktori
D.Mamatqulov - biologiya fanlari nomzodi, professor
H.Xonboboev - texnika fanlari nomzodi, dotsent
B.Nu'monov - texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
I.Oxunov - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
R.Payg'amov - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.Valiyev - kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
A.Gapparov - Kimyo fanlari nomzodi, dotsent
N.Karimov - O'zR FA akademigi
A.S.Sagdullayev - O'zR FA akademigi
O.Akimova - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
V.Borisova - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
I.Artyushkov - filologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
M.Rasulova - filologiya fanlari doktori, professor
Sh.Iskandarova - filologiya fanlari doktori, professor
D.Nabiyeva - filologiya fanlari doktori, professor
O.Bozorov - filologiya fanlari doktori
A.Ziyayev - filologiya fanlari doktori (DSc)
D.Jamoliddinova - filologiya fanlari doktori (DSc)
Z.Qobilova - filologiya fanlari doktori (DSc)
M.Hoshimova - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
M.Siddiqov - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
M.Jamoliddinov - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
O.O.Bozorov - filologiya fanlari nomzodi
M.Rasulova - filologiya fanlari nomzodi, dotsent
V.Karimova - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
M.Djo'rayev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G.Kislov - falsafa fanlari doktori, professor (Rossiya)
G.Abdullayev - falsafa fanlari doktori, professor
M.Aminova - falsafa fanlari nomzodi, dotsent
M.Temirboyev - falsafa fanlari nomzodi
T.Fayzullayev - siyosat fanlari doktori, professor
A.Rasulov - tarix fanlari doktori, professor
R.Shamsiddonov - tarix fanlari doktori, professor
Q. Akbarov- tarix fanlari nomzodi
T.Haydarov - iqtisod fanlari doktori, professor
N.Babayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
N.Erkaboyeva - pedagogika fanlari doktori, dotsent
S.Alimsaidova - pedagogika fanlari doktori, dotsent
Z.Azimova - pedagogika fanlari doktori, dotsent
V.Qodirov - pedagogika fanlari doktori, dotsent
A.Tolibjonov - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
J.Azamov - yuridika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
D.Soliyeva - psixologiya fanlari doktori, dotsent
O.Bektoshev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
M.Ergashev - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.Aliboyeva - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G.Nazirova - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
A.Abdurashitov - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Kadirova Nigora Rashidovna, Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Fan tarmoqlari: Matematika, fizika, informatika, geografiya, psixologiya, ijtimoiy fanlar

LEARNER AUTONOMY

Xusenjonova Mohinur Faridunovna

m_faridunovna15@outlook.com

<tel:+998904741504>

Samarkand State Institute of Foreign Languages

English faculty II student of 2201 group

*Scientific supervisor: **Pardayeva A. R.***

Abstract: How does one become an autonomous learner? Is there a way to learn how to understand inferences, read between the lines and beyond the text, how to analyze a high-level text? What is the difference between extensive and intensive/reflective reading? What techniques and strategies could help intermediate and advanced students master skills of a reflective reader? Critically reflective inquiry is the most significant part of autonomy in thinking. Will it engage students in learning tasks, will students persevere in the face of difficulties, and how students will handle disappointments and challenges? What strategies could help students retain the material? The article answers these questions; it contains a variety of strategies, which practitioners may use in the classroom and offer their students in order to develop skills of autonomous learners. ^[1]

Key words: language learning, age, autonomous student, individual, strategies, various

Language learning is a modern requirement today. It is possible to learn the language at any age, it is not enough for the student to work in a lesson with the teacher to learn, to increase vocabulary, to improve reading or to refresh skills, there are two sides of the coin, so that student has to work on himself at home.

Learning is an individual process and students need to feel good about how they approach and engage in learning tasks, whether they are motivated to persevere in the face of difficulties, and how they handle disappointments and challenges. ^[1;2]

Defined Learner Autonomy. Ability to take charge of one's own learning. Main idea behind learner autonomy is that students should take responsibility for their own learning, rather than be dependent on the teacher (Holec 1981). "The autonomous learner is one that constructs knowledge from direct experience, rather than one who responds to someone's instruction" (Benson 2001) ^[2]

Characteristics of Autonomy. Concept based in natural tendency for learners to take control over their learning. Autonomy may be displayed in different ways and to different degrees depending on each learner and learning situation. Learners who lack autonomy are capable of developing it given appropriate conditions and preparation. Autonomous learning is more effective than non-autonomous learning. ^[2;1]

Various of Autonomy Learners. TECHNICAL - The act of learning a language outside the framework of an educational institution and without the intervention of a teacher. PSYCHOLOGICAL - The capacity which allows learners to take more responsibility for their own learning. POLITICAL - The conditions that allow learners to control the process and content of learning as well as the institutional context within which learning takes place. SOCIAL - The capacity to interact and collaborate with others. [2:2]

Autonomy involves students having a range of learning strategies which they are able to apply flexibly in different contexts. Teachers can help students to develop learning strategies through learner training in the classroom and this can take many forms. One important practical step is awareness-raising on how to use self-reference tools such as English-English dictionaries and grammar books. [3]

Strategies:

- choosing controversial materials Nowadays, we are overwhelmed with such materials, newspaper articles, TV channels, the Internet, magazines, blogs, etc. are great resources. They are perfect for developing reflective independent thinking.

- discussing a title A title is a story's first impression. Titles are extremely important. A title creates anticipation and expectation or, perhaps, disinterest. Often the title is what will determine whether or not someone reads a story. “Горячая зима” (Hot Winter) title in the “Politics” rubric sounds controversial, it is unlikely about weather forecast. The “Доллару требуется лекарь“(Dollar needs a doctor) title obviously contains some implications and will lead to a discussion.

- generating associations around a topic A discussion before the reading on its topics builds background knowledge to aid in the comprehensibility of the text. Ask questions: What is the general topic? What is my prior knowledge of the topic? What is the main issue?

- prediction and contextualization: Working on predictive and contextualizing skills means that students practice working out the answer by considering the hints and clues in the text in the light of their own knowledge and experience.

- skimming and scanning Skimming and scanning are reading techniques that use keywords to move quickly through the text. Skimming is reading rapidly in order to get a general overview of the material. Scanning is used in order to find specific facts, quickly gather the most important information or 'gist'.

- inferencing Development of inferring, is the bedrock of comprehension and inferential thinking and means practicing the creation of a personal and unique meaning from the text. Choosing the right texts is crucial for developing inferential thinking, because very explicit texts provide just a few opportunities for inferences to be made. The ability to use two or more pieces of information from a text in order to arrive at a third piece of information that is implicit. It involves combining information from the

text and relevant background knowledge. Inferences may be causal, drawn during reading, or drawn after reading, etc.

- activating background knowledge Background knowledge is an organized schemata which leads us to expect or predict aspects in our interpretation of discourse by matching what we hear with what we already know. Bartlett, whose use of the term schema has been applied to the research on second language listening argued that our memory aggregates experience into “schemata” (1967, pp. 201-202, in Madden, 1997) and applies them in a manner similar to imagination. A discussion before the reading on its topics builds background knowledge and the comprehensibility of the text as well as giving the teacher an idea of where students’ background knowledge needs to be developed more.

- summarizing texts Individually, learners read the texts and summarize the key points. Learners may present their summary in their blogs or orally, which may lead to an open discussion of the content of the text. This strategy encourages learners to read for themselves, extract key points and try to make sense of their reading without relying solely on input and explanation from the facilitator. Only where a lack of understanding persists, should the facilitator provide clarification.

- creating learner-generated quizzes Effective autonomous learning requires the ability to review, consolidate and build on what has been learnt. Compiling and answering learner-generated quizzes provide such opportunities to increase learners’ understanding of the course content. This strategy prompts learners to consider what they have learnt, what they still need to learn. We do it not for grades, but for retention of the material.

- teaching it to a teacher Emotions that are stimulated when students have an opportunity to teach what they’ve recently learned may create greater knowledge and memory. When teachers tell their students before a lesson that they will need to prepare to teach what they learn, pupils tend to work harder to understand the material, search for the main points, organize and apply knowledge more effectively, and score higher on tests. Researchers call these findings “the protégé effect.” [1;3]

It is valuable for learners to be mindful of how they approach given errands. This mindfulness can empower learners to create choices almost the strategies and methods they utilize in their learning. This methodology fortifies the capacity for independence. Learners may need to compose a brief reflection on how they drawn nearer the errand in a shape of blogs. The role of the instructor is to assist them ended up more mindful of their possess needs, interface, inclinations, internalizations, values, objectives and desires, and empower student’s self-monitoring.

In the classroom environment, it is very important for students to vocalize their understanding, thoughts, judgements, or beliefs on each authentic passage they read or listen to. Why? Because everything they get perceptively should be transformed from

passive/perceptive comprehension/memory into expressive memory. This technique is crucial for retention and assimilation of the material. The author's favorite moment in the classroom is when, by the end of the lesson, students teach it to the teacher. Students admit that this is the best way for retention of the material, and they do not get home assignments, because the most part of the given material has been done at the lesson. Teaching is not a craft, it is an art. Don't be a mentor in the classroom, be a navigator.

[1:4]

References:

1. [Strategies to become an autonomous learner \(cyberleninka.ru\)](http://cyberleninka.ru)
2. [Approaches to Learner Autonomy in Language Learning Erin \(present5.com\)](http://present5.com)
3. [Learner Autonomy - Teaching English with Oxford \(oup.com\)](http://oup.com)
4. A.Halim Sykes. Four Strategies for Promoting and Developing Learner Autonomy in Blended Learning Contexts. Teaching and Learning Centre, SIM University

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA HARBIY XIZMATCHILARNING
PENSIYA TA’MINOTI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ
ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

**IMPROVING THE PENSION SYSTEM FOR MILITARY SERVANTS
IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Berdiyeva Umida Ubaydullayevna

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi Universiteti

Bakalavriat fakulteti Ayol kursantlar guruh komandiri

Umida.axundjanova@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada harbiy xizmatchilarning pensiya ta’minoti tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlili bayon etilib, dunyoning ko‘plab davlatlari, jumladan, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlaridagi harbiy xizmatchilar pensiya ta’minoti tizimini isloh qilish va takomillashtirish bilan bog‘liq xorij tajribalari o‘rganilgan. Bundan tashqari mamlakatimizda “Harbiy xizmatchilar (xodimlar) va ularning oila a‘zolarining davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonun loyihasi harbiy xizmatchilar pensiya ushbu sohani rivojlantirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: pensiya, nafaqa, pensiya ta’minoti, pensiya olish huquqi, xizmat yillari, pensiya tayanch miqdori, pensiyaga ustama haqlar, pensiya turlari, pensiya olish shartlari, pensiyaning umumiy eng yuqori miqdori, pensiyani rasmiylashtirish.

Аннотация: В данной статье представлен анализ проводимых реформ в системе пенсионного обеспечения военнослужащих, изучен зарубежный опыт реформирования и совершенствования системы пенсионного обеспечения военнослужащих во многих странах мира, в том числе в странах СНГ. Кроме того, в нашей стране проектом закона “О государственном пенсионном обеспечении военнослужащих (сотрудников) и членов их семей” разработаны предложения и рекомендации по развитию данной сферы пенсионного обеспечения военнослужащих.

Ключевые слова: пенсия, пособие, пенсионное обеспечение, право на пенсию, годы службы, базовый размер пенсии, надбавки к пенсии, виды пенсий, условия получения пенсии, общий максимальный размер пенсии, оформление пенсии.

Abstract: this article describes the analysis of the reforms that can be implemented in the pension system of military personnel and it is studied foreign experiences related to the reform and improvement of the pension system of military personnel in many countries of the world, including the countries of the CIS. In addition, in our country, the draft Law "On state pension provision of military

servicemen (personnel) and their family members" has developed suggestions and recommendations for the development of this field of military servicemen's pension.

Key words: pension, pension provision, right to receive pension, years of service, basic amount of pension, premiums for pension, types of pension, conditions for receiving pension, total maximum amount of pension, registration of pension.

Xozirgi dunyodagi siyosiy notinch paytda davlatimiz mudofaa qudratini har tomonlama oshirish, etuk va malakali harbiy kadrlarni tayyorlashga, Vatan himoyachilari, ularning oilalari uchun munosib hayot sharoitlarini yaratishga bundan keyin ham alohida e'tibor qaratilayotgan davlat siyosatimizning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib turibdi. Respublika Prezidenti Sh.Mirziyoev ham 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Kelgusi yilda mamlakatimiz mudofaa salohiyatini rivojlantirish bo'yicha islohotlarimizni davom ettiramiz" dedi va: "xususan, Qurolli Kuchlar qudratini, qo'shinlarning professional va jismoniy salohiyatini yuksaltirish, harbiy xizmatchilar va ularning oilalarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlariga alohida e'tibor qaratamiz" deya bajariladigan vazifalar ko'lamini atroflicha keltirib o'tdi.

Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "... inson manfaati va yana bir bor inson manfaati islohotlarning bosh maqsadi etib belgilandi" [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning: "Yoshi ulug' insonlar, katta avlod vakillariga e'tibor va amaliy g'amxo'rlikni kuchaytirish, ularning pensiyalarini oshirish, tibbiy xizmat va ijtimoiy-maishiy ta'minotini yaxshilash bundan buyon ham Prezident uchun, Hukumatimiz va barcha hokimliklar uchun eng muxim ustuvor vazifalardan biri bo'lib qoladi" deganlari O'zbekistonda pensiya tizimiga qaratilayotgan yuksak e'tibordir. Zero, jahon amaliyotida Pensiya ta'minoti ijtimoiy muxofazaning ajralmas qismi hisoblanib, davlatning asosiy fuksiyalaridan biri hisoblanadi. Davlatning tuzilishi va imkoniyatlariga muvofiq holda fuqarolarning ijtimoiy ta'minotga bo'lgan huquqlari Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasi tomonidan 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ning 22-moddasida qayd etib o'tilgan. Unga ko'ra, pensiya ta'minoti – muayyan davlat qonunchiligida o'rnatilgan tartibda, asosiy daromad manbasini qariyalik, nogironlik va boquvchisini yo'qotgan fuqarolarni moddiy ta'minlashga yo'naltirilgan huquqiy va iqtisodiy chora-tadbirlar majmuasidir.

Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar kundalik turmushimizning barcha sohalariga taalluqli bo'lib, bu jarayon shu jumladan, xarbiy pensiya ta'minoti soxasida ham keng qamrov bilan amalga oshirib kelinmoqda va bunda xarbiy xizmatchilarimizning ijtimoiy ta'minot olishga oid konstitutsiyaviy huquqlarini yana ham kengaytirish, uning kafolatlarini kuchaytirish orqali berilayotgan moddiy- ijtimoiy yordamlarni miqdor va sifat jihatdan yana ham yaxshilash, ijtimoiy adolat va qonuniylik tamoyillari

buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik, hayot darajamiz o‘sishi bilan mutanosib ravishda pensionerlar moddiy turmush sharoitlari yuksalib borishiga erishish maqsadlari nazarda tutiladi.

Bu borada, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 29 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-27-son Farmoni [2] qabul qilinishi harbiy xizmatchi va xodimlar ijtimoiy himoyasi yanada yuqori bosqichga olib chiqishga, yangidan-yangi mexanizmlarni nazarda tutadigan Hukumat qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasining tegishli moddasiga ko‘ra [3] e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, unda “Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta‘minot olish huquqiga ega” deb ko‘rsatilgan. Ya‘ni ijtimoiy ta‘minot (masalan, pensiya ta‘minoti) olish uchun “qarilik”ka yetish shart bo‘lmasdan, “qonunda nazarda tutilgan boshqa hollar” bo‘lsa bas.

Binobarin, “O‘zbekiston Respublikasining Milliy gvardiyasi to‘g‘risida”gi qonunning 39-moddasiga asosan Milliy gvardiyaning harbiy xizmatchilari (xodimlari), boquvchisini yo‘qotgan taqdirda esa ularning oila a‘zolari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va miqdorlarda davlat pensiya ta‘minotini olish huquqiga ega [4].

Ta‘kidlash joizki, sud, prokuratura yoki ichki ishlar idoralari xodimlarining pensiya ta‘minotining tashkiliy-huquqiy asoslari ma‘lum darajada hal etilgan bo‘lsa, harbiy xizmatchilar pensiyasi bilan bog‘liq qonunchiligimiz islohotlar jarayonidan ortda oqsab qolgan. Qurolli Kuchlar tarkibidagi vazirlik yoki harbiy tuzilmalar tomonidan idoraviy hujjatlar [5] chiqarilishiga qaramay, bu borada hanuzgacha asosiy qonun sifatida SSSR Oliy Sovetining 1468-1 sonli qarori bilan amalda bo‘lgan “Harbiy xizmatchilarning pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi 1990 yil 28 apreldagi qonuniga rioya qilinadi. Buni sohaning mutaxassislari ham tan olib, qonunning eskirganligini ta‘kidlashadi [6].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 13 martdagi “Vatan himoyasi va el-yurtimiz tinchligi yo‘lida halok bo‘lgan harbiy xizmatchilar va xodimlar oila a‘zolarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-34-son Farmoni 6-bandida “Harbiy xizmatchilarning pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi qonun loyihasini ishlab chiqish va 1 dekabrqa qadar Vazirlar Mahkamasiga kiritish vazifasi belgilangan.

Professor V.Roikning ilmiy ishlarida aholini ijtimoiy himoya qilishda ijtimoiy sug‘urta tizimining o‘rni, uning moliyaviy-iqtisodiy asoslari, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, tibbiy va pensiya sug‘urtasining zamonaviy institutlarini shakllantirish kabi masalalar tadqiq qilingan hamda bu orqali aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish asoslab berilgan [7].

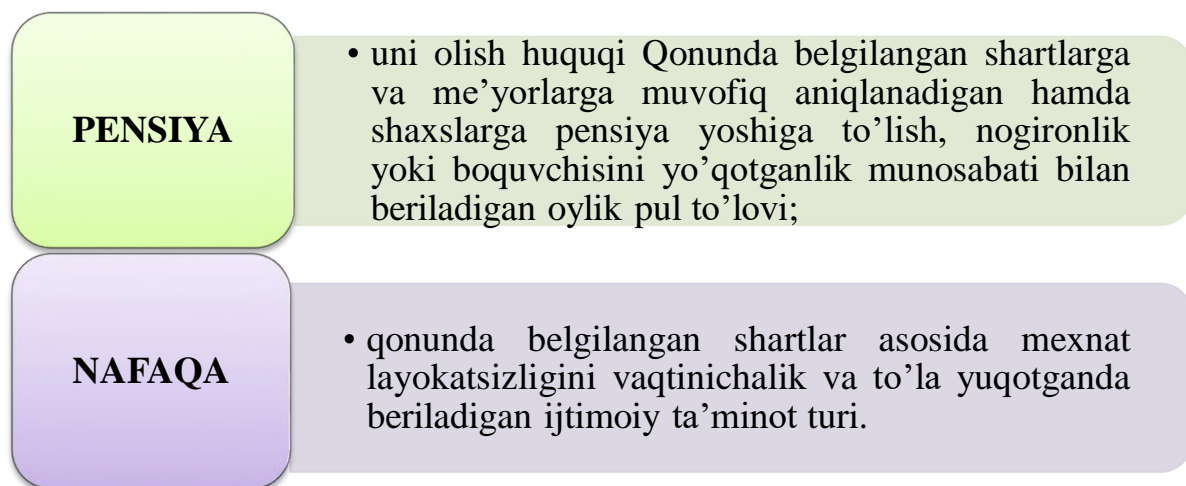
Jamiyatda pensiya va nafaqa kabi tushunchalarning ko‘plab uchrab turishi, ularni oluvchilarini “pensioner”, “nafaqaxo‘r” deb atalishi albatta ba’zi bir savollarni yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Agar “pensiya” va “nafaqa” tushunchalarini bir xil talqin qiladigan bo‘lsak, demak biz amalga oshirayotgan tadqiqot ham ma’lum bir ma’noda pensiya va nafaqa tizimini takomillashtirishga oid bo‘lib qoladi. Sababi “pensiya” va “nafaqa” so‘zlari ikki xil ma’noda qo‘llaniladi hamda ularni oluvchilari o‘rtasida ham katta tafovut mavjud.

Tor ma’noda “pensiya ta’minoti” atamasi aholini keksayganda, nogiron bo‘lganda, boquvchisini yo‘qotganda yuzaga keladigan ijtimoiy xavflardan ijtimoiy himoya qilishning turli shakllarini o‘z ichiga oladi [8].

Pensiya-pensiya yoshiga etgan fuqarolarga ish staji davri, oylik ish haqi va Pensiya jamg‘armasiga to‘lagan sug‘urta badallari miqdoridan kelib chiqib tayinlanadi. Nafaqa esa qat’iy miqdorlarda belgilanadi, ayrim nafaqa turlari ish haqi miqdoriga va boshqa omillarga bog‘liq bo‘ladi.

J.P.Tursunov takidlashicha “Pensiya” o‘tgan ming yillikning o‘rtalaridan beri mavjud tushuncha hisoblanadi. Avvalgi pensiyalarning barchasi shaxsiy hisoblangan ya’ni ma’lum bir xukmdor yoki aristokratlar uchun tayinlangan.

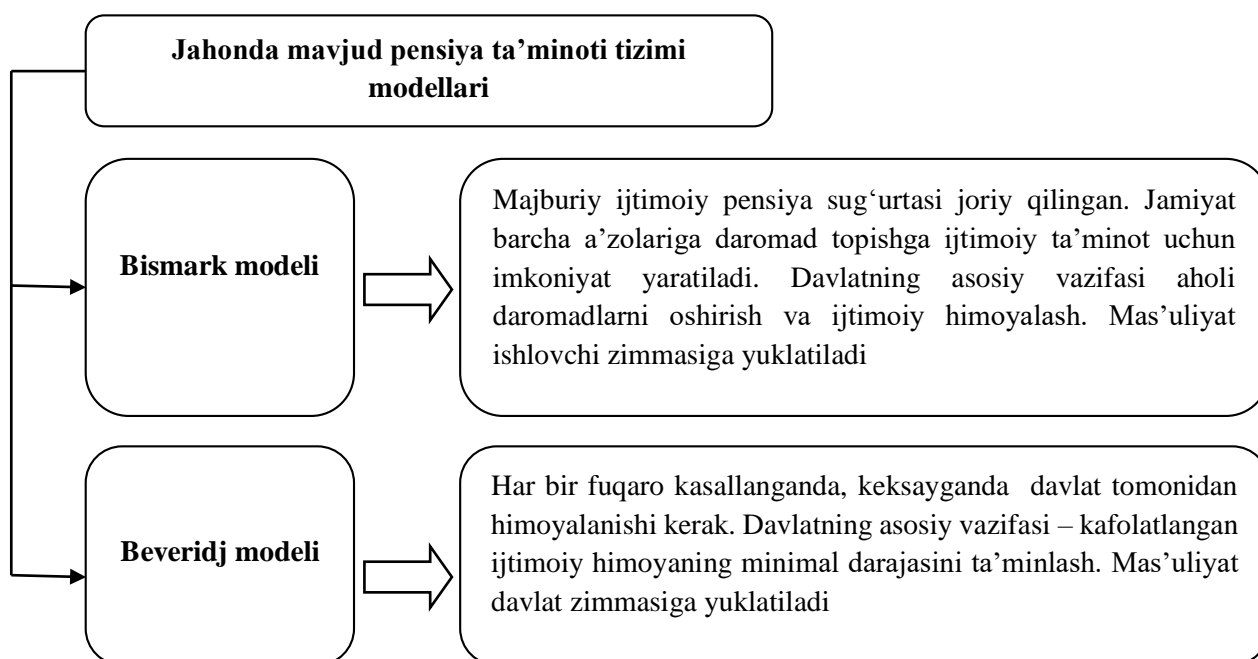
“Pensiya o‘zining uzoq tarixiga ega. Ijtimoiy tizim tarkibi sifatida pensiya tizimi davlat arbobi, yozuvchi va qo‘mondon Gay Yuliy Tsezar boshchilik qilgan Rim imperiyasi davrida (eramizdan avvalgi 44-100 yillar) paydo bo‘lgan. Bundabirinchi marta harbiylarga (ularning keksalikdagi ijtimoiy ahvolini yaxshilash imkoniyatini yaratish maqsadida) imperatorning o‘z mablag‘lari hisobidan pensiya berilgan va bu holat jiddiy moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqargan. Ta’kidlash joizki, ayrim manbalarda “pensiya” atamasi aynan Yu.Tsezar tomonidan harbiylar uchun o‘ylab topilganligi qayd etilgan. Buyuk imperator “Yu.Tsezar o‘limidan so‘ng bunday pensiya to‘lovlari XVIII asrga qadar umuman unutib yuborilgan” [9].

1-rasm. Pensiya va nafaqaning o‘ziga xos jihatlari

“Birinchi marta davlat pensiya ta’minoti tizimi Germaniyada Germaniya imperiyasining birinchi kantsleri Otto fon Bismark tomonidan 1889 yilda joriy qilingan” [10]. “Dastlabki vaqtlarda Germaniya ish beruvchilar va ishchilar o’rtasidagi munosabatlarni tartibga solish bo’yicha Angliya va Frantsiyadan ortda qolgan. Ammo, O.Bismarkning pensiya islohotlari va g’oyalari sabab, ijtimoiy himoya tizimi taraqqiyotiga zamin yaratilgan. 1889 yilda “Pensiya ta’minoti to’g’risida”gi Qonun qabul qilindi. Shu munosabat bilan O.Bismark tomonidan yaratilgan pensiya modeli “avlodlar birdamligi”ga asoslangan “taqsimlanuvchi” pensiya tizimini nazarda tutadi, ya’ni hozirgi pensionerlarning pensiyasi hozirgi ishlayotgan avlod tomonidan to’lanadi. Ushbu tizimning o’ziga xos jihati shundaki, bunda ijtimoiy sug’urta majburiy bo’lgan va badallarga asoslangan hamda ish beruvchilar ham, ishchilar ham uni moliyalashtirishda o’z ulushiga ega bo’lishlari lozim. O.Bismark tomonidan ishlab chiqilgan mehnat va pensiya sug’urtasi tadbirlari nisbatan puxta ishlab chiqilgan bo’lib, boshqa rivojlangan mamlakatlar ham uni o’z amaliyotida qo’llay boshladi va kelgusidagi ijtimoiy islohotlar uchun asos bo’lib xizmat qildi” [9].

XIX asrning oxirlarida Germaniya kantsleri Otto fon Bismark tomonidan ishchi va xizmatchilar uchun ijtimoiy sug’urtaga asoslangan taqsimlanuvchi (avlodlar birdamligi) pensiya tizimiga asos solindi. O’rtacha umr ko’rish yoshi 45-50 yosh (urushlar sabab) bo’lishiga qaramasdan pensiya yoshi 70 yosh etib belgilangan. Shu sababli xalq orasida mazkur tizim “marhumlar uchun pensiya” tizimi deb ham atalgan. Biroq, Bismark modeli orqali ijtimoiy sug’urtaning joriy qilinishi dunyo mamlakatlarida aholini ijtimoiy himoya qilish uchun yuqori samarali sug’urta tizimlarini yaratishga imkon berdi [11].

2-rasm. Jahonda pensiya ta’minoti tizimi modellari.

Shuni ham ta'kidlash joizki, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jami aholi tarkibida keksalar soni katta ulushga ega bo'lmagan va davlat tomonidan ularni pensiya bilan ta'minlashda moliyaviy muammolar yuzaga kelmagan. O.Bismark modeli esa demografik omillarga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Muhojirlarga maqsadli yordam ko'rsatishga mo'ljallangan pensiya tizimi Daniyada 1891 yilda va Yangi Zelandiyada 1989 yilda shakllandi va mazkur tizimni moliyalashtirish soliq tushumlari hisobidan amalga oshirilgan.

1908 yildan boshlab Buyuk Britaniya va Avstraliyada keksalarga davlat pensiyalarini to'lash boshlangan. "Frantsiyada 1910 yilda davlat pensiya ta'minoti tizimi shakllantirilgan va bunda pensiyaning miqdori fuqarolar tomonidan to'lanadigan sug'urta badallari va olgan ish haqi miqdoriga bog'langan hamda yollanib ishlayotgan ishchilarning majburiy pensiya sug'urtasi bo'yicha yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari nazarda tutilgan" [12].

"Birinchi marta umumiy pensiya sug'urtasi qonuniy jihatdan Shvetsiyada 1913 yilda joriy qilingan. Biroq, qonun bilan belgilangan pensiya to'lovlari miqdori o'sha davrda ahamiyatli bo'lsa-da, kambag'allikdan holi bo'lish imkonini bermagan va qariyalarga g'amxo'rlik ko'rsatishning davlat tizimini yaratish zarurligini ko'rsatgan" [9].

Hozirgi zamonaviy pensiya tizimi Italiyada 1919 yilda, Kanadada 1927 yilda, AQShda 1935 yilda joriy qilingan. 1940 yildan boshlab pensiya to'lovlari amalga oshirilgan. 1941 yilda Yaponiyada, 1946 yilda esa Shvetsariyada pensiya ta'minoti tizimlari shakllangan.

"G'arbiy Evropa davlatlarining aksariyati o'z pensiya sug'urtasi tizimini Germaniya modeli asosida shakllantirgan. Angliya-Sakson (AQShdan tashqari) va Shimoliy Evropa davlatlari pensiya tizimini shakllantirishda Daniya va Yangi Zelandiya modellaridan foydalanishdi. Pensiya tizimining ushbu ikki turi turli vazifalarni bajarishgan. "Pensiya tizimining Germaniya modeli ishchining pensiyaga chiqqanidan so'ng uning ijtimoiy maqomini saqlab qolishga yo'naltirilgan bo'lsa, Angliyada joriy qilingan Daniya modeli esa kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan" [9].

Sh.K.Xamdamov ilmiy qarashlariga ko'ra pensiyalar fuqarolarning pensiya olish huquqi yuzaga kelganda uning moddiy ahvolidan qat'iy nazar tayinlanadi va nafaqa esa shaxsning moddiy muhojirligini va ijtimoiy holatini inobatga olgan holda tayinlanadi [13].

R.I.Belyayev fikricha xarbiy pensiy- mexnatga layoqatsiz shaxslarga ular malum yoshga yetganda nogiron bo'lib qolganda yoki uzoq muddatli kasbiy faoliyat tufayli boquvchisini vafot etganda davlat tomonidan muntazam va umrbod tayinlangan pul to'lovidir [14].

N.V.Tyutyunov ta'kidlashicha, xarbiy pensiyning anik tarifi qonunchilikda ko'rsatilmagan bo'lib uni huquqiy jixatdan mustaxkamlash uchun harbiy

xizmatchilarning pensiya taminotini to'g'risidagi qonunchilikd maqsadga muvofiq. Harbiy pensiya ikki tomonlama xususiyatgaega yani yo'qotidgan daromadlar uchun kompensiya hisoblanadi [15].

Tarixga etibor qaratsak Rossiyada asosan davlatga xizmat qilgan ofitserlar va harbiy xizmatchilarga berilgan. Rossiyada pensiya qonunchiligi Nikolay I davriga to'g'ri keladi. "Davlat pensiyalari to'g'risida"gi Qonun 1956 yil 14 iyulda qabul qilingan bo'lib, mazkur qonunchilikka ko'ra pensiyalar asosan davlatga xizmat qilgan ofitserlar va harbiy xizmatchilarga berilgan.

Umuman olganda olimlar fikriga ko'ra, harbiy pensiyalar har doim fuqarolarni harbiy xizmatga jalb qilishning asosiy omillaridan bo'lib kelgan [16].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 13 martdagi "Vatan himoyasi va el-yurtimiz tinchligi yo'lida halok bo'lgan harbiy xizmatchilar va xodimlar oila a'zolarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-34-son Farmoni 6-bandida "Harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish va 1 dekabrga qadar Vazirlar Mahkamasiga kiritish vazifasi belgilanib [2], mazkur hujjatning ijrosini ta'minlash maqsadida qonun loyihaci ikki versiyada "projekt.gov.uz" saytiga joylashtirilgan:

- qonun loyihasining birinchi bosqichi 2023 yil 05 aprel kuni ID-78254 (V-1) raqami bilan "Harbiy xizmatni o'tagan, ichki ishlar organlari va bojxona organlarida xizmat o'tagan shaxslar hamda ularning oilalarining davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonun loyihasi;

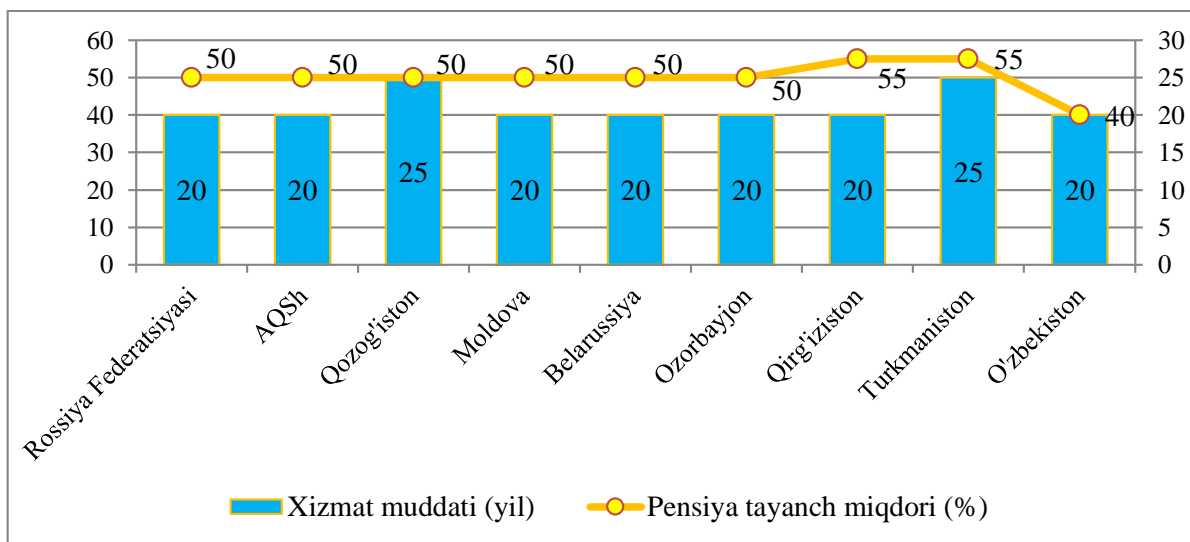
- qonun loyihasining birinchi bosqichi 2023 yil 11 iyul kundan ID-78254 (V-2) raqami bilan "Harbiy xizmatchilar (xodimlar) va ularning oila a'zolarining davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun loyihasi muhokamaga qo'yildi.

Qonun loyihasining asosiy g'oyasi – Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Milliy gvardiya, Davlat xavfsizlik xizmati, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati, Bojxona qo'mitasi va Elektron texnologiyalarni rivojlantirish markazining harbiy xizmat (xizmat) o'tagan oddiy askar, serjant va ofitserlar tarkibiga mansub kontrakt bo'yicha harbiy xizmatchilari (xodimlari)ni hamda ularning oilalarini pensiya bilan ta'minlashdir. Aynan shu g'oya amaldagi 1990 yil 28 apreldagi "Harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minoti to'g'risida"gi 1467-I-sonli Qonunning zamiriga olingan bo'lib, o'z ahamiyatini bugungi kunga qadar to'la-to'kis saqlab kelmoqda.

Mazkur qonun harbiy xizmatchilarning pensiyasini yaxshilash maqsadidagi ijobiy sa'y – harakat bo'lib, loyiha bo'yicha kuzatuvchilar tomonidan qizg'in fikr-mulohaza sabab bo'ldi. Shu sababdan ushbu qonun loyihasini Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 13 oktyabrdagi 592-son qarori bilan tasdiqlangan "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida" Nizomi hamda Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 9 yanvardagi 11-son qaroriga tasdiqlangan "Sudyalar va ularning oila a'zolari pensiya ta'minoti shartlari, me'yorlari hamda tartibi to'g'risida" Nizomi kabi asosiy

tushunchalar keltirilib boyitish maqsadga muvofiq. Zero asosiy tushunchalar qonun xujjatlarda ijtimoiy munosabatlarga nisbatan to'g'ri qo'llashda zaruriy shart hisoblanadi va bir xil anglash va bir xil qo'lanilishi ijtimoiy munosabatlarni buzilmasligiga olib keladi.

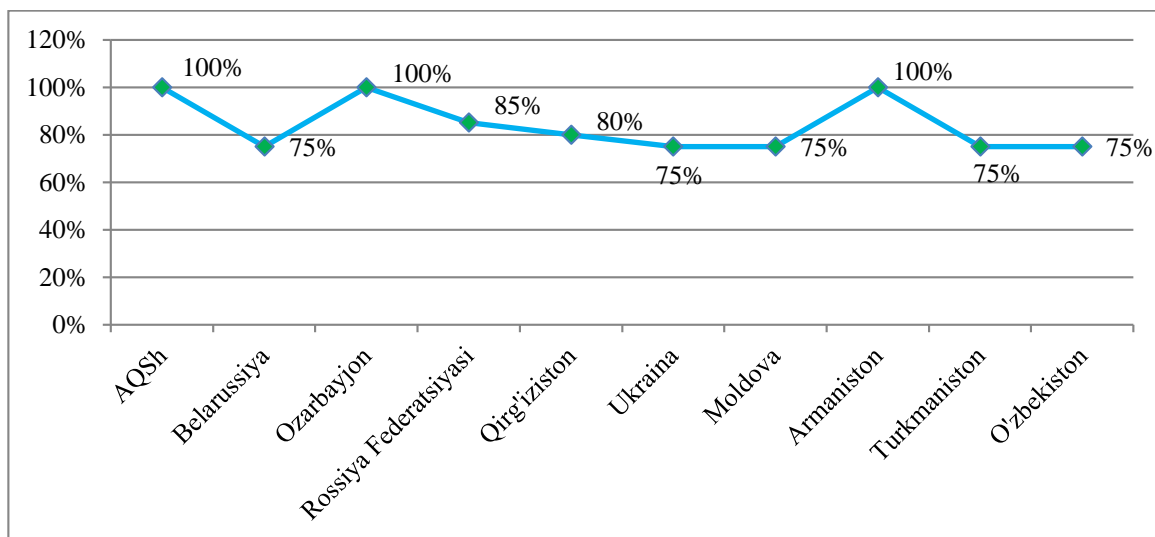
Asosiy maqsadimiz harbiy pensiya ta'minotini takomillashtirish ekan xorijiy mamlakatlar tajribasidan foylanish maqsadga muvofiq. Harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minotini takomillashtirish yuzasidan ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'sak (3- rasm).

3-rasm. Xorijiy mamlakatlar va O'zbekistonda harbiy xizmatchilarning pensiya tayanch miqdorlari [17]

Yuqoridagi 3-rasm ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, bugungi kunda harbiy xizmatchilarning pensiyaning tayanch miqdori Qozog'iston (25 yil uchun), Rossiya Federatsiyasi (20 yil uchun), Ukraina (20 yil uchun), Moldova (20 yil uchun), Belarussiya (20 yil uchun) va Ozorbayjonda (20 yil uchun) **50 foizni**, Qirg'iziston (20 yil uchun) va Turkmaniston (25 yil uchun)da **55 foizni**, tashkil qilsa O'zbekistonda amaldagi qonun ko'ra yigirma yil xizmat o'tash uchun pensiyaning tayanch miqdori **40 foizni** tashkil etmoqda. E'tiborli jihati shundaki, o'rganilgan barcha mamlakatlar tajribasida harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minotining tayanch miqdorlari 50 foiz va undan yuqori hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda hamda mamlakatimizda harbiy xizmatchilarni yanada rag'batlantirish, harbiy xizmatga bo'lgan munosabatlarni yaxshilash maqsadida mamlakatimizda ham harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minoti tayanch miqdorlarini **50 foizga** kilib belgilash maqsadga muvofiq.

Xorijiy mamlakatlar va O'zbekistonda harbiy xizmatchilar pensiyasining umumiy eng yuqori miqdorlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak (4-rasm).

4-rasm. Xorijiy mamlakatlar va O'zbekistonda harbiy xizmatchilar pensiyasining umumiy eng yuqori miqdorlari [17].

4-rasm ma'lumotlariga ko'ra, pensiyaning umumiy eng yuqori miqdori AQSh, Armaniston va Ozarbayjonda ushbu raqam – 100 foizni, Qozog'iston va Rossiya Federatsiyasida – 85 foizni, Qirg'izistonda – 80 foizni, Ukraina, Moldova, Belarussiya va Turkmanistonda – 75 foizni tashkil qiladi.

O'zbekistonda hozirgi vaqtda xizmat o'tagan yillari uchun tayinlanadigan pensiyaning umumiy eng yuqori miqdori belgilangan pul ta'minotiga oid summa 75 foizni tashkil qiladi. Yuqoridagi o'rganilgan xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda harbiy xizmatchilar rag'batlantirish maqsadida, O'zbekistonda pensiyaning umumiy eng yuqori miqdorini 85 foizga oshirish, shuningdek xizmat o'tagan yillari 35 va undan yuqori bo'lgan hollarda 100 foiz qilib belgilash maqsadga muvofiq (bundan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tasarrufidagi ayrim bo'linmalar mustasno).

Harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minotini takomillashtirish maqsadida ilm-fanga, sportda erishgan yutuqlar hamda faxriy unvonlari (davlat mukofotlari)ga ega harbiy xizmatchilarga pensiyasiga ustama haqlari qo'shishniqonunga kiritilishiga taklif qilib asos qilib Rossiya Federatsiyasini 1993 yil 12 fevralya kunidagi "Xizmat o'tagan xarbiy xizmatchilarni va ularning oila a'zolarini pensiya ta'minoti to'grisida" gi qonunning 45-moddasi "a" va "b" bandlariga ko'ra halqaro sport ustalariga, Olimpiya(Paralimpiya, Surdlimpi) chempionlari va davlat mukofotlariga sazovor bo'lganlarga ustama haqlar qo'shilishini va O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 22 iyulda qabul qilingan Senat tomonidan 2019 yil 11 oktyabrda ma'qullangan "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun va Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 24 dekabrda 1030-son qaroriga ilm-fan va ta'lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo'shimcha haq to'lash tartibi to'g'risida Nizom hamda O'zbekiston Respublikasi faxriy unvonlari va davlat mukofotlariga egalari ustama

haqlar to'lashga Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 13 oktyabrdagi 592-son qarori "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida" NIZOMning (105 xatboshisi) asos bo'la oladi. keltirish mumkin.

Yuqoridagi o'rganilgan tadqiqotlar va tahlillarga tayangan holda mamlakatimizda harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minotini takomillashtirish maqsadida quyidagi qonunchilikka taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pensiya ta'minotiga oid masalalarni huquqiy tartibga solish orqali xizmat jozibadorligini oshirish, harbiy xizmatchilar pensiya masalasining sobiq Ittifoq davridagi eski Qonun bilan tartibga solinayotgani, uning ayrim moddalari amaldagi qonunchilikka zidligi sabab amaliyotda bu borada qiyinchiliklar yuzaga kelayotganligi sababli O'zbekiston Respublikasining "Harbiy xizmatchilar va ular oila a'zolarining pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonuniga o'zgartirishlar kiritish yoki yangi qonun hujjatini qabul qilish maqsadga muvofiq;

2. Amaldagi 1990 yil 28 apreldagi "Harbiy xizmatchilarning pensiya ta'minoti to'g'risida"gi 1467-I-sonli Qonunni yangilash va hozirgi zamon talablariga moslashtirish – harbiy xizmatchi pensionerlar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy ta'minotini kafolatlash, davlatimiz mudofaa va xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi;

3. Xorijiy mamlakatlar tajribasini inobatga olgan holda O'zbekistonda harbiy xizmatchilarning pensiya tayanch miqdorlarini **50 foiz** belgilash;

4. O'rganilgan xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda harbiy xizmatchilar rag'batlantirish maqsadida, O'zbekistonda pensiyaning umumiy eng yuqori miqdorini 85 foizga oshirish, shuningdek xizmat o'tagan yillari 35 va undan yuqori bo'lgan hollarda 100 foiz qilib belgilash maqsadga muvofiq;

5. Harbiy xizmatchilarning xizmat o'tagan yillari (kalendar yil):

- xizmat o'tagan yillari 20 yildan oshganda pensiya olish huquqidan foydalanish, bunda xizmat faoliyati davrida pensiyaning 50 foizini;

- xizmat o'tagan yillari 35 yildan oshganda pensiya olish huquqidan foydalanish, bunda xizmat faoliyati davrida pensiyaning 100 foizini belgilash fikrimizcha o'zining ijobiy natijasini beradi;

6. Harbiy xizmatchilarning pensiyaga ustama haqlar qo'shish:

- ilm-fanga qo'shgan xissasi uchun: fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD) (yoki xorijiy mamlakatlarda ularga tenglashtirilgan darajalar) (keyingi o'rinlarda falsafa doktori deb ataladi) ilmiy darajasiga ega shaxslar uchun — yoshga doir pensiyani eng kam miqdorining 50 foiziga teng miqdorda; fan doktori (Doctor of Science) (yoki xorijiy mamlakatlarda unga tenglashtirilgan daraja) (keyingi o'rinlarda fan doktori deb ataladi) ilmiy darajasiga ega shaxslar uchun — yoshga doir pensiyani eng kam miqdorining 100 foiziga teng miqdorda

- sportga qo‘shgan xissasi uchun halqaro sport ustalariga, Olimpiya (Paralimpiya Surdlimpi) chempionlariga, yoshga doir pensiyani eng kam miqdorining 50 foiziga teng miqdorda;

- O‘zbekiston Respublikasi faxriy unvonlari va davlat mukofotlariga egalari qonunlarda belgilangan tartibda va miqdorda;

- ayni vaqtda esa pensiyani rasmiylashtirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi qo‘mondoni buyrug‘i bilan “Harbiy xizmatchilarning pensiya ishlarini rasmiylashtirish va yuritish Tartibi”ni tasdiqlash taklif maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.– Xalq so‘zi. 2017 yil 23-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi // www.lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasi.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 18 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-647 son qonuni. “Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi”, 19.11.2020 yil, 03/20/647/1569-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 5 sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi sobiq davlat bojxona qo‘mitasining boshliqlari tarkibiga kiruvchi xodimlarining xizmat muddatiga ko‘ra pensiyaga chiqishi tartibi to‘g‘risida”gi 450-son qarori.
6. A.Xaitov, K.Komilov, M.Ziyadullayev O‘zbekistonda pensiya ta’minoti: tajriba va istiqbol. T.: O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi. 2008 yil.
7. Роик В.Д. Социальное страхование в меняющемся мире: каким будет выбор России? – СПб.: Питер, 2014. – 352 с.
8. Каспарьянц Н.М. Пенсионное страхование: региональные аспекты (Краснодарский край): монография. Армавир: РИО АГПА, 2014. С. 17.
9. В.С.Маматов va b. Chet mamlakatlar pensiya tizimi. Darslik. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. – 25, 26, 27-b.
10. Федотов А. История возникновения пенсионных систем в зарубежных странах / А. Федотов // Труды ИСА РАН. – 2006. – № 23. – С. 308-316. (http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2015/TGU_6_174.pdf).
11. Роик В.Д. Экономика, финансы и право социального страхования: Институты и страховые механизмы / Валентин Роик. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 7 с.
12. Валентин Роик. Экономика, финансы и право социального страхования. Институты и страховые механизмы. – М.: «Альпина Паблишер», 2013. – С. 15 (- 258 с.).
13. Хамдамов Ш.К Холиқов Х.В Пенсия ва нафақа деференциацияси хусусида Ҳалқаро молия ва ҳисоб илмий журнали 2019йил 4-сон 96
14. Беляева Р.И “Пенсионное обеспечение”. Уч.мет.пособие- М.: Издательство “Перо”- 2017.с.5
15. Н.В.Тютюнов /Сущность и специфика пенсионного обеспечения российских военнослужащих
16. Тютюнов Н.В. Государственное пенсионное обеспечение военнослужащих и пути его совершенствования: автореф...дисс. канд.юрид.наук. Москва, 2012 г. - С.3.
17. Global internet tarmog‘i ma’lumotlari.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING MA'DANIYATGA TA'SIRI

Tojiboyeva Feruza Usmon qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada ommaviy axborot vositalarining jamiyatga qanday ta'siri bo'layotgani, hayotimizdagi o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: axborot ommaviy madaniyat, internet, ommaviy axborot vositalari, media makon.

Ongli inson borki, hayoti davomida axborot oladi, uni idrok etadi yoki boshqalarga uzatadi. Hozirgi axborot vositalarining ma'lumotlarni juda tez yetkazib berishi, ularning ko'pligi, har tomondan "yog'ayotgan" informatsiyalar rosti kishi boshini gangitib qo'yadi. Yuqoridagi holatlardan tabiiyki, ma'lumotlarni faqat eng kerakli, muhimlarini saralab olish uchun ehtiyoj tug'iladi. Hozirgi rivojlangan zamonda ommaviy axborot vositalarini jamiyatimizni rivojlantiradigan, ilmiy sohalarni yanada yuksaltiradigan, shu bilan bir qatorda inson ongini mafkuraviy bir tarzda boshqara oladigan kuch desak hech mubolag'a bo'lmaydi. Mustaqil shaxs sifatida shuni ayta olamanki, hozirda axborotdan qurol sifatida foydalanish keng ommalashmoqda. Bunday qurol yordamida olib borilayotgan infarmatsion urushlarda insonning nafaqat ongi, balki qalbi ham nishonga olinmoqda. To'g'ri, bunday qurollar insonga jismonan zarba bera olmasa-da, ma'nan ongimizga ta'sir etib bir qancha qo'poruvchi kuchlardan-da, ko'proq zarar keltiryapti. Shu yo'l bilan ongimizni boshqarmoqchi bo'lyaptilar.

Ayni damda ommaviy axborot vositalariga keng imkoniyatlar eshigi ochilayotganligi, sharoitlar yaratilyotganligi ularga berilayotgan e'tibordan darak beradi. Senzuraga yo'l qo'yilmasligining konstitutsiyada belgilanganligi ham buni yorqin misolidir. "Senzuraga yo'l qo'yilmaydi. Ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga to'sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi". (82-modda). [1].

Hozirda ommaviy axborot vositalarisiz hayotimizni tasavvur qila olmaymiz. Biz ularga o'rgandikmi yoki ular bizga moslashdimi buni aniq ayta olmayman, lekin shunisi aniqki, ulardan to'g'ri foydalana olgan inson nafaqat o'zida balki jamiyatda ham katta o'zgarishlar qila oladi. Masalan, so'nggi kitoblardan xabardor bo'lish, dunyodagi yangiliklar, sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni kuzatib, qadam-baqadam yurish har qanday umidsizlangan kishini ilm olishga ruhlantira oladi, yangi marralar zabt etishga chorlaydi. Menimcha, ommaviy axborot vositalari berayotgan axborotlarini qaysi tomonga yo'naltirishsa, madaniyatimiz ham o'sha tomonga qarab o'sadi. Aytaylik, bir kadr sahnasida g'arbga xos kiyingan ayolni ko'rgan yoki radioda mazmuni buzuq chet

el musiqasini tinglagan odam qaysidir ma'noda ulardan o'rnak oladi. Hayotida bunday holatni tabiiy qabul qila boshlaydi. Necha ming yillik qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizni o'stirish ham, yo'q qilish ham -hammasi o'z qo'limizda. Bilaman, balki hozir yozmoqchi bo'lgan satrlarim uchun kimdir mendan ranjir, balki bu yozayotganlarim faqat qog'ozlarda qolib ketar, lekin bu mavzudan ko'z yumib ketolmadim. Aslida, madaniyatimizni yer bilan bitta qilayotganlar, g'arb olami oqimini olib kirayotganlardan biri bu-televideniya. To'g'ri, shunday kanallar borki, faqat ilm orqali hordiq chiqarishga, fikrlashni kengaytirishga, hayotga teranroq nazar bilan qarashni o'rgatadigan ko'rsatuvlar qo'yadi va afsuski ular barmoq bilan sanarli, xolos. Ba'zi bir kanallardagi kinofilmlar esa faqatgina hayotiy-maishiy voqealar bilangina cheklanadi. Har xil tok-shoularni ko'rib yo yig'lashini, yo kulishini bilmaydi odam. Shunda menda yuragimni tig'laydigan bir savol paydo bo'ladi. Nahotki biz shu darajagacha yetib keldik?! O'z shaxsiy muommolarimizni omma oldida aytib nima topamiz?! Tanilib pul ishlashmi maqsad?! Bilmadim... Balki, hali yoshlik qilar bu bosh...

Tom ma'noda axborot asri odamlarni shoshirib qo'ymoqda. Zamonaviy axborot ilmi asoschilaridan biri bo'lgan mashhur Marshall Maklyuen o'tgan asrning 70-yillarida "har bir yangi axborot vositasi o'sha zamon kishilarini imtihondan, sinovdan o'tkazadi", deganida hali mobil telefon, internet, kompyuter odamzotning xayoliga ham kelmagan edi. Lekin ushbu dono bashorat naqadar to'g'ri ekanligini bugungi hayot, turmush tarsi har qadam, har lahzada ko'rsatmoqda, isbotlamoqda. [3].

Zamonaviy ommaviy axborot vositalari, televideniya, kompyuter, internet, uyali telefon va boshqa vositalar insonlar, ayniqsa, yoshlarning milliyligi, tafakkuri va dunyoqarashini o'zgartirib yuborayotgani hech kimga sir emas. Taraqqiy etgan mamlakatlarning mazkur vositalar yordamida jahon xalqlari ongi dunyoqarashi va turmush tarzini bir qolipga solish hamda unga o'zlari shakllantirayotgan "ommaviy madaniyat"ni singdirish bosh strategik siyosatga aylantirayotganligida to'liq namayon bo'lmoqda. [2]. Internet odamning ongi va hissiyotlariga, tafakkur tarziga, xulq-atvorga ta'sir ko'rsatishda ulkan imkoniyatga ega. Internetning bugungi kundagi rivoji g'oyaviy ta'sir o'tkazishning miqyosi va ko'lamining keskin darajada o'sishiga olib keldi. Internet bugungi axborot makonining muhim bo'g'iniga aylandi. Shu bilan birga, internet hayotimizning ajralmas bir qismiga aylanib borayotganligi ham ayni haqiqatdir. Bugungi kunda ikki milliarddan ortiq inson u yoki bu darajada undan foydalanishi ham mazkur fikrlarning to'g'riligini isbotlaydi. O'zbekistonda internet xizmatidan foydalanuvchilar soni-22,1 milliondan oshdi. Shundan mobil internet foydalanuvchilar soni -19 millionni tashkil qilmoqda. 26 mingga yaqin "Uz" domenidagi veb-saytlar faoliyat olib bormoqda. 200dan ortiq veb-sayt ommaviy axborot vositasi sifatida ro'yxatga olingan. [3].

Hayotimizdagi bugungi ulkan o'zgarishlar, islohotlarimiz mantig'i barchadan ishlashni yangi g'oya va tashabbuslar bilan maydonga chiqishni talab qilmoqda. Shu

ma'noda ommaviy axborot vositalarining moddiy-texnik bazasini, kadrlar salohiyatini mustahkamlash, milliy matbuotimiz xalqaro maydonda munosib o'rin egallashiga erishish, internet jurnalistikasini rivojlantirish, noshirlik ishi, kitob savdosi, obuna masalalarida bozor mexanizmlarini keng joriy etish, ochiqlik va sog'lom raqobat muhitida ishlashni yo'lga qo'yish bo'yicha ko'p ishlashimiz kerak.[4].

Bir talaba sifatida shuni ayta olamanki, bizning oldimizdagi dolzarb vazifa ommaviy axborot vositalaridan to'g'ri foydalanib, avvalo, o'zni so'ngra ummatni, jamiyatni yuksaltirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, (yangi tahriri 30.04.2023).
2. Lutfullayev.A. Jabborov.E."Ommaviy axborot vositalarining inson va jamiyat hayotidagi ta'siri hamda axborot xurujlari".
3. Xurshid Do'stmuhammad. "Axborot madaniyati hayot-mamot masalasi". Xalq so'zi.
4. Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga Prezident Shavkat Mirziyoyev tabrigi. 2019-yil, 27-iyun.
www.qalampir.uz.

QARAQALPAQSTANDA AKADEMIYALIQ VOKAL JÓNELISI

Jumamuratova Aysaule Aralbay qızı

Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali

“Ulwma kásiplik hám social-gumanitar pánleri kafedrası”

“Muzikatanıw” qánigeligi 2-kurs student

Ilimiy basshı: Kamalova G.M

Annotaciya: Bul maqalada Vokal jónelisi hám onıń túrleri haqqında jánede, Qaraqalpaqstan muzika mádeniyatına kirip keliwi, bul jónelistiń rawajlanıwına sebepshi bolǵan insanlar haqqında maǵlıwmat berilgen. Bunda Qaraqalpaqstanda iri janrlardıń payda bolıwı hám birinshi akademiyalıq vokal atqarıwshıları sóz etiledi.

Gilt sózler: muzika, vokal, ansambl, xor, koloroturalı soprano, tenor, bariton, bas, qosıq, romans, opera, balet, muzikalı drama, komediya, kompozitor, melodist, drijyor, baqsı, jıraw, sázende.

Аннотация: В данной статье представлена информация о вокальном направлении и его видах, а также о людях, которые способствовали развитию этого направления и внедрению его в музыкальную культуру Каракалпакстана. Отмечается появление крупных жанров и первых академических вокальных исполнителей в Каракалпакстане.

Ключевые слова: музыка, вокал, ансамбль, хор, колоратурное сопрано, тенор, баритон, бас, песня, романс, опера, балет, музыкальная драма, комедия, композитор, мелодист, дирижер, бакши, жиров, сазенде.

Abstract: This article provides information about the vocal direction and its types, as well as about the people who contributed to the development of this direction and its introduction into the musical culture of Karakalpakstan. The emergence of major genres and the first academic vocal performers in Karakalpakstan is noted.

Key words: music, vocals, ensemble, choir, coloratura soprano, tenor, baritone, bass, singing, romance, opera, ballet, musical drama, comedy, composer, melodist, conductor, bakshi, jirov, sazende.

Vokal-bul eń áyyemgi dawıs arqalı muzikanı sáwlelendiriwshi kórkem janr. “Vokalist”-(latinsha vox – “dawıs” hám vokalis – “ses”) qosıq aytıw menen baylanıslı muzikalıq óner. “Vokalist” ataması “qosıqshı” atı menende baylanıslı bolıp, shıǵarmada qansha vokal atqarıwshı hám qansha adam qatnasıwına qarap, vokal tómenдеgi túrlerge bólinedi:

- jeke atqarıwshı
- Ansambl bolıp atqarıw
- Xor bolıp atqarıw.

Klassikalıq (akademiyalıq) qosıq-dep opera hám operetta, muzıkalı shıǵarmalar, xorlar hám romanslar atqarıwına ayıladı. Demek, vokaldın ózine tán ózgeshligi insan dawısı tiykarǵı wazıpanı atqaradı. İnsan dawısı óziniń jasına diapazonınıń keńligine hám fiziologiyalıq dúzilisine qaray – *balalar, hayallar, erkekler* dawısına bólinedi¹.

Qaraqalpaq akademiyalıq qosıqshılıq jónelisi jáhán qosıqshılıq mektepleri tiykarında payda bolıp rawajlanǵan. Respublikamızǵa akademiyalıq qosıq aytıw usılı tiykarınan rus hám ózbek qosıqshılıq mektebiniń tájriybesine súyengen halda kirip kelgen. Rus qosıqshılıq jónelisi bolsa Italiya, Franciya hám Germaniya qosıqshılıq mektepleriniń úlgerine tiykarlanıp, óziniń xalıq qosıqların saqlaǵan halda payda bolǵan. Onıń rawajlanıwında óz úlesin qosqan insanlardan A.Varlamovtıń “Polnaya shkola peniya” shıǵarması, F.Evseevtiń 1833-jılda baspadan shıqqan “Shkola peniya” shıǵarması, G.Lamakinnidiń 1837-jılda jaratılǵan “Metodu peniya-1” hám “Metodu peniya-2” shıǵarmaların atap ótiw orınlı.

Akademiyalıq jóneliste bárshe millet wákılleri qosıqlar atqara aladı, biraq hámıyshe sózdi durıs aytıwda (dikciya) qıyınshılıqlar ushrasadı. Talantlı akademiyalıq jónelisinde qosıq atqarıwshı qosıqshı ushın qansha ańsat bolsa, milliy jóneliste qosıq atqarıwda sonshellı ańsat boladı. Ózbekstanda bul eki jóneliste atqaratuǵın qosıqshılar, xalıq atristleri K.Zokirov, N.Xoshimov, S.Yarashev, A.Azimov, S.Qabulova hám basqalar.² Bul insanlar Ózbekstanda akademiyalıq vokal jónelisiniń rawajlanıwına óz úlesin qosqan. Solay etip, bul jónelis Qaraqalpaqstanǵada kirip kele basladı. Milliy qosıq hám namalarımız ata-babalarımızdıń milliy miyrasları awızeki dóretpе tiykarında, atadan-balaǵa, áwladtan-áwladqa ótip, xalıq ishinen shıqqan atqarıwshılar, jıraw hám baqsılar tárepinen bizge shekem jetip kelgen. XX ásirdiń birinshi yarımınan baslap ilimpazlar tárepinen izzertlenip, xalıq qosıqları, jıraw hám baqsılardıń atqarǵan namaları talıqlanıp, olardı túr ózgesheligine qaray ajratılǵan bolsa, ekinshi yarımına kelip kompozitorlardıń shıǵarmalarında xalıq namaları keń qollanılǵan. Olardıń dóretilishliginde ápiwayı romanstan baslap iri janrdıǵı muzıkalı drama, opera, balet h.t.b janrları da orın alǵan.

Qaraqalpaq muzıka óneri endi rawajlanıp baslaǵan dáwirlerde jańa túrdegi muzıkalıq shıǵarmalardıń jaratılıwı, xalıq qosıqlarımızdı talantlı atqarıwshılarımız tárepinen sırt ellerde atqarılwı hámde elimizge shet elden ullı ustazlardıń kelip muzıkaǵa qızıǵıwshı jaslarǵa bilim beriwi, xalqımızdıń muzıka óneriniń rawajlanıwına óz tásirin korsetti. Muzıka miyraslarımız elede hár tárepleme rawajlanıwı ushın bolsa, 1960-jıl 7-iyuldegi 301-sanlı qararı menen Nókis nama kórkem-óner uchilishi shólkemlestirildi. 1973-jılı J.Shamuratov atındaǵı Nókis kórkem-óner uchilishi dep termini ózgeriledi. 1967-jıldıń 25-sentyabrında Ózbekstan kompozitorlar awqamınıń Qaraqalpaqstan bólimi ashılıwı hám “Qaraqalpaq kompozitorlıq mektebi”

¹ O.Abdullaeva (awdarmalaǵan J.Charshemov) “Ásbaptanıw” Nókis “Ilimpaz”-2023

² H.Orifjonov “Theoretical and practical foundations of scientific progress in modern society” jurnalı “Ózbekistonda akademik xonondalik yo‘nalishini rivojlanishi va shakillanishi”

shólkemlestiriliwi úlken imkaniyatlar esiginiń ashılıwı boldı. Bul orında Respublikamızda milliy akademiyalıq qosıqshılıq óneriniń qalıplıwına tiykar salǵan, kórkem ónerimizdi rawajlandırıw jolındaǵı iygilikli islerge óz ómirin baǵıshlaǵan insanlardıń biri, belgili ustaz, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı, Ózbekstan xalıq bilimlendiriw aǵlası Bazarbay Nadırov óz úlesin qosqan. Jánede Bayram Matchanov, Qudaybergen Allayarov, Ilich Xojametov, Ótebay Temirxanov, Maxset Xojaniyazov, Gúlparsın Sırımбетова, Dáwlet Atajanov, Dawıtbay Qaipov, Biybiraba Ótepbergenova, Keńesbay Serjanov, Gúlxatisha Ayımbetova, Dálibay Mámбетmuratov siyaqlı belgili tulǵalardıń da atın atap ótiw orınlı. Bul insanlardıń baslaǵan jolın dawam ettirip, házirgi kúnde teatr saxnalarında operalar, muzıkalı dramalarda róller atqarıp hám joqarı oqıw orınlarında vokal jónelisi boyınsha sabaq berip, shákirtler tayarlap kiyatırǵan belgili qosıqshı hám vokal artistleri Roza Qutekeeva, Abat Qalliyev, Eliza Aytıniyazova, Dáribay Xojambergenov, Jeńispek hám Aqılбек Piyazovlar xalqımız arasında iri janlardıń biri opera janrınıń en jayıwına óz úlesin qosıp kelmekte.

XX ásirdeń ekinshi yarımınan baslap iri janlardıń biri muzıkalı dramalarǵa kóbirek itibar awdarıldı. Buǵan sebeb, 1925-1935-jıllar hám onnan sońǵı jıllar Orta Aziya hám Qazaqstan xalıqlarınıń muzıkalıq miyrasların toplaw, notaǵa túsiriw, násiyatlaw hám izzertlew jumısların A.Zataevich, V.Uspenskiy, V.Belyaev, V.Shafrannikov, G.Kompaneec, B.Tumanyan, Á.Xalimov siyaqlı kompozitorlar, muzıka izzertlewshileri hám folklorshıları kelip jumıs islewi túrtki boldı. Solay etip, B.Tumanyan, V.Shafrannikov, G.Kompaneec, Á.Xalimov qaraqalpaq xalıq namaların notaǵa túsirip, olardı jıynap baspadan shıǵardı hám bir qansha muzıkalı dramalar payda boladı. 1945-1956 jılları J.Shamuratov Á.Xalimov penen birgelikte “Súymegenge súykenbe” (sózi S.Xojaniyazovtıń), Á.Xalimov “Gárip ashıq” (A.Begimov, T.Allanazarov pyesası), Á.Sultanov F.Nazarov penen birgelikte “Ráwshan” (J.Aymurzaev hám T.Allanazarov pyesası), A.N.Ostrovskiydıń “Jarlılıq ayıp emes” hám taǵı basqa drama hám komediyları orın alǵan.

Urıstan soń elimizde melodist-kompozitorlar hám professional kompozitorlar jetilisip shıǵıp, iri janrdaǵı shıǵarmalarǵa qol ura basladı. Atap ótetuǵın bolsaq, 1974-jılı Qaraqalpaqtıń birinshi operası belgili kompozitor N.Muxammeddinov avtorlıǵında, sóz zergeri, Ózbekstan Qahármanı I.Yusupov librettosı tiykarında xalqımızdıń ullı klassik shayırı Ajiniyaz Qosıbay ulınıń 150 jıllıq toyı qabatında “Ajiniyaz” atlı operanıń dáslepki variantı dúnyaǵa keldi.

Opera 1974-jılı birinshi aktı saxnaǵa qoyılǵan hám 1987-jılı bul opera 3 aktlı hám 7 kartinalı bolıp juwmaqlanıp, teatr saxnasına dáslepki qádemin qoyadı. Opera qatnasıwshılarınıń dawısları tómendegishe kórsetilgen:

Ájiniyaz-lirikalı bariton-shayır-Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist Tolıbek Xojanazarov.

Pirim biy-bas, xalıq batırı-Qaraqalpaqstaǵa xızmet kórsetken artist Maxset Xojaniyazov.

Xanzada-koloroturalı soprano-shayır yarı-Ózbekstan, Qaraqalpaqstan hám Qazaqstanǵa xızmet kórsetken artist Roza Qutekeeva.

Aybórek-mecco-soprano-Panaxannıń qızı-Ózbekstan xalıq artisti, Qaraqalpaqstan hám Túrkmenistanda xızmet kórsetken artist Mırzagúl Sapaeva.

Berdi-Bariton-Angliyanıń jansız-Ózbekstan xalıq artisti Bazarbay Nadirov.

Shax-bariton-Shıǵıs eliniń patshası-Ózbekstan xalıq artisti, Ózbekstanǵa xızmet kórsetken artist Bazarbay Uzaqbergenov.

Shopan-tenor-Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri Alimbay Seytekov.

Jánede, tanıqlı kompozitor N.Muxammeddinov 2019-jılı Qaraqalpaqstan xalıq shayırı Gúlistan Matyakupova librettosı tiykarında ekinshi “Gúlayım” operasın jazadı. 2019-jıl 5-oktyabr kúni Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrında premeriyası bolıp ótti. Opera 4 aktlı, 6 perde, 11 kórinisten ibarat.

Kompozitor hám dirijyor Q.Záretdinov belgili shayır I.Yusupovtıń “Tumaris” poeması tiykarında 2013-jılı “Tumaris” operasın, 2021-jıl Qaraqalpaqstan xalıq shayırı K.Karimov librettosı tiykarında Berdaqtıń ómiri jáne dóretiwshiligine baǵıshlangan “Xalıq ushın” operasın, 2 aktlı, 6 kórinisli etip jazadı. Jánede bıyıl 2023-jıl 23-noyabrde “Edige” operasınıń premyerası bolıp ótti. Bul operalardı belgili, sheber vokal atqarıwshılarımız ózleriniń shireli dawısları menen qatnasıp, xalqımızdıń mádeniyatın bayıttı.

Juwmaqlap aytqanda, elimiz súygen bul operalardıń payda bolıwı, qaraqalpaq xalıqınıń mádeniyatında úlken jańa ózgeris boldı. Prezidentimizdiń baslaması menen mádeniyat hám kórkem-óner tarawın rawajlandırıw hám qollap-quwatlawǵa ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Mine usı imkaniyatlardan paydalanıp atırǵan kompozitorlarımız teatr jámaáti hám vokal artistleri menen birgelikte xalqımızdıń kewlinen shıǵatuǵın shıǵarmalar jazıp hám sahnalastırıp, tamashagóyler názerine usınbaqta. Álbette bul jerde atqarıwshı vokal artistleriniń róli úlken. Taǵıda sonı aytıp ótiw kerek, bul itibardıń arqasında qaraqalpaq operalarınıń sanı kóbiyip, Qaraqalpaqstanda muzıka tarawınıń rawajlanıwı biyik shıńǵa shıqpaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TENELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном

- мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓNBS JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
 5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
 6. Dautletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
 7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
 8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
 9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
 10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
 11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
 12. Kamalova G. M. et al. OZBEKSTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
 13. Kamalova G. M. et al. OZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
 14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
 15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.

“BASHEROV DYNASTY”

“ДИНАСТИЯ БАШЕРОВЫХ”

“BASHEROVLAR DINASTIYASI”

Uzbekistan State Conservatory Nukus branch

Department of “Higher Vocational and Social Humanitarian Sciences”

second year student of “Music theory”

Dauletbaeva Gulxumar

Scientific director: Kamalova Gulmaryam

Annotation: In this article, we will talk about the history of people like Amanbay hero, Mambetniyaz, who came from the Jagaltay lineage of Khipchak, and their descendants.

Key words: Dynasty, hiro, writer, yurt, inheritance, fishing, Kipchags, people, gardening, farming.

Аннотация: В этой статье мы поговорим об истории таких людей как Аманбай батыр, Мамбетнияз, происходящих из Джагалтайского рода Кипчакка и об их потомках.

Ключевые слова: Династия, богатырь, писатель, юрта, наследство, рыболовство, Кипчаги, народ, садоводство, фермерство.

Annotaciya: Bu maqolamizda Qipchoq ruwi Jag'altay tiyresinen chiqqan Amanbay botir, Mambetniyaz kabi axun insonlarning tarixi, ularning avlodlari haqida so'z etiladi.

Kalit so'zlar: sulola, qahramon, yozuvchi, meros, baliqchilik, Qipchoq, xalq, bog`dorchilik, dehqonchilik.

“Basherovlar dinastiyasi”

Shejire sózi - «jılnama» mánisinde bolıp, xalıq, qáwim, qabile, ruw hátte ayırım belgili adamlardıń da óz áwladlarıń shejiresi bolǵan. Demek shejire tariyxtıń bir bólegi, hátte, negizi dep atasaq da boladı. Sebebi, shejirede dáwir ushın eń tiykarǵı faktler ǵana alınadı. Sonıń ushında shejire tiykarınan adamzat tariyxı menen baylanıslı bolıp, bir neshe bóleklerge de bóliniwi múmkin. Máselen “Xanlar shejiresi”, “Xalıqlar shejiresi” hám taǵı da basqalar. Al, orta ásirdeń belgili tariyxshısı Rashid-ad-din óz miynetleriniń hámмесin jıynaqlap “Shejireler jıynaǵı” dep ataǵan. Kóp tariyxiy waqıyalardı biletuǵın adamlardı da xalıq “shejire adam” dep túsingen.

Demek, Shıǵıs xalıqlarınıń túsinigi boyınsha shejire adamzat tariyxınıń eń baslı bóleginiń biri. Sonlıqtan da sháwketli patshalar óz atırıpına talantlı shejireshilerdi toplǵan. Olardıń kópshiligi belgili alımlar bolıp, dáwir tariyxın ádil ashıp beriw ushın háreket jasaǵan. Usınday sebepler menen shejireni tek búgingi kúnniń juwmaǵı tiykarında qarap bolmaydı. Onıń baslanıwı pútkil jer júzlik tariyxıy ilim Platon hám

Arestotel, bunnan tısqarı tirishiliktin payda bolıwı haqqında arab, parsı, hind, qıtay hám türk táliymatları, paygambarlar hám áwliyeler tariyxı, bul haqqında tariyx iliminiń boljamaları menen baylanıslı. Turkiy xalıqlarınıń shejireleriniń taǵdiri de tap sonday. Bul shejirelerdin payda bolıwınıń tiykarǵı basqıshında da “Quran”, “Hádis” belgili kitaplar sebepshi boladı, sońınan óz dáwirleri haqqında belgili pikirler jazıp qaldırǵan Ibn-Fadlan, Al Beruniy, Tarabiy, Rashid-ad-din, Mirxand, Mırza Uluǵbek, Babur sıyaqlı danıshpanlardın pikirleri esapqa alınadı. Sol tiykarda türk xalıqlarınıń kópshiligine tán bolǵan shejireniń dáslepki bólegi júzege kelgen. Bul bólek negizinen úsh baptan ibarat bolıp “Adam Atadan Türk qaǵanǵa shekem”, “Türk qaǵannan Shıǵız xanǵa shekem”, “Shıǵız xannan türk xalıqlardıń bóliniwine shekem”- dep aytıp kelinedi de, sońınan hár bir xalıq óz shejiresin baslaydı.

Turkiy xalıqlardıń eń dáslepki shejiresin jazǵan adam XVII ásirde Xiywada xan bolǵan Ábilǵazı Bahadırxan bolıp, onıń “Türkler shejiresi” dep atalǵan kitabı pútkil dúnyagá málim. Ol óz kitabında tap Adam Atadan baslap XVII ásirdegi Xiywa xronikalarına shekemgi óz túsiniklerin jazǵan. Bunnan tısqarı türkmenler, qazaqlar hám qaraqalpaqlar haqqında da bahalı maǵlıwmatlar bar.

Basqa da turkiy xalıqlardıń shejireleri negizinen XIX ásirde payda boldı. Bulardıń qatarına “Bashqurtlar shejiresi”, “Qazaqlar shejiresi” hám Berdaqtnıń qaraqalpaq xalqınıń payda bolıwı haqqında shejireleri bar.¹

Berdaqtnıń dúzgen shejiresine qaraytúǵın bolsaq, ol qaraqalpaqtı tiykarǵı 6 rıwǵa bóledi:

1. Qońırat
2. Múyten
3. Qıtay
- 4. Qıpshaq**
5. Keneges
6. Manǵıt

Qıpshaqlar Qaraqalpaq xalqınıń óz aldına millet bolıp rawajlanıwına kepser bolǵan tiykarǵı qáwimlerdin biri. Ulıwma qaraqalpaq milletiniń tiykarın quraǵan Qıpshaq qáwimi jóninde tariyxıy derekler, jılnamalar, ápsanalar oǵırı kóp. Onıń hámмесin bir shejirede jazıw múmkin emes.

Qıpshaq qáwimi altı ata, jeti kóshe bolıp eki bólinedi. Olar: Sań murın, Qańlı, Estek, Qanjıǵalı, Shunaq, Basar, Tolıs, Jabı, Arıq, Jaǵaltay, Baǵanalı, Maylı balta, Jádik, Saltır.²

Qıpshaq qáwmin ayrıqsha atap ótiwimiz biykarǵa emes. Sebebi, bul maqalamızda Qıpshaq ruwı Jaǵaltay tiyresinen shıqqan Amanbay batır, Mámbetniyaz sıyaqlı axun insandıń tariyxı, olardıń áwladları haqqında sóz etiledi.

¹ K. Mámbetov “Qaraqalpaqlar shejiresi” Nókis “Bilim” baspası. 1993. 3-5 bet

² J. Muratbaev “Qaraqalpaqlar shejiresi” Nókis “Bilim” baspası. 1995. 54-55 bet

Amanbay (batır degen atağı bar). Házirgi Buxara aymaqlarında jasağan. Ásker bası bolğan. Atalardıń aytıwına qaraǵanda, sol waqıtları Orta Aziyaǵa qáwip salıp turǵan Qalmaqlardı jeńgen. Amanbay batır haqqında xalıq arasında, dástanlarda dóregen:

Amanbaydıń ala atı
Qoltıǵında qanatı,
Amanbay jawǵa shapqanda
Jaltıraydı polatı

degen qatarları bar.

Amanbay batırdıń házirgi Shımbayǵa Buxara tárepten kóship keliw waqıyası haqqında atalarımız mına waqıyanı aytıp bergen.

“Atamız xanniń batır sıpataında xızmet etken. Sol xanniń bir tuwısqanı menen jawlasıp, onı óltirip qoyadı. Amanbay batırdıń úsh inisi bolǵan: Azna, Tayshıq hám Turımtay. Azna menen Tayshıq batır, jawınger kisiler bolǵan. Turımtay bolsa fiqh³ penen shuǵıllanǵan. Sol esaptan Tayshıq Amanbay batırǵa: “Xan seni óziniń batır sıpataında ólimge buyırmaydı. Biraq (sol waqıttaǵı nızam sháriyatı boyınsha) seni óziniń pashshabı⁴ lawazımına buyırıwı múmkin. Eger sonı islese qalǵanı ózińe hawala”,-deydi.

Haqıyqatında da xan Amanbay batır pashshablıq qılıwǵa buyıradı. Biraq “Pashshablıq batırdıń isi emes. Men adamdı tek sawash maydanında óltiremen”,-dep xanniń xızmetinen bas tartıp, Shımbayǵa óziniń tuwısqanları, Azna hám Tayshıqlar menen kóship keledi. Turımtay bolsa sol jaqta qaladı.

Turımtay menen 1930-jıllarǵa shekem xat alısıp turadı. Eń sońǵı xatında “Házir 14 úyli tuwısqan boldıq” delingen. Sonan keyin urıs, Basher atanıń qaytı bolıwı hám taǵı da basqa sebeplerden Turımtay menen xat alısıw úzilgen.

Házir Azna batırdıń da, Tayshıq batırdıń da áwladları bar.

Mámбетniyaz (axun, molla degen atağı bar). Amanbaydıń balası. Shımbaydıń Shanıshpay degen jerinen shıqqan. Shayır hám qıssaxanlıq penen shuǵıllanǵan. Kátiplik óneri de bolǵan, hár qıylı kitaplardan nusqa kóshirip jazıw menen shuǵıllanǵan. Mámбетniyaz shayır jarlı adam bolǵan, úyleneyin dese úyi bolmaǵan. Sol waqıttaǵı Shımbaydıń hákimi Tóreniyaz bolısqa úy sorap jumbaq tárizde qosıq jazǵan.⁵ (qosıqtan úzindi)

Shımbaydıń hákimi ol Tóreniyazǵa,
Arzım bar aytayın bunı tıńlasın,
Aǵalıq aǵladur kóp bilán azǵa,
Mártebesin ashıp igam onlasın.

³ Fiqh- sháriyat isleri

⁴ Pashshab- jállad

⁵ Q.Ayımbetov “Xalıq danalığı” Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası 1888 jil. 159-bet.

Arzı aytpaqtan murad aytar sózim bar,
Mánisi kóp turur bolsın qabardar,
Ol námársá bizge bolıp tur dárkár,
Shuw námársá buw xat ishida ańlasın?

Tóreni ornıǵa qoysañ Muhammad,
Niyazǵa mushtárek ismilá ahdát,
Hárkim munı bilar bilsa danıshmat,
Arzı etiwshi isin bayan aylesin?⁶

Bul jumbaq qosıqtı Táreniyaz bolıs ózi sheshe almay óziniń xatkeri, Qulımbet bolıstıń qáynisi Seyfulǵabit Májitovqa oqıtıp, juwabın sheshiwdi soráǵan. Ol gezegi menen qosıqtı oqıp shıǵıp, juwabın tawıp, “Mına xatta úydi jumbaq qılıp jazıptı”-degen eken. (Sol úydiń qapısı házirgi waqıtqa shekem saqlanıp qalıńǵan).

Mámбетnıyazdıń balası **Basher**. Hasıl atı Basher Xafi. Tuwılıp ólgen jılı belgisiz. Elubaydıń (Basherdiń balası) ayırıwı boyınsha ol 1846-jılı tuwılıp 62 yamasa 63 jasında, sonda shama menen 1884-1885-jıllarda dúnyadan ótken. Dawıtkól jaǵalarında jasap ómir súrgen. Basher óz waqtında bay, jetiliskeń, ózine toq shańaraq bolǵan. Biraq awılı asharshılıqqa ushraǵannan keyin, Basher ata óz baylıqların qarmaq hám awlarǵa sarıplap, Dáwitkólde balıq awlap xalqın baqqan. Sol sebepten xalqı oǵan minnetdarshılıǵın bildiriw ushın óz awılında ósken suw qabaqlarǵa Basherdiń atın tamǵa retinde oyıp jazıp, keyin ala atamız dúnyadan ótkennen keyin sol awıldı “Basher” awıl dep ataydı. Házirgi waqıtta sol awıl Erkindárya rayonınıń aymaǵına kiredi.

Basherdiń balası **Elubay** 1939 (negizgi jılı 1938) jılı shama menen Qońırat rayonında tuwılǵan. oqıǵanlıǵı sebepli onıń tiykarǵı qánigeligi buxgalter. Kóp jıllar dawamında Altıńkólde usı kásip iyesi bolıp islep óz miynetleri ushın orden hám medallar menen sıylıqlanǵan. Elubay tájriybeli salıkesh bolıpta Respublikamızda keńnen tanılǵan. Ol segiz perzentli bolıp olardıń hár biri hár turli kásip iyesi. Atap ótsek: Tolebay (oqıtıwshı), Ayıtbay (fermer), Aniwarbek (baǵban), Gúlshira (shıpaker), Sapargúl (baqsı), Jupargúl (oqıtıwshı), Gúlmira (shıpaker), Batırbek (bajban, fermer) .

Házirgi kúnde Elubay atamız napaqada bolıp, ol Qanlıkól rayonınıń Altıńkól awılında óz perzentleri, aqlıq hám shawlıqları menen baxıtlı ómir súrip jaqın arada 90 jasqa kiriw aldında. Usınday ullı jasta bolsa da ol bizlerge ata babalarımız haqqında aytıp beriwden, úgit násiyatlawdan sharshap atırǵanı joq. Usı maqalamız da Elubay

⁶ “Qaraqpaq folklorı” 12-tom

atadan jeke sáwbet arqalı, jáne de Basherov Tolibay, apamız Basherova Hámida, Basherov Aniwarbektiń qol jazbasınan kóshirilip alındı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Q.Ayımbetov “Xalıq danalığı” Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası 1888-jıl.
2. K.Mambetov “Qaraqalpaqlar shejiresi” Nókis “Bilim” baspası 1993-jıl.
3. J.Muratbaev “Qaraqalpaqlar shejiresi” Nókis “Bilim” baspası 1995-jıl.
4. “Qaraqalpaq folklorı” 12-tom.
5. Basherov Aniwarbek qol jazbası
6. Basherov Elubay, Basherova Hamida, Basherov Tolibaydan sorap alındı.
7. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – С. 270-273.
8. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – С. 818-821.
9. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
10. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
11. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
12. Dauletbayeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
13. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
14. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
15. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIŃ BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
16. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTÚRLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.

17. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
18. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKSTAN XALIQ BAQSISI ĠAYRATDIN ÓTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
19. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
20. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
21. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.

J.CHARSHEMOV TIŃ DÓRETIW SHILIGINDE FUGA JANRI
THE GENRE OF FUGUE IN THE WORKS OF J.CHARSHEMOV
ЖАНР ФУГИ В ТВОРЧЕСТВЕ Ж.ЧАРШЕМОВА

Segizbaeva Guldana – Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali “Uliwma kasiplik há social-gumanitar pánler” kafedrası “Muzikatanıw” qánigeligi 2-kurs studentı
İlimiy basshı: G.M.Kamalova

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq xalqınıń jas kompozitori Jamil Charshemovtıń fuga janrındaǵı shıǵarmaları, sonıń ishinde “Qazaq temasına fuga” sı haqqında sóz etiledi. Fuganı talqılaw dawamında onıń stillik ózgeshelikleri hám dúzilis forması, xarakteri hám milliy kolorittiń joqarı dárejede sáwleleniwı kórsetip beriledi.

Gilt sózler: kompozitor, xalıq namaları, fuga, intermediya, repriza, tonallıq.

Аннотация: В данной статье рассказывается о творчестве молодого каракалпакского композитора Жамиля Чаршимова, также его полифонические произведения в жанре фуги, следовательно “Фуга на казахскую тему”. В ходе обсуждения фуги будут подчеркнуты ее стилистические особенности, освещенность формы, характера и национальный колорит.

Ключевые слова: композитор, народные песни, fuga, интермедия, реприза, тональность.

Abstract: This article describes the work of the young Karakalpak composer Jamil Charshemov, as well as his polyphonic works in the genre of fugue, hence “Fugue on the Kazakh theme”. During the discussion of the fugue, its stylistic features, the illumination of the form, character and national flavor will be emphasized.

Keywords: composer, folk songs, fugue, interlude, reprise, tonality.

Fuga (latin tilinen fuga “juwırıw” fugere qashıw) polifoniyalıq muzıkanıń kompozicion texnikası hám forması, bul jerde kóp dawıslı shıǵarmanıń ulıwma melodiyaalıq sızıǵı onıń bir dawısınan basqasına ótedi. Klassik monofoniyalıq fugada bir neshe dawıslar bar bolıp, olardıń hár biri berilgen temanı tákirarlaydı (elikleydi).

Fuga qısqa sesler uyǵınlıǵı átirapında qurılǵan – “temalar”dan ibarat. Tema aralıǵı ádetde oktavadan aspaydı. Tema uzaq bolıwı shárt emes, sol sebepli onı fuga dawamında ańsat ǵana eslep qalıw hám tanıp alıw múmkin.

Fuga úsh bólimnen ibarat: ekspozitsiya, rawajlanıw, repriza. Ekspoziciya barlıq dawıslarda izbe-iz temanıń dáslepki kórinisin óz ishine aladı. Geyde kontroekspozitsiya (barlıq dawıslar boyınsha qosımsha temalar) payda etiwı múmkin bolǵan qosımsha temalardan paydalanıladı. Temalar arasındaǵı melodiyaalıq strukturalar *intermediyalar* dep ataladı. Olar fuganıń barlıq bólimlerinde isletiledi,

ekspoziciyada bolsa intermediya kóbinese ekinshi hám úshinshi temalar ortasında isletiledi. Klassik fuga ekspozitsiyasi parallel tonallıqqa modulyaciya hám kadans penen tawsıladı.

Rawajlanıw (fuganıń erkin bólegi) temanı jańa tonallıqqa ótkeriwden baslanadı. Bul bólektiń dúzilisi ápiwayı emes, sol sebepli onıń dúzilisiniń tek ulıwma nızamlıqların ajratıw múmkin. Fuganıń rawajlanıp atırǵan bólegindegi temalar kóbinese birinshi dárejeli aǵayın tonallıqlar boyınsha ótkeriledi, geyde uzaq tonallıqlarǵa ótiw de múmkin.

Intermediyalar úlken áhmiyetke iye (olar fuganıń pútkil formasında zárúrli rol oynaydı — olar basqa sırtqı kórinislerdiń qásiyetlerin, mısalı, sonata yamasa rondanı beriwi múmkin).

Repriza ádetde temanı tiykarǵı tonallıqqa ótkeriwden baslanadı hám odan tısqarı shıqpaydı, lekin geyde dominta tonallıǵında isletiledi. Kóbinese subdominanta tonallıǵı zárúrli áhmiyetke iye bolıp, odan repriza da baslanıwı múmkin. Koda-bul tiykarǵı tonallıqqa juwmaqlawshı kadansdan keyin payda bolatuǵın temanıń juwmaqlawshı tákirarlanıwı. Juwmaqlawshı bólekte barlıq dawıslar bir waqıttıń ózinde esitiledi.

“Fuga” ataması Orta ásirlerde isletilgen, biraq keyinirek ol hár qanday eliklew kontrapunkti (yaǵnıy bir dawıs waqtı -waqtı menen basqasın tákirarlaytuǵın dóretpе), sonday-aq kanon hám keyinirek bólek muzıkalıq sırtqı kórinislerde ajralıp turatuǵın basqa túrdegi dóretpelerdi názerde tutqan. Fuga texnikası, biz házir bilgenimizdey, XVI asirde de vokal, saz ásbap dóretpelerde islep shıǵıla baslandı. Bul usıl, mısalı, fantaziyalar hám kanonlarda isletilingen.

Fuga barokko, romantizm hám XX ásirde búgingi kúnge deyin saqlanıp kelgen tariyxıy janrlardan bolıp tabıladı. Bul janrda júdá kóp kompozitorlar shıǵarmalar dóretpе, jańalıqlar kiritken. Mısalı, Shostakovich, Shyonberg, Mushel fugaları buǵan mısıl bolıp, olar fuga janrında óz stilin jaratqan.

Usı kibi kompozitorlardıń qatarında qaraqalpaq jas kompozitorı J.Charshemov ta bar bolıp, ol konservatoriyada oqıp júrgen waqıtlarında ustazları F.A.Muxtorova hám V.B.Glinskiy járdemi menen polifoniya pánin tereń úyrenip, bul jóneliste de jemisli dóretpеshilik etti. Kompozitor 2009-jılı 5 fugadan ibarat “Fugalar” atlı toplamın jazadı. Búgingi kúnge deyin kompozitorıń bul janrda jıǵırmaǵa jaqın fugaları bar.

Kompozitorıń fugaları tiykarınan eki stilde jazılǵan.

- 1) Klassik fugalar.
- 2) Xalıq namaları tiykarında dóretilgen fugalar.

Kompozitorıń klassik fugaları qaǵıydalarǵa tiykarlanǵan halda dóretilse, xalıq namalarına dóretilgen fugaları bul qaǵıydalarǵa qarsı formada dóretiledi. Mısıl ushın xalıq namalarına kvarta hám kvinta júrisleri tán bolsa, klassik fugalarda bolsa bunday júrislerge sheklew qoyıladı.

J.Charshemovtın bul eki stilde birlestirgen halda jazǵan fugaları da joq emes. Buǵan onıń qazaq teması tiykarında jazılǵan úsh dawıslı fugasın mısál ete alamız.

QAZAQ TEMASÍNA FUGA

Kompozitordıń qazaq teması tiykarında jazılǵan fugası Moderato tempinde 2/4 ólshemde jazılǵan. Fuga úsh bólimnen, ekspoziciya, rawajlanıw hám reprizadan turadı. Ekspoziciya tema úsh márte ótip, birinshi tema C-dur tonallıǵında, tonallıqtıń birinshi basqışında, 8 taktli tema menen ortanǵı dawısta baslanadı. Bunda joqarı hám tómeni dawısta pauza boladı.

Moderato ♩ = 100

Tema súwretlenip bolǵannan soń, tayarlıqsız G-dur tonallıǵına ótip ketedi. Ekinshi tema 9-16-taktler aralıǵında joqarı dawısta súwretlenip, orta dawısqá birinshi qarsı tema qoyılıp, tómeni dawıs pazada boladı. Qarsı dúzilisler tiykarınan temanıń xarakterine qarsı bolıp, tiykarǵı tema shox xarakterde bolǵanı ushın, qarsı dúzilis lirikalıq xarakterde kelgen.

9

17-taktte temadan soń bir taktli birinshi intermediya joqarı hám orta dawısta kelip, tómeni dawıs pazada boladı. Bunda tómenge háreketleniwshi dúzilis G-dur tonallıǵınan C-dur tonallıǵına alıp keledi.

17

Ekspoziciyanıń úshinshi teması 18-taktten baslap C-dur tonallıǵında súwretlenip, tiykarǵı tema tómeni dawısqá ótip, joqarı dawısqá birinshi qarsı tema, orta dawısqá ekinshi qarsı tema qoyıladı. Bul qarsı temalar ekspoziciyanıń ekinshi temasındaǵı qarsı dúzilistiń elementlerinen alınǵan. (18-25-taktler)

26-33-taktler aralığında úsh dawısta ekinshi intermediya atqarladı. Bul intermediyanıń joqarı dawıstaǵı teması tiykarǵı temanıń elementlerinen, al orta hám tómeni dawıslardıń teması bolsa ekspoziciyanıń ekinshi temasınıń qarsı dúzilis teması elementlerinen alınǵan. Bunnan basqa da bul intermediyada jańa dúzilisler qosılıp, joqarı dawısta ritmikalıq dúzilisler ózgergen. 26-27-taktler terciya joqarı háreketleniwshi sekvenciyalıq dúziliste kelgen. 33-takte dominantseptakkordtıń tonikaǵa sheshiliwi arqalı a-moll tonallıǵına ótip ketedi.

Rawajlanıw bóliminde de tema úsh márte kelip, birinshi tema 8-taktli a-moll tonallıǵında atqarladı. Tiykarǵı tema joqarı dawısta bolıp, tómeni dawısta birinshi, al ortanǵı dawısta ekinshi qarsı dúzilis qoyıladı. Bul bólim kanonlı rawajlanıp, ekinshi intermediyanıń elementlerinen dúziledi.

Rawajlanıwdıń ekinshi temasına intermediyasız ótip, tema rawajlanǵan halda 10 taktke keńeyip, birinshi temanıń a-moll tonallıǵınıń dominantanta E-dur tonallıǵına ótip ketedi. Bundaǵı tema tómeni dawısta bolıp, ortanǵı dawısta birinshi, al joqarı dawısta ekinshi qarsı tema qoyıladı. 48-49-taktler 50-51-taktlerde qaytalanıp, intermediya xizmetin atqaradı. (42-51-taktler)

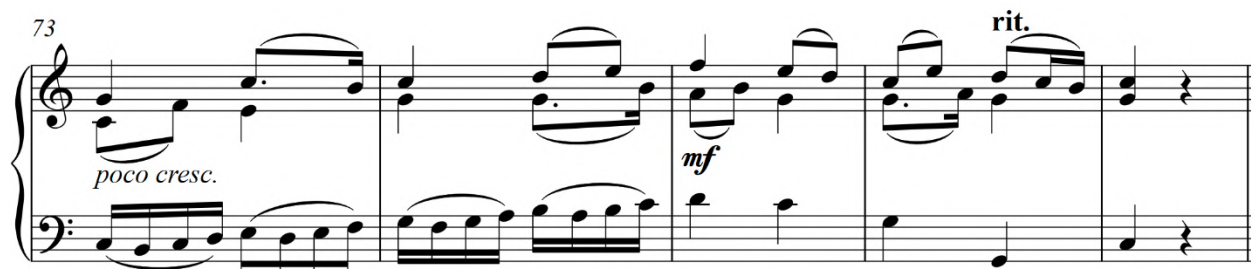
Rawajlanıwdıń úshinshi teması 52-59-taktler aralıǵında, H-dur tonallıǵında variyaciyalı kóriniste sáwlelenip, tema rawajlanıp 10 takte keńeydi. 52-53-taktlerde tema tómengi dawısta bolıp, birinshi qarsı dúzilis joqarı, al ekinshi qarsı dúzilis bolsa orta dawısta boladı. 54-55-taktlerde bolsa vertikal hárekette tema joqarı dawısqa almasıp, soń 56-takte tómengi dawısqa qayıp keledi.

Rawajlanıw tamalaǵannan soń 60-takte 5 taktli intermediya bólimi keledi. Ol rawajlanıwdıń úshinshi temasınıń H-dur tonallıǵınan C-dur tonallıǵına yaǵnıy repriza bólimine alıp keledi. Intermediya úsh dawısta da atqarılıp, tómengi dawısta qarsı dúzilislerdiń teması, orta hám joqarı dawıslarda almasıp turıwshı tiykarǵı temanıń elementleri qollanılǵan.

65-taktten baslap 8 taktli repriza bólimi kelip, bunda tiykarǵı tema joqarı dawısta, birinshi qarsı dúzilis tómeni hám ekinshi qarsı dúzilis orta dawısta berilgen.

Reprizadan soń 5 taktli koda bólimi úsh dawısta atqarıladı. Kodanıń temasında tómeni liniyada 2 taktli sekvenciya soń II basqısh, tonika, kadanskvartsekstakkord, dominantseptakkordtıń tonikaǵa sheshiliwi menen juwmaqlanadı. Al orta hám joqarı dawısta bolsa qarsı dúzilislerdiń temaları qollanılǵan. (73-77 taktler)

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – С. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – С. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.

8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ NAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. OZBEKSTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. OZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.

“QARAQALPAQ QIZ BAQSISI SAPARGÚL”

“КАРАКАЛПАКСКАЯ ДЕВУШКА БАКШИ САПАРГУЛ”

“KARAKALPAK GIRL BAKSHI SAPARGUL”

Kamalova Gúlmaryam

Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali

“Ulıwma kásiplik hám social-gumanitar pánler”

kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalamızda qaraqalpaq xalıq baqsısı Basherova Sapargúldıń ómiri hám dóretiwshiligi, bul baǵdardaǵı jetiskenligi haqqında sóz etiledi.

Gilit sózler: baqsıshılıq, xalıq awızeki dóretiwshiligi, ustaz, shakirt, tadbir, jarıs.

Аннотация: В этой статье мы поговорим об жизни и творчестве Сапаргул Башеровы. О её достижениях в сфере каракалпакского фольклора.

Ключевые слова: устное народное творчество, фольклор, преподаватель, ученик, конкурс, праздники.

Annotation: In this article we will talk about the life and work of Sapargul Basherova. About her achievements in the field of Karakalpak folklore.

Key words: oral folk art, folklore, teacher, student, competition, holidays.

Qaraqalpaq baqsıshılıq óneri rawajlanıw basqıshında qız baqsılar sanawlı edi. Berdaq shayırdıń batır qızı Xurliman baqsıdan keyin qaraqalpaq milletinde baqsı qızlar sanı kóbiye basladı. Xurliman baqsınıń izin quwǵan qız baqsılarımızdan biri Sapargúldıń Basherova.

1974-jıl 13-martta Qanlıkól rayonu Altınkól awılı Bashirovlar shańaraǵında quyashtay kúlimlep Sapargúldıń atlı qız dúnyaǵa keldi. Bul úlken shańaraqta segiz perzent tarbiyalanǵan bolsa, biziń búgingi qaharmanımız mine usılardıń besinshisi edi.

Jas Sapargúldıń ómir jolına keletuǵın bolsaq, ol 1981- jılı óz awılındaǵı 3-sanlı sol waqıttaǵı “Michurin” atındaǵı ulıwma bilim beriw mektebine tungısh qádemin qoydı. Aradan on jıl waqıt ótip, 1991 jılı oqıwın tabıslı tamamladı.

Ol jaslayınan qaraqalpaq milliy saz ásbabı esaplanǵan alamoynaq duwtarına qızıǵıwshılıǵı kúshli bolǵan. Sol waqıtları onıń bul tarawdı tańlawına ata-anası qarsı boladı. Lekin sonday qarama-qarsılıqlarǵa qaramay óziniń tuwısqan bólesi, Qaraqalpaq xalıq baqsısı Turǵanbay Qurbanov oǵan ustaz retinde baqsıshılıq tarawınıń sırların úyrete basladı. 1992-jıl J.Shamuratov atındaǵı mádeniyat hám kórkem óner uchilishesinde birinshi márte ashılǵan milliy muzika(folklor) jónelisiniń baqsıshılıq bólimine oqıwǵa tapsıradı. Ol jerde de óziniń usı tarawdaǵı birinshi ustazı qaraqalpaq xalıq artisti T.Qurbanovtan tálim alǵan. Sol jıldan baslap Nókis qalası 1-sanlı mádeniyat úyinde shólkemlestirilgen “Xosha dás” folklor ansambli aǵzası bolıp,

Resspublikamızda ótkizilgen koncert hám tádbirlerde, Mustaqıllıq, Nawrız hám jáne de basqa xalıqaralıq bayramlarda belsene qatnasqan.

Jas baqsı 1996-jılı oqıwdı tabıslı tamamlap, sol jıldıń ózinde-aq 12-sanlı balalar muzıka mektebinde milliy muzıka bólimin shólkemlestiredi. Bul iskerliginen shakirtleri menen birgelikte Respublikamızda ótkerilgen kórik tańlawlar, festival, koncert hám hár túrli tádbirlerde belsene qatnasıp kelmekte.

1999-jıl M.Qori Yakupov atındaǵı kórik tańlawınıń Qaraqalpaqstan Respublikası basqıshında “Bes perde” ansambli menen qatnasıp sıylı II orındı qolǵa kiritken.

2000-jıl “1-iyun balalardı qasterlep abaylaw kúni” munasebeti menen ótkizilgen Tashkent qalası Turkistan sarayında bolıp ótken festivalda shákirtleri menen qatnastı.

2002-jıl M.Qori Yakupov atındaǵı kórik tańlawda Andijan qalasında bolıp ótken Respublika basqıshında onıń G.Aqımbetova shákirti sıylı I orındı iyeledi.

2005-jıl M. Qori Yakupov atındaǵı kórik tańlawda Qaraqalpaqstan Respublika basqıshında onıń T.Dauletbaev shákirti sıylı I orın iyesi boldı.

2012-jıl ansambller kórik tańlawınıń qaraqalpaqstan Respublikası basqıshında “Bes perde” ansambli menen qatnasıp sıylı II orındı iyelegen.

2018-jıl Nilifar Abdullaeva “Kamalak Yulduzlari” balalar dóretiwshiligi festivalında statuetka hám diplom iyesi boldı.

2021-jılı Ózbekstan Respublikası jaslar awqamı tárepinen “Bozataw Fest” jaslar festivalında Dauletbaeva Miyasar Ózbekstan Respublikası basqıshında sıylı II-orındı qolǵa kiritti.

2022-jıl Ózbekstan Respublikası jaslar awqamı tárepinen “Bozataw Fest” jaslar festivalında Qozıbaev Ashirbek Ózbekstan Respublikası basqıshında sıylı I-orındı qolǵa kiritti.

2022-jıl Ózbekstan Respublikası Mádeniyat wázirlegi “San’atim senga obod yurtim” dóretiwshilik kórik tańlawında Ózbekstan Respublikası basqıshında sıylı II orın iyesi.

2022-jıl VII xalıq aralıq “Iqtidorli bolalar” kórik tańlawında gramprı jeńimpazı boldı.

2009-jılı Gúlbaxar Aqımbetova “Zulfiya” atındaǵı mámleketlik sıylıq laureatı boldı, onnan basqa “Doslıq” ordeni iyesi, Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı ataǵına hám professor dárejesine eristi.

Dauletbaeva Miyasar oqıwshısı “Xoshámet 2020”, “Tahsin 2021” jáne de Qaraqalpaqstan Respublikası joqarǵı keáesi tárepinen “Úmit ushqını” kókre k nıshanı menen sıylıqlandı.

2015-jıl D.Matniyazova “Istedot” kórik tańlawında belsene qatnasqanı ushın diplomdı qolǵa kiritken.

2022-jıl A.Qozıbaev “Amet baqsı Tarixov 100 jasta” kórik tańlawında Granprıdı qolǵa kiritti.

Basherova Sapargúl da kóplegen jetiskenliklerge erisken. Atap aytsaq:

2002-jıl Ózbekstan respublikası mádeniyat wázirliginen Maqtaw jarlıgın alğan.

2013-jılı M.P.J tárepinen “Maqtaw jarlıgı” berilgen.

2016-jılı Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq tálim wázirliginen “Húrmet jarlıgı” menen sıylıqlanğan.

2017-jıl Qaraqalpaqstan Mádeniyat wázirliginen Maqtaw jarlıgı menen sıylıqlanğan.

2017-jıl Qaraqalpaqstan respublikası Berdaq milliy muzeyi tárepinen “Bardaq fondı” shólkemlestirilgen “Berdaq shayır qosıqlarınan” jarısında sıylı I orındı qolğa kiritti.

2018-jılı Qaraqalpaqstan Mádeniyat wázirliginen Maqtaw jarlıgı menen sıylıqlanğan.

2020-jılı “Milliy tiklanish” partiyasınan “Minnetdarshılıq xatı” berilgen.

2022-jılı Qaraqalpaqstan Mádeniyat wázirligi Nókis qala mádeniyat úyi bóliminde bolıp ótken “Baqsı, aqın hám jırawlar” kórik tańlawında I orındı iyelep Respublikalıq basqıshqa jollanba alğan. Hám sol Respublikalıq basqıshqa belsene qatnasıp sıylı I orındı qolğa kiritken.

2022-jılı Ózbekstan Respublikası inovacion jámaát birlespesi tárepinen shólkemlestirilgen “Iqtidorlı bolalar” kórik tańlawınan “Minnetdarshılıq xatı” berilgen.

2022-jılı “Baqsı, axın hám jırawlar” kórik tańlawınıń Ózbekstan Respublikalıq basqıshında II orın iyesi bolğan.

2022-jılı Baqsıshılıq festivalında belsene qaynasqanlıgı ushın mádeniyat ministri O.Nazarbekov tárepinen “Minnetdarshılıq xatı” berilgen.

2023-jılı III xalıq aralıq baqsıshılıq óneri festivalında belsene qatnasqanlıgı ushın mádeniyat ministri O.Nazarbekov tárepinen “Minnetdarshılıq xatı” menen sıylıqlanğan.

2023-jılı Rossiya bilimlendiriw partalı tárepinen “Благодарственное письмо”(“Minnetdarshılıq xatı”) berilgen.

Sapargúl Basherova Respublikamızda milliy mádeniyattı jas óspirimlerge milliyligimizdiń bir bólegi bolğan dástanlardı, qaraqalpaq xalıq qosıq hám namaların ustaz-shákirt jolı menen úyretip, bul salanıń rawajlanıp áwladtan-áwladğa ótip dawam etiwine óz úlesin qosıp kelmekte.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.

3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TENELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓNYES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dautletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Akhmetovna M. A. QOBIZ NAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKISTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.

ÓZBEKSTANDA OPERA JANRÍNA BIR NÁZER

*Nasirov M. B.**Ózbekstan Mámleketlik Kórkem-óner hám mádeniyat instituti**Nókis filiali asisstent oqıtıwshısı***Tayanish sózleri:** *Ózbekstanda opera janrı***Klyuchevie slova:** *Janr uzbekskoy operı***Key words:** *The genre of Uzbek opera*

Türkistanda uzaq jıllar dawamında rus intellektual, sawatlı, oqımışlı insanlardıń jasap, olardıń kórkem ónerge bolǵan qızıǵıwshılıǵı nátiyjesinde Tashkentte rus opera teatrı ashıldı. Opera teatrıń shólkemlestiriwinde tiykarǵı túrtki bolǵan jáne biri Italiya opera toparınıń 1900-jılı Tashkentte bolǵan gastrolları (dóretiwshilik sayaxatları) bunda tiykarǵı sebepshi bolǵan. Italiyalıqlar Tashkentte «Rigoletto», «Traviata», «Trubadur», «Karmen», «Payacı», «Faust» sıyaqlı operalardı rus hám basqa da xalıqlardıń intellektual insanlarǵa tanıstıradı. Sonıń menen birge rus intellektual insanlar óz koncert dástúrlerinde batis hám rus klassik kompozitorlarınıń simfoniyalıq shıǵarmaları, operalarınan úzindilerdi, simfoniyalıq syuitalardı atqarıwları menen rus opera teatrıń shólkemlestiriliwinde óz úlesin qosqan. Opera teatrıń birinshi spektaklleri A.S.Dargomıjskiydiń «Rusalka», P.I.Chaykovskiydiń «Evgeniy Onegin» operaları bolǵan. Opera janrıń keńnen tarqalıwı sebepli rus opera teatrı saxnasında Dj.Verdiń «Rigoletto», Sh.Gunonıń «Faust», A.Rubenshteynniń «Demon», P.I.Chaykovskiydiń «Pikovaya dama», M.Musorgskiydiń «Boris Godunov», A.S.Borodinniń «Knyaz Igor», Dj.Verdiń «Traviata», «Aida, Dj.Puchchinidiń «Bogema», Dj.A.Rossinidiń «Sevılskiy ciryulnik» dóretpeleri saxna júzin kórdi. Rus opera teatrıń artistleri Ózbekstan wálayatlarına shıǵıwların shólkemlestirip opera janrıń ózbek xalqı arasında keńnen tanıtıa basladı hám bul xızmeleri ózbek operaların tiykar salıwına sebepshi boldı.

30-shı jıllardıń II-yarımınan baslap birinshi ózbek operaları payda bola basladı. Bular S.Vasilenko hám M.Ashrafiylerdiń «Buron» operası menen R.Glier hám T.Sodiqovlardıń «Layli va Majnun» operaları edi.

«Buron» operası bes aktli úlken shıǵarma bolıp onıń mazmunında 1916-jılı Jizzaxta bolıp ótken ózbek xalqınıń patsha húkimeti menen bolǵan gúresiwleri óz kórinisin tabadı. Kóterilis bastırılǵan bolsa da biraq ózbek xalqınıń azatlıqqa shıǵıw ushin umtıls, háreketleri shıǵarmada tiykarǵı maqset bolıp qalǵan.

Operanıń qısqasha mazmunı Baydan qarızdar bolǵan Buron atlı diyxannan jerlerin tartıp aladı. Biraq sol waqıtta Buron Jwra atlı ulın Nargúlge úylendiriw kerek edi. Qońsıları Buronǵa qárejetteń járdem berip toydı baslaydı. Toy háwijinde jergilikli ámeldarlar kelip ózbek jigitlerin basqa qalalarǵa “Márdikárlikke” alıp jibermekshi

boladı. Biraq ámeldarlar óz perzentlerin qaldırıp jarlılardıń balaların jibermekshi boladı. Diyxanlar qarsılıq kórsetip jası úlkendi aldıradı. Buron basshılıǵında bir topar otryad tawǵa shıǵıp ketedi. Olarǵa Jwra da qosıladı. Patsha tárepinen jiberilgen áskerler awılda biraz qan tógip hám solar qatarında Nargúl de nabit boladı. Buronniń úyine ot qoyadı. Sol waqıtta Buron basshılıǵındaǵı otryad awılǵa kirip kelip patsha áskerlerin quwıp jiberedi.

Operanıń qısqasha mazmunın (librettosın) Komil Yashin jazadı. Onda eki sistema qarama-qarsılıǵı, xalıqlar arasındaqı doslıq anıq óz tásin kórsetedi. Operadaǵı tiykarǵı qaharman bul xalıq. Xalıq Buron basshılıǵında patsha sistemasına qarsı gúresedi.

Operada júdá kóp xalıq qosıqları «Gúl oyını», «Girya qazaq», «Chamanda gul», «Tanovar», «Oq oydin kechalar», «Farǵonacha»-lar kompozitorlar tárepinen orkestrge maslastırıp shıǵarma mazmunın bayıtıwǵa sebepshi boladı.

«Buron» operasında Hamzanıń «Ishchi bobo», «Biz ishchimiz», «Hoy ishchilar» qosıqların qollanılǵan. «Buron» da ariyalar onsha kóp bolmasa da biraq bar ariyalar obrazları xarakterlerin kórsetip beriwde salmaqlı muzikalıq shıǵarmalar qatarına kiredi.

S.Vasilenko menen M.Ashrafiy bul operanı altı ay dawamında dóretip 1939-jılı 25-mart ayında tamamladı. «Buron» operasın saxnalastırıwda bir qansha qıyınshılıqları da boladı. Birinshiden bul jańa janrdı saxnada atqarıwda artistlerge qolaysızlıqlar tuwdırdı, sebebi muzikalı drama menen opera arasında úlken parq bar edi. Biraq usınıń menen birge milliy ózbek awızeki dástúrleri menen baylanıslı bolǵan saxnalar hám atqarıwshılardıǵa hám tıńlawshılardıǵa da jaqsı keypiyat baǵıshlaydı.

«Buron» operasın saxnalastırıwı bul eki (rus hám ózbek) arasındaqı doslıqı bekkemlewde hám eki kompozitorlar S.Vasilenko hám M.Ashrafiylardıń dóretiwshilik birge islesiwleri tımsalı boldı.

Opera 1939-jılı Tashkentte saxnalastırılıp ózbek muzikalı drama teatri Ózbek Mámleketlik opera hám balet teatrina aylanadı. Tiykarǵı rollerdi Halima Nasırova (Nargúl), Karim Zokirov (Buron), Fotima Boruxonova (Zebiniso) atqaradı.

Ózbek operasınıń dúnyaǵa keliwi bul zaman talabı bolıp respublikamızdıń mádeniy rawajlanıwına jáne bir úlken qádem bolıp esaplanadı.

«Buron» operası menen bir qatarda G.M.Glier hám T.Sodiqovlardıń «Layli va Majnun» operası dóretili hám bul shıǵarma A.Nawayınıń sol atamadaǵı poeması tiykarında jazılǵan.

Operanıń qısqasha mazmunı. Layli atlı arap qáwimi baslıǵınıń qızı Qays atlı jigitti jaqsı kóredi. Layli Qaystıń muhabbat qosıqlarına, hayal-qızlardı táriyipleytuǵın shıǵarmaların jaqsı kórip qalǵan edi. Biraq sharayat nızamlarına kóre Qays islam dinine qıyanet qılǵan, sebebi hayallardı erkekler menen teńlestirgen. Ruhanıylar Qaysti-Majnun, yaǵnıy diywana dep kemsiter edi. Adamlardıń dıqqat itibarına túsip qalǵan Qays Layli menen bolǵan muhabbatın aqırına shekem jetisiwine isenim payda

bolmağannan soñ sahralarğa, jabayı haywanlar arasına shıǵıp ketedi. Layli bolsa atasınıñ ıqtıyarı menen bay kisi Ibn-Salomğa turmısqa shıǵıw kerek bolğanda jaqsı kórgen jigiti Qaysti qumsap aladı. Onıñ qábiri ústinde Qaysta jan beredi. Olar qayǵıların tek ǵana jaqın aǵayın-tuwısqanları tutadı. Eki muhabbat qábirinde eki qızıl gúl ósip shıǵarma eken, bul-ólmes muhabbat hám hámıyshe jaslıq tımsalı edi.

«Layli va Majnun» operasında obrazlar ariyalarında ózbek muzıka miyrası-maqomlar, xalıq naması hám qosıqları tiykar bolıp onda «Iroq», «Segoh», «Ushshoq», «Chorzarb», «Chorghoh», «Bayot», «Chapandozi guler»-lar qollanılğan.

40-50 jıllar dawamında Alisher Nawayı atındaǵı Mámleketlik opera hám balet teatri saxnasında bir neshe opera shıǵarmaları saxnalastırıladı. Onıñ repertuarınan rus, shet el opera hám balet shıǵarmaları, sonıñ menen birge usılar qatarına tuwısqan xalıqlar kompozitorlarınıñ shıǵarmaları hám teatr saxnasınan orın iyeleydi. D.Kabalevskiydiñ «Taras oilasi», T.Xrennikovdiñ «Buronda», G.Mayborodanıñ «Arsenal» hám A.Kozlovskiydiñ Ózbekstanda dóretiwshilik islegen «Uluǵbek» operaları solar qatarına kiredi. Biraq kózge kóringen kemshiliklerden eñ tiykarǵısı bul milliy ózbek operaların dóretiwshiligi hám olardı saxnalastırıwdan ibarat edi. Sonıñ ushın da 1947-1967 jıllar dawamında bir neshe ózbek milliy operaları dóretilip teatr saxnasında qoyıldı. Aldıńǵı jıllar saxnalastırılğan operalar: S.Vasilenko hám M.Ashrafiylardıñ «Uluǵ kanal», R.Glier hám T.Sodiqovlardıñ «Gulsara», T.Jalilov hám B.Brovslardıñ «Toxir va Zuxro», G.Mushel hám V.Uspenskiylardıñ «Farxod va Shirin» operaları menen bir qatarda jaña dóretiwshilik islegen ózbek milliy operaları da áste-aqırın muzıka kórkem óneriniñ opera janrında dóretiwshilikleri saxna júzin kóredi. Bular-M.Ashrafiydiñ «Dilorom», T.Sodiqov, B.Zeydman, Yu.Rajabiy, D.Zokirovlardıñ «Zaynab va Omon», S.Boboevtiñ «Hamza», M.Yusupovtiñ «Xorazm qwshıǵı», M.Ashrafiydiñ «Shoir qalbi», R.Hamroevni «Zulmatdan ziyo» shıǵarmaları bolıp tabıladı.

Joqarıda atalğan shıǵarmalar arasında A.Nawayınıñ «Sa'bai sayyor» poemasınıñ «Dilorom» operası dramaturglar K.Yashin hám Mumtoz Muhammedovlar menen kompozitor M.Ashrafiydiñ ózbek klassik ádebiyatınan zamanagóy shıǵarma dóretiwde islegen xızmetleri ózbek muzıka mádeniyatında ayrıqsha orındı iyeledi.

Tórt akt hám jeti kartinadan ibarat «Dilorom» operası A.Nawayı atındaǵı Mámleketlik opera hám balet teatri saxnasında qoyılardı. Waqıyalar patsha hám ámeldarlardıñ xalıqqa bolğan ayawsızlıǵı hám zulımınan xalıq narazı bolıp kóterilisi, Diloromdı kúsh penen almaqshı bolğan patsha Baxrom hám onıñ sheriklerine qarsı kóterilgen gúres fonında júz beredi. Dilorom ayawsız patshaǵa boysınbaydı hám óz ómirin qurban etip namıs hám muhabbatın saqlap qaladı.

Operanıñ qısqasha mazmunı. Bay Uluǵ Xoja úyinde onıñ qulı bolğan gózzal qosıqshı Dilorom er jetedi. Dilorom ájayıp xudojnik Monidi jaqsı kórip qaladı. Moni óz muhabbatın Uluǵ Xojadan satıp alıwǵa hám oǵan úyleniwge qarar etedi. Biraq gózzal Diloromdı patsha Bahromdı kórip oǵan jaqsı kórip qaladı hám úlken sawǵalar

ornina Diloromdi Ulug' Xojadan o'zine satib aladi. Moni Diloromdi juda kop izleydi ham aqiri Baxrom patsha dargayinda tabadi. Biraq Baxrom patsha Monidi zindanga taslap Diloromdi o'z sarayina qamap qoyadi. Sebeb penen paydalanbaqshi bolgan Baxrom patshaniin waziri Ardasher Dilorom qolna zahar berib Baxrom patshani oltirildi buyiradi. Baxrom patsha sarayinda ulken bazim bolip otedi. Bazimde jeti gozzal qatnasip har biri o'ziniin onerin korsetedi. Dilorom da o'ziniin muhabbatini haqqida muhlik qosiqin aytadi. Ardasher bergen zahardi Dilorom o'zi ishpekshi bolip turganda Ardasher on qolinda 1 idisti alip Baxrom patsha'ga uzatadi, biraq patsha bul idisti gozzallardan birewine beredi. Gozzallarni biri on ishik oledi. Baxrom patsha bul waqiyadan ashirlanip Monidi asiwga ham Diloromdi sholistanliqqa alip barip taslawga buyiradi. Sholistanliqta boran koteriledi. Dilorom o'z muhabbatini Monidi shaqiradi. Diloromdi izlep jurgan Moni jetip keledi ham eki jas ushirasadi. Dilorom Monidiin qolinda jan beredi.

Kompozitor M.Ashrafiy operani doretiwde xalq namalaridan ham qosiqalaridan sheberlik penen paydalangan. Jeti gozzal korinisinde tajik, iran, hind ham arab namalarin qollanip gozzallar obrazlarin jane de baytadi.

Moni ariyasin doretiwde xalq namasi bolip «Karimqul-begi»di qollangan. Monidiin basqa ariyasinda «Navo» maqominan «Saroxbori navo» ni sheberlik penen qayta maslastirilgan.

Dilorom ariyalari ham qosiq korinisin suwretlewde jagimli ham hawazli muzikalar menen sol obraz aship beriledi. Baxrom patsha, Ulug' Xoja obrazlarin korsetiwdе kompozitor sol shaxslarga tan namalardi doretken. Patsha sarayinda bazimlerde atqarilgan muzikalar ham o'ziniin saltanath, quwnaqligi ham o'yin-kulkiye masligi menen tinlawshilarni diqqat-itibarin o'zine tartadi.

Tek gana O'zbekstanda emes balkim putkil Orta Aziyada birinshilerden bolip komik opera janrinda shigarma doretiw kompozitor Salomon Yudakovqa miyassar boldi. Ol insan Hamza qalemine tiyisli «Maysaraniin isi» komik operasin doretedi.

Operaniin qisqasha mazmuni. Maysara apani kishkene uyine jas ashik-mashiklar Maysaraniin jiyeni padashi Choponali ham gozzal Oyxon ushirasadi. Eki jastin uyinde ushirasqanin garrari Qozi ham mirshab Xoja Darga korip sharayatqa keris qilgani ushin Choponali qamaqqa almaqshi boladi ham usiniin menen jas qiz benen ushiraspaqqa imkaniyat tuwdirmaqshi edi. Olar tarepinen jiberilgen saqshilar Maysara uyine kirip keledi. Saqshilar Maysarani alip ketkenden son Qozi sandiqqa jasirinipturgan Oyxondi urlap alip ketedi. Qozi zindaninda Maysara qutuluw jollarin rejelestiredi. Sol waqiya Choponali apasin tawip ogan qashiwdi usinis etedi. Biraq Maysara Oyxondi qutqarmaqaninsha hesh jerge barmasligin aytadi. Qozi Maysaraniin aldina tusip pul menen Oyxondi gapke saliwdi usinis etedi. Maysara razi boladi. Qozi uyinde Oyxon qaygirip Qozibabaniin jubatularidan ashirlanadi. Qozi Maysara'ga Oyxonniin ojetligin aytadi. Maysara Oyxonga o'z sirli rejelerin aytip ogan Qozi menen ushirasiwga ham Oyxon Qoziniin barliq shartlerine razi boluwin tusindiredi.

Maysara óz úyinde «Ullı miymanlardı» kútiwge tayarlıq kóredi. Birinshi bolıp Qozi keledi hám ele otırıwǵa úlgermesten áywan esigi taqıldaydı. Maysara Qoziga jiyeni kelgenligin aytadı hám qorqıp turǵan Qozi ústine ógiz terisin taslaydı. Solay etip Maysara Oyxonǵa «Ashıq» bolǵan Hidoyatxonǵa hayal qosıq aytqanın, Xoja Darǵaga on qaptıń ústine jawadı. Xalıq bul sharayat aldınan shıqqanlar ústinen kúledi hám opera Maysaranıń danalıǵınan, eki jas maqsetlerine eriskenleri hám quwanış penen juwmaqlaydı.

«Maysaranıń isi» operası bul haqıyqıy komik (komediya) janrında dóretilgen shıǵarma bolıp bul shıǵarmada hawazlı, jeńil, obrazlar xarakterine say keletuǵın muzıkalar dóretilgen. Ásirese Maysara obrazın súwretleytuǵın-geydi óziniń shańaraǵı átirapında mehriban apa, jankúyer hayal, geydi, sharayatlarǵa kóre talapshań hám ótkir insan, erjúrek, qorıqpas, óz sóziniń ústinen shıǵatuǵın shaxs sıpatında operanıń tiykarǵı obrazı bolıp hár túrli muzıkalar quralları menen súwretlep kórsetilgen. Maysara apa atqaratuǵın nama hám qosıqlar Hamzanıń «Hoy ishchilar» qosıǵı tiykarında dóretilgen. Sebebi bul nama Maysara obrazına say bolıp hayaldıń ishki tuyǵı-sezimlerin ashıp beriwge járdem beriwdi kompozitor S.Yudakov jaqsı bilgen. Máselen Maysaranıń «Balalarım hámmesi jaqsı boladı» atamasındaǵı ariyası sózimizdiń dáliyli bola aladı. Sonıń menen birge Oyxon, Choponali, Qozi, Xoja Darǵa, Hidoyatxon obrazları muzıkaları da dóretpe mazmunın ashıp beretuǵın nama hám qosıqlar menen súwretlengen. Opera muzıqaları arasında xalıq nama hám qosıqları da bekkem orın iyeleydi. Máselen: «Oromijon», «Ushshoq», «Bilakuzuk», «Yor-yor» hám basqalar.

70-80 jillar dawamında opera janrı jáne bir neshe shıǵarmalar menen bayıdı hám solar arasında balalarǵa baǵıshlangan operalar-S.Boboevtıń «Yoriltosh» va V.Xaettıń «Etikli pıshıq» shıǵarmaları bolıp tabıladı.

Solay etip opera teatrı hám opera shıǵarmaları aqırǵı waqıtta óz rawajlanıw jolınan barıp hám bul janr respublika muzıka kórkem óneriniń jetilisiwine salmaqlı úleslerin qosıp kelmekte.

Juwmaqlap aytqanıımızda operalar hár túrli temalarǵa tiykarlanıp jazılǵan hám onıń hár birinen, hár bir insan ózi ushın tálim tárbiya alıw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.

4. Begis P., Kamalova G. M. SÓNBEŞ JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dautletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. OZBEKSTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. OZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.

FORTEPIANO ÁSPABINDA IRI FORMADAĞI SHÍGARMALAR ÚSTINDE ISLEW PROCESINDE KISHI JASTAĞI OQIWSHILARDIŃ MUZIKALIQ HÁM ATQARIWSHILIQ RAWAJLANIWI (SONATA FORMASI ÚSTINDE JUMIS ISLEW MISALINDA)

Nasirov M. B.

Ózbekstan Mámleketlik Kórkem-óner hám mádeniyat instituti

Nókis filiali asisstant oqıtıwshısı

Annotaciya: «Ulıwma fortepiano» táliminiń mazmunı hám áhmiyeti. Tálimniń mazmunı oqıwshılarınıń fortepiano áspabına bolǵan qızıǵıwshılıqqa, muzikalıq qábiyetine, muzıka shıǵarmalarınıń háreketerini kórkem mazmunın ańlap alıw máselelerin rawajlandırıwǵa baylanıslı bolıp tabıladı.

Gilt sózler: fortepiano, tálim, muzıka dóretpeleri (Sonata forması ústinde jumis islew misalında), pedagoglıq iskerlik, saz ásbapları, baslanǵısh fortepiano tálimi, fortepiano atqarıwshılıǵı metodikası.

Respublikamız tálim sistemasında sońǵı jıllar dawamında jas áwladtı intellektual, fizikalıq hám ruwxıy kámalatqa jetilistiriwde túpkilikli alǵa ilgerilewler, ózgerisler ámelge asırılmaqta. “Kadrlar tayarlaw milliy programması”da úzliksiz tálimniń barlıq tarawlarında tálim alıwshılardıń huquqıy, ekonomikalıq bilimlerin asırıw, bilim alıwshılardıń tálim-tárbiyasın jetilistiriw, mádeniyatlı jaslardı tárbiyalawǵa bolǵan itibar qaratılmaqta.

Jas áwladtı muzıka kórkem óneriniń tárbiyalıq áhmiyeti tek muzıkanı tıńlaw emes, bálkim oqıwshılardı kórkem óner boyınsha gárezsiz bilimi, kónlikpelerin, iskerligin qáliplestiriwde de talap etedi. Ulıwma bilim beriw mekteplerinde, muzıka mekteplerinde, kórkem óner kolledjlerinde saz ásbapları klasslarında jeke tártiptegi tálimniń maqseti oqıwshılardıń dóretywshilik qábiyetlerin rawajlandırıwǵa qaratıladı.

Jeke tártiptegi saz ásbapları tálimi arasında «Ulıwma fortepiano» tálimi ayırıqsha orın tutadı. Derlik barlıq oqıw orınlarında muzıka tálimi «Ulıwma fortepiano» atqarıwshılıǵı metodikası ilimiy pedagogikalıq pán sıpatında ulıwma didaktik principlerge tiykarlanadı. Sol sebepli «Ulıwma fortepiano» tálimi teoriyası hám ámeliyatın ózlestiriw haqqında ilimiy-izertlewler alıp barıw fortepiano klası oqıtıwshıları aldında turǵan aktual tema bolıp tabıladı.

«Ulıwma fortepiano» páni boyınsha kishi jastaǵı oqıwshılardıń muzikalıq-esitiw rawajlanıwı barısında hár jılı kúndelikli tájiriybelerdi bayıtıw menen baylanıslı sıpatlar kem-kemnen keńeyip barmaqta. Bul dástúr repertuar tańlawda janr hám metodika sheńberin sezilerli dárejede keńeyttiriw, kompoziciyalardıń obrazlı dúzilisin bayıtıw menen baylanıslı. Student penen islesiw procesinde intonaciya, temp-ritmika, garmoniyalıq ańlatpalılıqtı ózlestiriwge tiyisli atqarıwshılıq kónlikpe

tájiriybelerine júdá áhmiyet beriledi. Muzikalıq formanıń dúzilisi hám process-dinamikalıq tárepleri tereńirek itibar qaratadı. Dinamikalıq hám agogikalıq belgiler, pedalizaciyanan paydalanıw bir qansha keńeyedi. Kishi kurslarda oqıtıw procesinde oqıwshılardıń muzikalıq-esitiw hám fortepiano-motorikalıq qábiiletleriniń rawajlanıw dárejesindegi ayırmashılıqlar kózge taslanadı.

Kishi formadaǵı bólimlerdi úyreniwde student muzikalıq sóz hám fortepiano shıǵarma toqıması elementleriniń xarakterli teńsalmaqlılıǵı sebepli olardıń mazmunı hám atqarıwshılıq uqıplılıqlarına salıstırmalı túrde ańsat qabıl alıwı múmkin. Shıǵarmada iri forma ústinde islewde esitiw hám pianistiklik tártiptiń basqa sıpatları da zárúr. A. D. Alekseev bul haqqında bılay jazadı: «Iri formadaǵı kompoziciyalar hár túrli kontent, muzikalıq materialdıń jáne de rawajlanıwı menen ajıralıp turadı. Sol kóz-qarastan atqarıwshılıqta bir pútinlikke erisiw, ayrıqsha obraz hám temalardıń xarakterli qásiyetlerdi anıqlaw bir qansha quramalı, kóbinese bir kórkem wazıypadan ekinshisine ótiw zárúrligi tuwıladı, sonday-aq kóbirek este saqlaw hám itibardı talap etiledi» [1, 96]. Iri formanı ózlestiriw procesinde student áste-aqırın rawajlanıwı jáne de muzıkanı hár tárepleme qabıl etiw qábiletin rawajlandıradı, yaǵnıy shıǵarmanıń keńeytirilgen bólimlerin analizlew «uzın, gorizantal» muzikalıq pikiri tárbiyalanadı.

Student birinshi jıl basında iri formadaǵı eń ápiwayı shıǵarmalar (sonatınalar, variaciyalar) menen tanısadı. Keyingi oqıw procesinde olardıń sanı hám quramalılıǵı artıp baradı, bul bolsa soǵan sáykes túrde muzikalıq atqarıwshılıqtıń rawajlanıwına óz tásirin kórsetedi. Oqıwshınıń rawajlanıwı ushın muzıka ádebiyatınıń qolaylı formalarınan biri-sonata ústinde islew úlken áhmiyetke iye. Y. Gaydn, V. A. Mocart, L. Betxoven sonataları ushın tayarlıq basqışı klassik sonatınalar bolıp xızmet etedi. Oqıwshılardı klassik dáwir muzıka tiliniń ózine tán qásiyetleri menen tanıstıradı, klassik forma tuyǵısın, atqarıwshılıqtıń ritmikalıq teńsalmaqlılıǵın kúsheytiredi. Sesti payda etiwdiń eń kishi nadırslılıǵı, itibarsızlıq, bul shıǵarmanı atqarıwshılıqta ritmikalıq, temp anıqlılıqları sezilerli dárejede belgili boladı. Nátiyjede, klassik sonatınalar teksttiń barlıq tolıq maǵlıwmatların orınlawda atqarıwshılıqtıń bir tegisligin hám anıqlıq sıyaqlı pazıyletlerdi rawajlandırıw ushın júdá paydalı. Shıǵıwlıardıń dáslepki basqışındaǵı ámeliy tájiriybede Sonata formasına itibar qaratıwdıń áhmiyeti atap ótkenligi biykarǵa emes, bul dáslepki basqış, ulıwma sonata ciklin keyingi ózlestiriw ushın tayarlıq túri bolıp tabıladı.

Iri formadaǵı shıǵarmalardıń obrazlı hám emocional dúzilisi, ritmniń anıqlılıǵı, teksturalı metodlardıń qatań birligi, kishi-kishi metodlardıń orınlaw kerek. Student iri formadaǵı shıǵarmanı ondaǵı bólimlerin túsiniw ushın eń qolaylı birlik hám kontrastlıq sıyaqlı sıpatların anıqlap, onıń rawajlanıwın kórsetiw kerek. Tiykarǵı, ekinshi dárejeli hám juwmaqlawshı bólimler xarakter, janr hám garmoniyalıq bayıtıwda sezilerli dárejede ayırmashılıqları student shıǵarmanı atqarıwshılıǵı waqtında kórinedi. Shıǵarmanıń ayrıqsha temaları ústinde islew basqışı avtor tekstin asıqpay úyreniw student sana-sezimin aktiv analiz iskerligin talap etedi. Muzikalıq

notanı úyreniw shıǵarmanıń rawajlanıw procesin aydınlastıradı, obrazdıń hár bir tárepindegi ishki esitiw, kóz aldına keltiriwdi aydınlastıradı, ayrıqsha muzikalıq ańlatpa qurallarınıń rolin túsiniw hám qádirlewge úyretedi. Sonata Allegrosın ózlestiriw qıyınshılıqları, temalar (olardıń namaları, ritmleri, garmoniyaları, teksturaları) obrazlı dúzilisiniń ózgeriwi sebepli muzikalıq tildin janr konkretligi menen anıqlanadı, bul oqıtıw dáwiri dástúrinen kóplegen sonatinalarǵa tiyisli. Bunday janr konkretligi, ádette, bólek bólim hám temalardı emes, bálkim sonata formasında xarakterleydi. D. Kabalevskiy tárepinen kishi bir "Sonatina" nıń ájayıp úlgisi bolıp, onıń ritmikalıq intonaciýalarında ádette tochkalı ritm, dinamikaniń kontrastı menen baslanadı. G.Melartin Sonatinasındaǵı menuet, jeńilligi menen parıqlanadı. Bul shıǵarmalar oqıwshılar tárepinen úsh bólimli dúziliske iye bolǵan kishi formadaǵı pesalar sıpatında qabıl etiledi.

Kontrastı joqarı bolǵan salıstırmalı rawajlangan Allegro sonatalarında toqımanı melodizaciýalawǵa beyimliliği, bul bolsa studenttiń esitiw qábiyetine tásir kórsetiwdiń aktiv quralı esaplanadı. «Sonatina»nıń birinshi bólimlerin A. Jilinskiy, «Ukraina Sonatina» Yu. Ilçurovskiy tárepinen «Sonata» sol major, Dj. Gracioli «Balalar sonatası» R. Shuman sol major. Olar menen birge repertuarda úlken orında shet el kompozitorlarınıń muzıkasına, ásirese, M. Klementi, F. Kulau, Ya. Dussek, A. Diabellidiń sonatinalarına tiyisli.

Shıǵarmalar ishindegi kontrast hádiyselerdi oqıwshılar ańlap alıwları qıyınraq keshedi. Bul jerde ritmointonal tárepi, ses, úlesli ózgerisler baqlanadı. Bulardıń barlıǵı maslasıw, ses, texnikalıq mashqalalardı sheshiwdi talap etedi. Bul kontrast A.Mocarttıń Sonatinasınıń birinshi háreketiniń tiykarǵı bóliminde C-major №1 de anıq kórinedi. Tiykarǵı bólimin ashıp beriwshi oktavalar tábiyatlı motivler menen almastırıladı. Bul kishi lirikalıq dúzilis, onıń dúzilisi aldınǵı rawajlanıwdı ulıwmalastıradı. Solay etip, dáslepki segiz takt átirapında kompozitor úsh tolıq basqasha súwretlemeni kórsetiwge erisedi, biraq olar kontrastlı emes, bálkim bir-biri menen ájayıp polilogasında kórinbeydi.

Sonatinada kóbinese oqıwshılar birinshisinen ekinshisine dárhal óte almaydı. Bul, ásirese, bólek partiyalar ishinde de, olardıń bir-biri menen baylanıshlıǵı anıq kórinedi. Sonıń ushın, ritm hám metr ústinde jumıs basqa ámelge qıyınshılıqlar menen parallel, puxta hám dıqqat penen atqarıwshılıqtı talap etedi. Fortepiano atqarıwshılıǵında durıs barmaqlı postanovka kompoziciyanıń ritmikalıq tuwrı formalanıwına, anıq tásir kórsetedi. Anıqlamanıń tásiriliginiń atap ótedi, seske belgili bir muzikalıq bezeklerdi beredi. Bunnan tısqari, jaqsı postanovka qoyılǵan barmaq muzikalıq materialdı eslep qalıw, qábiyet hám aqırında texnikalıq isenimlilikke támiyinleydi. Mısalı, M. Klementidiń sonatinalarındaǵı tásir etiwshi qural bolıp qalmastan, bálkim kúndelikli muzıkanttıń atqarıwshılıq usılı ushın qollanba bolıp tabıladı. I. Braudonıń pikirine kóre, «Muzıkanıń atqarıwshılıq kórkem óneri, onıń

sesleri belgili bir dárejede baylanıslılıǵı, atqarıwshılıqta legato hám stakkato metodlarınıń barlıq túrлерinen paydalanıw óneri» n ańlatadı [6, 61].

M. Klementi tárepinen «Sonatina»nıń birinshi bóliminiń tematikalıq materialın atqarıwshılıq qıyınshılıqlarınan biri kishi konstrukciyalar ózgeriwi sebepli kontrastı bolıp tabıladı. 36, № 2 va № 2 N. Silvanskiy Sonatina. Student ekspoziciyanıń tásirlilik hám strukturalıq qásiyetin qanshelli tereń ańlasa, sonata formaları, reprizalardıń tómendegi bólimlerin oqıwǵa sonshelli tayar boladı. Bizge belgili, shıǵarmanıń muzikalıq materialı rawajlanıw bólimlerinde teńdey rawajlanbaǵan. Solay etip, M. Klementi-opusk. 36 № 2 va № 3 tiń eki sonatınasın salıstırıp, biz tiykarǵı bólimniń tonlıq hám ritmikalıq-intonacion jańalanıwına tiykarlangan birinshi jumısında rawajlanıwdıń maksimal koncepsiyasın kóremiz. Sonatina № 3 tegi rawajlanıw muzikalıq strukturalar, olardıń atqarıwshılıǵı tárepinen bir qansha quramalı hám qızıqlı. Oqıwshınıń esitiw dıqqatı bul jerde rawajlanıwdıń baslanıwı hám tiykarǵı bólimniń baslanıwı melodiyalıq úlgisiniń uqsaslıǵın payda etiwge qaratılǵan bolsa kerek, biraq kerisinshe formada berilgen. Materialdıń bul transformaciyası basqa muzikalıq bezeklerine sebepshi boladı: (forte) kóteriw ornına intonacion (piano) menen almastırıladı. Rawajlanıwdıń besinshi bóliminen baslap shıǵarmada C minorda sheshiwshi, dramatik epizod payda bolıp, ol áste-aqırın reprizaǵa kirip baradı.

Ekspoziciya bólimi teması ústinde islew procesinde spektakldiń metodikalıq tárepine itibar beriw kerek. Bul ayırmashılıqtı anıqlaw hám atqarıwshılıqtı kórsetiw qábileti hár qanday muzıkant-atqarıwshınıń tiykarǵı wazıypası bolıp tabıladı. Shıǵarma usılı haqqında sóz etkenimizde, metodikanıń «Kúndelikli jámiyetlik-tariyxıy tiykarda júzege keletuǵın hám dúnyaǵa kóz-qaraslar menen baylanıslı bolǵan muzikalıq pikirler sisteması» ekenligin túsiniw kerek [8, 32]. Atqarıwshı hám tıńlawshı ushın-bul kompozitor tárepinen jaratılǵan semantik dúnya, onıń sezim-tuyǵıları hám ideyaları dúnyası bolıp, ol bir kompozitordıń muzıkasın basqasınan ajratıwǵa járdem beredi. Mısalı: A. Mocart. L. Betxovennen ayırmashılıǵı F. Shubert, F.Shopennen ayırmashılıǵı sıyaqlı ondaǵı shıǵarmalarında atqarıwshılıq, shıǵarmanıń tábiyatın, kompozitordıń metodikasın túsiniw ushın járdem beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Zimina A.N. «Teoriya i metodika muzikalnogo vospitaniya detey doshkolnogo vozrasta». Izdatelstvo «Sfera» Moskva 2010
2. Barenboym L.A. «Fortepiannaya pedagogika». Izdatelstvo «Klassika – 21» Moskva 2007
3. Neygauz G.G «Ob iskusstve fortepiannoy igrı». Izdatelstvo «Muzıka» Moskva 1982
4. Varlamova S.P. «Formirovanie umeniya chteniya not s lista na urokax fortepiano. Kazan 2002

5. Belovanova M.E. «Muzikalnyy uchebnyy dlya detey. Izdatelstvo «Feniks» Rostov-na - Donu 2004
6. Avtor ne izvesten «Pervye shagi. Posobie dlya nachinayuyshix». Metodicheskie poyasneniya. Izdatelstvo RIO Rostov-na - Donu 1992
7. Lechinskaya I.M., Porockiy V.B. «Malish za royalem». Metodicheskie poyasneniya. Izdatelstvo « Sovetskiy kompozitor» Moskva 1989
8. Milich B. «Fortepiano malenkomu pianistu». Metodicheskie poyasneniya. Izdatelstvo «Kifara» Moskva 2002
9. Sokolov M., Natanson V., Kopchevskiy N. «Sovremennyy pianist». Metodicheskie poyasneniya. Izdatelstvo «Muzika» Moskva 1970
10. Artobolevskaya A.D. «Pervaya vstrecha s muzikoy». Metodicheskie poyasneniya. Izdatelstvo «Sovetskiy kompozitor» Moskva 1988
11. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
12. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
13. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
14. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
15. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
16. Dautletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
17. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
18. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
19. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIÑ BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
20. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTÚRLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.

21. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
22. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKSTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN ÓTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
23. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
24. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
25. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62

YO'L TRANSPORT HODISALARINING KELIB CHIQISHI HAMDA BUNING NATIJASIDA ORTILIRADIGAN JAROHATLAR

Saitmuratov Mirzoxid Abdumuratovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termez filiali assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yo'l transport hodisalarining kelib chiqishi hamda buning natijasida ortiliradigan jarohatlar va yo'l-transport hodisalarini oldini olish chora tadbirlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yo'l harakati, yo'l-transport hodisalari, jarohatlar, sinish, lat yeyish, transport tizimlari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2018-yilda yangi yo'llar barpo etish, transport-logistika infratuzulmasini yanada rivojlantirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha quydagi ishlarni rejalashtirganligini ta'kidlab o'tdi :

birinchidan, 180 kilometr uzunlikdagi temir yo'llarni qayta tiklash va 200 kilometrdan ortiq temir yo'llarni elektrlashtirish;

ikkinchidan, Toshkent-Urganch-Xiva tezyurar poyezdi va Toshkent-Samarqand-Buxoro-Urganch-Xiva turistik poyezdi harakatini yo'lga qo'yish, Toshkent Janubiy vokzali hamda Xiva yangi vokzalini foydalanishga topshirish;

uchinchidan, Buxoro-Miskin va Qarshi-Kitob temiryo'l yo'nalishlarini elektrlashtirish va Qarshi-Shaxrisabz yangi temiryo'l tarmog'ini qurish;

to'rtinchidan, Toshkent shahrida Sergeli va Yunusobod metro yo'nalishlari, poytaxt atrofidagi katta halqa yo'l bo'ylab harakat qiladigan yerusti metrosi qurish borasidagi ishlarni jadallashtirish;

beshinchidan, sifatli xizmat ko'rsatish imkonini beradigan zamonaviy infratuzilmalar barpo etish orqali avtomobil yollari va temiryo'l yo'nalishlarida yirik tranzit yo'llarini tashkil etish.

O'zbekiston zamini tarixdan ma'lumki, savdo, iqtisodiy, madaniy aloqalar va Buyuk ipak yo'li bo'ylab shakllangan turli tsivilizatsiyalarni tutashtirib turuvchi markaz bo'lib kelgan. Hozirgi globalashuv sharoitida Markaziy Osiyoning xalqaro tashuvlardagi ahamiyati to'xtovsiz o'sib bormoqda. Bu o'rinda, birinchi navbatda, mintaqa yetakchilaridan biri bo'lgan O'zbekistonning salohiyati yaqqol ajralib turadi.

Bugungi kunga kelib samarali tashuvlar tizimi iqtisodiy o'sishning hal qiluvchi omili ekani hech kimga sir bo'lmay qoldi. Transport tizimlari va kommunikatsiyalari Markaziy Osiyo orqali transosiyo va transevropa tashuvlarining asosidir. Dengizga chiqish yo'lining mavjud emasligiga qaramasdan, Markaziy Osiyoning qulay geografik joylashuvi unga qator qulayliklar tug'diradi. O'zbekistonning Markaziy Osiyoning hal qiluvchi transport-tranzit tarmog'iga aylanishi uchun transport-

kommunikatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va yangilash, mahalliy va xalqaro transport xizmatlari tarkibini diversifikatsiya etish, yangi transport yo'laklarini shakllantirish va rivojlantirish, transport xizmatlari sifatini oshirish va tannarxini kamaytirish talab etiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari yo'llarda harakatni amalga oshirish, xavfsizligini ta'minlash jarayonida vujudga keladigan barcha ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Harakat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi me'yoriy hujjatlar O'zbekiston respublikasi Konstitutsiyasi talablariga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan. Avtomobil yo'llarida, shahar ko'cha va maydonlarida transport vositalarining normal harakat rejimining buzilishi oqibatida insonlar halok bo'lishiga, tan jarohati olishiga, shuningdek, transport vositalariga va undagi yuklarning zarar ko'rishiga, yo'ldagi sun'iy inshootlarning zararlanishiga yoki boshqa turdagi moddiy zararlar yetkazishga sababchi bo'luvchi halokatlarga yo'l-transport hodisasi deyiladi. Bu ta'rifga ko'ra yo'l-transport hodisasida ikkita omil bo'lishi tavsiflidir, bular: insonlarning o'limi, tan jarohati yoki katta miqdordagi moddiy zarar, shuningdek, biron-bir transport vositasining harakatda bo'lishidir. Yo'l-transport hodisalari turli darajadagi jarohatlarga olib kelishi mumkin, ularning og'irligi kichik jarohatlar va ko'karishlardan tortib, hayot uchun xavfli holatlargacha bo'ladi. Yo'l-transport hodisalari natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan jarohatlar turlarini tushunish favqulodda vaziyatlarning oldini olish va samarali choralar ko'rish uchun juda muhimdir. Bu yerda yo'l-transport hodisalari bilan bog'liq ba'zi umumiy jarohatlar:

1. Orqa tarafdagi to'qnashuvlarda tez-tez uchraydigan jarohat, qamchilash boshni to'satdan orqaga va keyin oldinga silkitib, bo'yinning yumshoq to'qimalarini siqib chiqarganda paydo bo'ladi. Alomatlar orasida bo'yin og'rig'i, qattqlik va bosh og'rig'i mavjud.

2. Yoriqlar: Yuqori ta'sirli to'qnashuvlar suyaklarning, ayniqsa ekstremitalarning sinishiga olib kelishi mumkin. Ta'sir kuchiga qarab, sinishlar kichikdan og'irgacha bo'lishi mumkin.

3. Bosh jarohatlari: Travmatik miya shikastlanishi (TBI) baxtsiz hodisalar paytida boshning zarbasidan kelib chiqishi mumkin. Miya chayqalishi, kontuziya va undan og'irroq miya shikastlanishlari paydo bo'lishi mumkin, bu esa kognitiv funktsiyaga, xotiraga va vosita qobiliyatlariga ta'sir qiladi.

4. Kesish va tiralish: Avariya natijasida singan shisha, metall yoki boshqa qoldiqlar kesish va ishqalanishga olib kelishi mumkin. Ushbu jarohatlar engil yoki og'ir bo'lishi mumkin, bu shoshilinch tibbiy yordamni talab qiladi.

5. Ichki jarohatlar: To'mtoq kuch jarohati jigar, taloq yoki buyrak kabi organlarning ichki shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Ushbu jarohatlar darhol aniqlanmasligi mumkin va o'z vaqtida davolanmasa, jiddiy asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin.

6. Orqa miya jarohatlari:Og'ir baxtsiz hodisalar orqa miya shikastlanishiga olib kelishi mumkin, bu esa falaj yoki shikastlanish joyi ostida sezuvchanlikni yo'qotishiga olib keladi. Orqa miya shikastlanishi inson hayotiga chuqur va doimiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

7. Yumshoq to'qimalarning shikastlanishi:Mushaklar, ligamentlar va tendonlar yo'l-transport hodisasi paytida zo'riqish, burishish yoki yirtilib ketishi mumkin. Ushbu yumshoq to'qimalarning shikastlanishi og'riq, shish va harakatchanlikni cheklashi mumkin.

8. Kuyishlar:Avtomobil yong'inlari yoki issiq yuzalar bilan aloqa qilish kuyishga olib kelishi mumkin. Kuyish jarohatlarining og'irligi har xil bo'lib, kichik birinchi darajali kuyishdan tortib, keng qamrovli tibbiy davolanishni talab qilishi mumkin bo'lgan uchinchi darajali jiddiy kuyishlargacha.

9. Psixologik jarohatlar:

Jismoniy jarohatlardan tashqari, yo'l-transport hodisalarida ishtirok etgan shaxslar psixologik travma, jumladan, travmadan keyingi stress buzilishi (TSSB), tashvish va depressiyani boshdan kechirishi mumkin.

10. O'limga olib keladigan jarohatlar:

Afsuski, ba'zi yo'l-transport hodisalari o'limga olib keladi. O'lim sabablari orasida to'qnashuv paytida olingan og'ir bosh jarohati, ichki qon ketish yoki boshqa jiddiy jarohatlar bo'lishi mumkin.

Xulosa: Yo'l-transport hodisalarining oldini olish va jarohatlarni minimallashtirish uchun jamoatchilikni xabardor qilish, yo'l harakati qoidalariga rioya qilish va transport vositalarining xavfsizligini ta'minlash xususiyatlarini oshirish kerak. Bundan tashqari, baxtsiz hodisalar natijasida olingan jarohatlarning ta'sirini yumshatish uchun tezkor va tegishli tibbiy yordam juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ziyonet.uz
2. Yo'l harakati qoidalari. Toshkent 2001y.
3. Yo'l belgilari va yo'l chiziqlari. Toshkent 2001y.
4. Q. X. Azizov. Yo'llarda xavfsiz harakatlanish asoslari. Toshkent 2005 y.
5. N. F. Muhitdinov, G. K. Nurmuhamedov, R. N. Dimitov Yo'l harakati qoidalariga sharhlar. Toshkent 2005 y.
6. Oripov O'. O., Karimov Sh. I., Umumiy xirurgiya, T., 1994.

ЗАБОЛЕВАНИЯ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ.

Рохибжонова Сайёра Йигитали кизи

Мирзаева Наргиза Бахтиёровна

Андижанский общественный здравоохранительный

техникум по имени Абу Али ибн Сины,

преподаватели

Нервная система играет ключевую роль в функционировании организма, и ее важнейшей частью является периферическая нервная система (ПНС). ПНС включает в себя все нервы, находящиеся вне центральной нервной системы, и выполняет роль передачи сигналов между головным мозгом и телом.

Однако, к сожалению, периферическая нервная система подвержена различным заболеваниям, которые могут существенно нарушить ее функции.

Невропатии: Разнообразие Патологий ПНС: Невропатия - это общее название для заболеваний периферической нервной системы. Она может быть вызвана различными причинами, включая диабет, травмы, инфекции, токсичные вещества и генетические нарушения. Симптомы невропатии могут включать онемение, слабость, боли, нарушения чувствительности и нарушения двигательных функций. Невропатии представляют собой обширную группу заболеваний, воздействующих на периферическую нервную систему. Эти заболевания могут быть наследственными или приобретенными, их причины варьируются от вирусных инфекций до механических повреждений. Среди невропатий можно выделить несколько типов:

- Аутономные невропатии: Поражение автономной нервной системы, ответственной за контроль внутренних органов, может привести к проблемам с сердечно-сосудистой системой, пищеварением и другими внутренними функциями.

- Полиневропатии: Затрагивают несколько нервов и могут возникнуть как следствие диабета, токсического воздействия или воспалительных процессов.

- Мононевропатии: Поражение одного нерва, чаще всего вызванное травмой или компрессией.

Воспалительные заболевания периферической нервной системы, такие как герпетический неврит, представляют собой воспалительные процессы, которые могут повредить нервы и вызвать сильную боль, онемение и нарушения

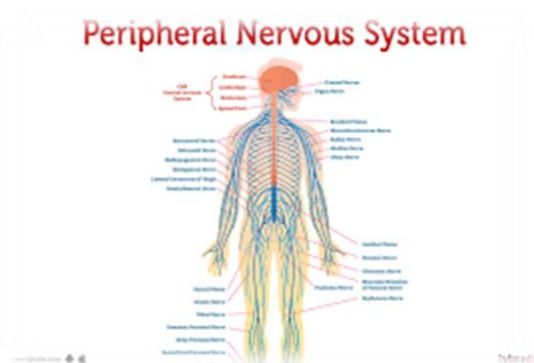
двигательных функций. Лечение включает противовирусные препараты и противовоспалительные средства. Нейромы - это доброкачественные опухоли, которые развиваются на нервных стволах. Они могут вызывать боли и нарушения чувствительности в затронутой области. Лечение может включать хирургическое удаление опухоли. Нейропатическая боль - это тип боли, который возникает в результате повреждения или дисфункции периферических нервов. Это может проявляться как острая, ноющая, жгучая или колющая боль. Лечение включает препараты от боли и физиотерапию.

Симптомы и Диагностика: Симптомы заболеваний ПНС могут быть разнообразными и зависят от характера поражения. Общие признаки включают боли, онемение, слабость и нарушения чувствительности в зоне иннервации пораженного нерва. Для точной диагностики проводятся различные исследования, такие как электромиография и нервная биопсия.

Лечение и Реабилитация: Лечение заболеваний ПНС зависит от их типа и причины. В некоторых случаях, таких как при невритах, могут использоваться противовоспалительные препараты. Для контроля боли могут назначаться анальгетики. В случаях тяжелых повреждений, может потребоваться хирургическое вмешательство. Реабилитация играет важную роль в восстановлении функций ПНС. Физиотерапия, упражнения и специализированные методы могут помочь пациентам вернуть силу и подвижность.

Предупреждение и Поддержание Здоровья ПНС: Существует ряд мер по предупреждению заболеваний ПНС. Регулярная физическая активность, здоровое питание, избегание вредных привычек и контроль уровня сахара в крови способствуют поддержанию здоровья периферической нервной системы. Гуиллен-Барре синдром - это редкое воспалительное заболевание, которое приводит к параличу мышц и нарушениям чувствительности. Оно обычно развивается после инфекции и может потребовать интенсивного лечения, включая иммунотерапию. Однако, важно помнить, что диагностика и лечение заболеваний ПНС должны проводиться только квалифицированными врачами. При возникновении любых симптомов следует обратиться за медицинской помощью. Заболевания периферической нервной системы могут значительно влиять на качество жизни пациентов, поэтому важно проводить дальнейшие исследования и разработку эффективных методов лечения этих заболеваний.

Заболевания ПНС могут серьезно влиять на качество жизни человека. Своевременная диагностика, компетентное лечение и реабилитация помогут

минимизировать последствия этих заболеваний. Однако основным шагом к сохранению здоровья ПНС является осознанное отношение к собственному здоровью и профилактические меры, направленные на укрепление организма в целом.

Литература:

1. Цурко В.В., Шавловская О.А., Малышева Н.В. Боль как периферический феномен дорсопатии: приоритет местной терапии // Русский медицинский журнал. – 2013. – Т. 21. №21. – С.1051-1058
2. Веб сайт <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7483039/>

СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ У ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Эшматова Дурдона Гофуровна

*Андижанский общественный здравоохранительный
техникум по имени Абу Али ибн Сины,
преподаватель кафедры терапии*

Сердечно-сосудистые заболевания — это общее название группы болезней, нарушающих нормальную работу кровеносной системы и сердца. Смертность от сердечно-сосудистых заболеваний занимает примерно треть от общего количества смертельных исходов.

Опасность сердечно-сосудистых заболеваний заключается в том, что результатом болезни может стать инвалидность или внезапная смерть. Это происходит в том случае, если пожилой человек не следит за уровнем своего здоровья и не проходит необходимые обследования вовремя. В данном случае своевременная диагностика заболевания у пожилого человека очень сильно повышает шансы на положительный исход.

Сердечно-сосудистые заболевания (ССЗ) представляют собой значительную угрозу здоровью пожилого населения, ставя под вопрос качество и продолжительность их жизни. Эта научная статья рассматривает текущее состояние проблемы, факторы риска, диагностику, и современные методы лечения ССЗ у пожилых людей.

Сердечно-сосудистые заболевания (ССЗ) являются одной из основных причин смертности и инвалидизации среди пожилых людей. В связи с увеличением средней продолжительности жизни во многих странах, возрастная группа с риском развития ССЗ становится все более значимой.

Сердечно-сосудистые заболевания являются ведущей причиной смертности среди пожилых людей по всему миру. С возрастом увеличивается риск развития различных форм ССЗ, таких как ишемическая болезнь сердца, гипертония, и многие другие. Пожилые люди подвержены ряду факторов риска, влияющих на развитие сердечно-сосудистых заболеваний. Эти факторы включают в себя артериальную гипертонию, дислипидемию, ожирение, сахарный диабет, табачное и алкогольное потребление, а также недостаточную физическую активность.

Анализ факторов риска, таких как гипертония, дислипидемия, диабет, курение, и наследственная предрасположенность, выявляет их влияние на развитие ССЗ у пожилых. Подробное изучение этих факторов позволяет разработать эффективные стратегии профилактики. У пожилых людей диагностика и лечение ССЗ имеют свои особенности, связанные с возрастными изменениями в организме. Например, старение сердечно-сосудистой системы,

наличие сопутствующих заболеваний и фармакокинетические особенности лекарственных средств требуют индивидуального подхода при выборе методов диагностики и лечения.

С учетом специфики пожилого организма, особое внимание уделяется методам диагностики ССЗ. Электрокардиография, эхокардиография, магнитно-резонансная томография и другие современные методы играют ключевую роль в точной и своевременной диагностике.

Статья охватывает современные тенденции в лечении ССЗ у пожилых, включая фармакотерапию, хирургические вмешательства, реабилитацию и инновационные методы, такие как стентирование и транскатетральная клапанная замена. Профилактика сердечно-сосудистых заболеваний у пожилых людей включает в себя не только медикаментозную терапию, но и изменение образа жизни, в том числе здоровое питание, регулярную физическую активность, отказ от вредных привычек и контроль хронических заболеваний.

Освещается роль профилактических мер и изменений образа жизни в управлении риском ССЗ у пожилых. Регулярные медицинские осмотры, физическая активность и здоровое питание играют ключевую роль в поддержании здоровья сердечно-сосудистой системы.

Обсуждаются перспективы дальнейших исследований и разработок в области лечения и профилактики ССЗ у пожилых. Инновационные технологии и методы, такие как терапия клетками и генная терапия, рассматриваются как перспективные направления.

В завершении, статья подчеркивает необходимость комплексного подхода к проблеме сердечно-сосудистых заболеваний у пожилых и призывает к дальнейшему исследованию для улучшения эффективности лечения и предотвращения этой серьезной угрозы для здоровья. Сердечно-сосудистые заболевания у пожилых людей являются серьезной проблемой общественного здоровья, требующей комплексного подхода и мультимодального лечения. Исследования в этой области продолжаются с целью разработки эффективных методов предупреждения и лечения данной патологии.

Литература:

1. Оганов Р.Г., Масленникова Г.Я. Профилактика сердечно-сосудистых заболеваний – реальный путь улучшения демографической ситуации в России // Кардиология. – 2007; 1: 4–7.
2. Округин С.А., Тукиш О.В., Ефимова Е.В. и др. Случаи гибели больных хирургического стационара от острого инфаркта миокарда // Врач. – 2015; 6: 72–77.
3. Погосова Г.В., Колтунов И.Е., Рославцева А.Н. Улучшение приверженности к лечению артериальной гипертонии и ишемической болезни сердца – ключевое условие снижения сердечно-сосудистой смертности // Кардиология. – 2007; 3: 79–84

TA'LIM SIFATINI ASOSIY MAZMUNI

Mirkomilova Bahor Maxmudovna
Forish tuman kasb- hunar maktabi
ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Aannotatsiya: ushbu maqoladata ta'lim sifatining mazmuni, uning rivojlanishi, amalga oshirilayotgan islohotlar, ta'lim sifati rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, jahon ta'lim sifati darajalari xususidagi fikrlar yoritilgan

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, ta'lim sifati, omillar, rivojlanish, tendensiya, texnologiya, PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA, EQAO.

Аннотация: В данной статье освещается содержание качества образования, его развитие, проводимые реформы, факторы, влияющие на развитие качества образования, мировые уровни качества образования

Ключевые слова: Качество образования, качество образования, факторы, развитие, тенденции, технологии, PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA, EQAO.

Aannotation: this article covers the content of educational quality, its development, reforms carried out, factors affecting the development of educational quality, points on the level of World educational quality

Keywords: quality of education, quality of Education, factors, Development, Trend, technology, PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA, EQAO.

KIRISH

Ming yillik davlatchilik tarixiga ega bo'lgan ona zaminimizning har bir davrida jamiyat taraqqiyoti bilim va ma'rifat bilan bog'langanligi buyuk allomalarimizning qoldirgan ilmiy-ma'rifiy merosi orqali barchamizga ma'lum. Ayniqsa, islohotlarni jamiyatimizning salmoqli qatlami bo'lgan yoshlarning orzu-intilishlari, ta'lim-tarbiyasi, kelajagi hamda global texnologik jarayonlarni hisobga olgan holda ta'lim tizimida o'tkazilayotganligi albatta vaqti kelib kutilgan samarani beradi. O'tgan yilning 29-dekabr kuni mamlakatimiz rahbari ta'lim sohasi mutasaddilari hamda faol o'qituvchilar bilan muloqot o'tkazib, bugungi globallashuv davrida ertangi kunimiz egalari bo'lgan barkamol avlodni voyaga yetkazishda ta'limning o'rni va ahamiyati naqadar yuksak ekanligi ta'kidlab o'tildi. Shuningdek, davlatimiz rahbarining tegishli Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o'qitish metodikasini takomillashtirish kabi muhim vazifalar belgilangan edi. Shunga muvofiq, o'tgan uch yil davomida darsliklarni yangilash bo'yicha bir qator samarali ishlar olib borildi. Maxsus ishchi guruh tomonidan ilg'or xorijiy metodikalar asosida 1-4-sinf kitoblari yangidan tayyorlandi. Mazkur darsliklarning XXI asr kishisi uchun eng zarur bo'lgan "4K" ko'nikmasi bo'yicha

ishlab chiqilgan (kritik fikrlash, kreativlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya)ligi tahsinga sazovordir.

Mazkur ko'nikmalar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ishlab chiqilgan mazkur darsliklarning o'ziga xos jihatlari shundan iboratki, ularni tayyorlashda PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA kabi xalqaro dasturlardagi namunaviy vazifalar asos qilib olingan. Darslik bilan birga mashg'ulot daftarlari, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar ham chop etilgan.

Shuningdek, bu tizimga Estudy elektron ta'lim platformasi integratsiya qilingan. Undan o'quvchilar dars paytida ham, darsdan bo'sh vaqtda ham foydalanishlari mumkin. Bu esa ularning o'z bilimlarini yanada mustahkamlashga imkon yaratadi. Shu bilan birga, uchrashuvda yaratilgan mazkur darsliklarni farzandlarimizga yetkazuvchi shaxs, albatta muallim ekanligi, shu bois muallimning obro'sini ko'tarish haqida takror-takror fikr yuritilganligi bejiz emas. Prezidentimizning Oliy Majlisga va xalqimizga qilgan Murojaatnomasida maktablarda darslar mavjud 22 ta fan bo'yicha olib borilayotganligi, bundan buyog'iga esa yoshlarga kreativ sohalarda dars berish lozimligi aytib o'tildi. Tizimni isloh qilish barobarida fanlarni ham, dars soatlarini ham ko'rib chiqishimiz kerakligi ta'kidlandi. Ta'kidlash joizki, mamlakatimiz ta'lim tizimida, jumladan, oliy ta'limda amalga oshirilgan islohotlar natijasida yuz bergan o'zgarishlar ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan katta tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi. Bu borada qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Yana bir jihat, bugun ta'lim sifatini o'quvchining o'zi talab etmoqda.

ASOSIY QISM

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO) turli xil milliy standartlar tashkilotlari vakillaridan tashkil topgan xalqaro standartlarni belgilovchi tashkilotdir. Ushbu tashkilot "Sifat – bu ob'ektning belgilangan va kutilgan ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar to'plamidir", deya sifatga ta'rif berdi.

Sifat ko'rsatkichlariga erishish menejmentga bog'liq bo'lib, ularning qadriyatlarini, murakkabligi va kombinatsiyasini ta'minlaydi. Sifat nafaqat faoliyat natijasi sifatida, balki unga ichki potentsial va tashqi sharoitlar shaklida erishish imkoniyati, shuningdek, xususiyatlarni shakllantirish jarayoni sifatida qaraladi.

Ta'lim, inson faoliyatining har qanday jarayoni yoki natijasi kabi, ma'lum bir sifatga ega. Kontseptual jihatdan eng to'g'risi ta'lim sifatining quyidagi ta'rifidir.

Ta'lim sifati – bu kompetentsiya va kasbiy ongini izchil va amaliy jihatdan samarali shakllantirishni belgilovchi o'quv jarayonining xususiyatlari majmuidir. Bu yerda xususiyatlarning uchta guruhini ajratib ko'rsatish mumkin: ta'lim maqsadiga erishish potentsialining sifati, kasbiylikni shakllantirish jarayonining sifati va ta'lim natijasining sifati.

Ta'lim sifatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarning tarkibi va tizimi. Ta'lim sifatining asosiy parametrlari sifatni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar

majmuini hamda bu omillar ta'sirining o'lchovi va xususiyatlarini, ularning bir-biri bilan o'zaro ta'sirini aks ettiradi.

Ta'lim sifatining asosiy omillari ta'lim maqsadi va salohiyatidir. Birinchisi, nafaqat bugungi ta'lim ehtiyojlarini, balki ertangi kunni ham qondiradigan qaysi ta'lim variantini ideal deb hisoblash mumkinligi haqidagi jamoatchilik fikrini aks ettiradi. Maqsad, ta'lim ehtiyojlarining rivojlanish tendentsiyasini aks ettiradi va butun ta'lim tizimiga kiradi, nafaqat davlat siyosatida, balki ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisining xatti-harakatlarida ham namoyon bo'ladi.

Ikkinchi omil - ta'lim salohiyati - resurslar va ob'ektiv sharoitlar nuqtai nazaridan maqsadga erishish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Bu omillar ma'lum bir ta'lim tashkilotiga nisbatan tashqi va ichkidir. Maqsad, potentsial, umumiy ta'lim uchun, har bir tashkilot uchun ham alohida mavjud. Ammo ta'lim sifatini shakllantirishning boshqa omillarini shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin - tashqi va ichki.

Birinchisiga ta'limni davlat boshqaruvi (Ta'lim va fan vazirligi faoliyati), ta'limni tashkiliy-huquqiy ta'minlash ("Ta'lim to'g'risida"gi qonun, Davlat ta'lim standartlari va boshqalar), ta'limni moliyalashtirish tizimi, ta'lim ehtiyojlarining namoyon bo'lishi va ta'lim, ta'lim sifati haqidagi jamoatchilik fikri kiradi.

Ikkinchi guruh omillari - ichki - o'qituvchilar va talabalar tarkibi, o'quv jarayonini moddiy-texnik ta'minoti, axborot-metodik ta'minlash, ta'lim texnologiyasi va o'quv ishlarini o'z ichiga oladi. Sifatni boshqarishning ixtisoslashtirilgan tizimi (agar mavjud bo'lsa) va ta'lim dasturi alohida rol o'ynaydi. Oxir oqibat, bu omillar ta'lim sifatini ham tizim sifatida, ham uni olish va ta'minlash jarayoni sifatida, shuningdek, ta'lim natijasi sifatini belgilaydi. Bundan tashqari, barcha omillar o'z xususiyatlariga ega, ularning har birining sifati haqida alohida aytish mumkin. Ta'lim sifatini boshqarish nafaqat uning ma'lum darajasiga erishish, balki uning o'zgarishining ijobiy dinamikasini ta'minlashdir.

Jahon tajribasida a'lim sifati va mas'uliyati idorasi (EQAO) Kanadadagi Ontario hukumatining agentligidir. U 1995-yilning fevral oyida Qirollik Ta'lim komissiyasi tomonidan berilgan tavsiyalarga javoban 1996-yilda tashkil etilgan.

EQAO Kengashdagi gubernator leytenanti tomonidan tayinlangan Direktorlar kengashi tomonidan boshqariladi. Kameron Montgomeri 2019-yil fevralidan beri boshqaruv kengashi raisi hisoblanadi[1]. EQAO ning yillik byudjeti taxminan 33 million CDN ni tashkil qiladi. EQAO testlari talabaning qobiliyatini o'lchash uchun mo'ljallangan:

Turli xil matnlarda o'qiganlarini tushunib oling;

O'z fikrlarini yozma ravishda tegishli grammatika, imlo va tinish belgilaridan foydalangan holda ifodalash;

Muammolarni hal qilish uchun tegishli matematik ko'nikmalardan foydalanish.

EQAO va sinf sinovlari.

Shuni ta'kidlash kerakki, EQAO testlari oddiy sinf sinovlariga qaraganda boshqacha maqsad va niyatlarga ega. Bu testlar bir xil emas, lekin EQAO test natijalarini sinf natijalari bilan bir qatorda ko'rib chiqsak, ular o'quvchilarning umumiy o'rganishi haqidagi rasmni taqdim etishi mumkin.

Sinf testlari:

talabalar aniq ma'lumotlarni qanchalik yaxshi o'rganganligini o'lchash;

o'qituvchilar o'qitish strategiyalarini o'zgartirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan tezkor natijalarni ta'minlash;

subyektiv komponentlarga ega bo'lishi mumkin, o'qituvchining har bir talaba haqidagi bilimiga asoslanadi

maktab, kengash yoki viloyat bo'yicha taqqoslab bo'lmaydigan natijalarni taqdim etish

EQAO testlari:

o'quvchilarning umumiy bilim va ko'nikmalarini viloyat standartiga nisbatan o'lchash;

o'quvchilar ta'limining asosiy bosqichlarida berish;

izchil va obyektiv tarzda boshqariladi, baholanadi va hisobot qilinadi

yildan yilga maktab, kengash va viloyat bo'yicha taqqoslanadigan natijalarni taqdim etish

XULOSA

Ma'lumki, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish ahamiyatli masalalardan sanaladi. Darhaqiqat, yoshlarni bilim va malakali etib tarbiyalash, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar tayyorlash maqsadida ta'lim tizimi izchil rivojlantirilmoqda. Qolaversa, ulug' ajdodlarimizning ilm-fan sohasidagi buyuk kashfiyotlari va insoniyat tafakkuri rivojiga qo'shgan ulkan hissasi umumjahon miqyosida e'tirof etilgan. Ana shunday qutlug' an'analarni davom ettirib, yurtimizda ularga munosib farzandlarni tarbiyalash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bugungi kunda universitet va institutlarning ta'lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo'lmoqda. Yoshlarimiz sog'lom hamda go'zal turmush kechirish, egallagan kasbi bo'yicha doimiy ish o'rniga ega bo'lish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, insoniy qadr-qimmatini kamsitishga yo'l qo'ymaslik, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilyapti va bu jarayonda ta'lim olishni eng asosiy shart sifatida ko'rmoqda. Biroq, shunday bo'lsa-da, ta'lim sifatini yaxshilash, o'quv ishlarini bozor ehtiyojlari hamda xalqaro standartlar talablaridan kelib chiqib tashkil etish masalasida sezilarli o'zgarishlar

ko'zga tashlanmayapdi. Shu bois davlatimiz rahbari ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to'g'ri yo'li ekani borasida so'z yuritar ekan, so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari 2,5 barobar ko'payib, 198 taga yetdi, qamrov darajasi 9 foizdan 38 foizga oshganiga alohida e'tibor qaratdi: Biz bu raqamlarni yanada ko'paytirishni maqsad qilganmiz. Lekin, ta'lim sifati nima bo'ladi, degan savol hammamizni o'ylantirishi kerak. Zero bularning barchasi oliy ta'limga bo'lgan yondashuvni o'zgartirib, uning sifati hamda darajasini ko'tarishga xizmat qilishi aniq.

ADABIYOTLAR

1. G.M.Anorqulova “Ta’lim texnologiyalari“-Toshkent:“Innovatsiya– Ziyo” 2021-yil.
2. Г.Н.Сериков Управление образованием: системная интеграция – Челябинск: Изд-во Челяб. пед. ин-та, 2008.
3. „EQAO Test Results - 2018“. EQAO. 13-dekabr 2020-yilda asl nusxadan arxivlandi.
4. Mu, M., & Childs, R. (2005). What parents know and believe about large-scale assessments. Canadian Journal of Educational Administration and Policy, 1(37), 1-24.
5. Volante, L. (2007). Educational quality and accountability in Ontario: Past, present, and future. Canadian Journal of Educational Administration and Policy, 1(58), 1-21.
6. Todd Rogers. (2013). What is the quality of EQAO assessments? Excellent!. Toronto: Education Quality and Accountability Office.
7. <https://uza.uz/oz>
8. <http://www.eqao.com/>

**G'AZALLAR TARJIMASIDA MUSIQIYLIKNI QAYTA TIKLASH
MASALALARI (Zahiriddin Muhammad Bobur g'azallari asosida)**

Turebaeva Dinora Baxadirovna

*Teacher of English at the academic
Lyceum of the Tashkent Financial Institute*

Abstract: In this article Z..M.The life of Babur and the "issues of reviving musicality in ghazals translation (based on Zahiriddin Muhammad Babur ghazals)" were considered.

Keywords: Ghazal, musicality, orange, issues, mysticism.

Zahiriddin Muhammad Babur of the late 15th –early 16th-century Ottoman nomoyandas of the Uzbek classical symbiote produced a number of works in his ageing, complex and short life (1483-1530), but not all of them have survived to us.

Babur's work, which has so far come to the treasury of science, consists of an incomplete devotional, a poetic treatise on the basics of Islam —Mubayyin||, a nazm translation of a book on mysticism named after Validiy||, an alphabetical table invented by Babur and famous by the name of Hatti Baburiy, as well as the work —Baburnom||.

For Hearts who want to pay attention!

Each poet also draws on Colors to reflect his emotions and experiences in a lively and vivid way. The talented poet speaks colors if it is permissible to say the thought that he wants to say will acquire a kind of landscape.

It is known that in Eastern poetry, the topic of ishq is depicted in many cases directly through the motif of hijra and bereavement. This situation is also characteristic of Beaver poetry.

Babur is a poet of hijra not only in traditional love, but also in Man and Kingdom. Elu yurt's feelings of loss are combined with his feelings of loss. Therefore, his Hijra in ghazals and ruboiyas was elevated to the level of a poetic image. Even glorified. The one who says that I will be thoroughly aware of the Hasbi of Babur must first of all observe the poems of the poet in hijra and ghurbat in detail.

The main Ghanim of Babur and his ruthless opponent who constantly torments him is hijran.

Hijran ghamidin left my weak soul

Gurbat alami birla I drink blood.

The loss of wealth, the loss of loved ones, and the loss of wealth, is indeed severe. But the most painful of the hijran, the most painful, is far from the homeland. In this, in particular, the feeling of not being able to get back to the land becomes a real torture. Therefore, while the poet stands in remote India and suffers the suffering of

bereavement, at the beginning the “bird of John” suffocates in a Hijran cage, and it's it's ollpi that the gurbat seems to gnaw the “noble life” Hour by hour.

Ram qiladur, a bird of life in a hijran cage,
Gurbat makes this dear life less.

Ne nav ' bitay firoqu gurbat sharhin-
Who, tears make Noma's face wet.

Even in reality, it is impossible to end it even when commenting on “firoqu gurbat”. It is then that the color as if to the poet comes to the rescue. He becomes indistinguishable from the yellowed Khazan leaf.

Khazan leaf yanglig gul yuzung hajrida sargardim,
Korub rahm aylagil, O lola rux, that chehrai zardi,

Literary Critic I.Haqqul says that the ghazal that begins with this matla is the landscape ghazal, in which, as it were, two creators – two waterworkers-participate: one – nature, the other – the poet. Really. This interprets the situation of the lyrical hero even when the phrase” Khazan Leaf " is taken separately. Already, the hijran dardi thanks to him, his cheek turned yellow, partly similar to the “Khazan leaf”. At this time, this is manifested by the exaggeration of the flower face of the yor, the face of the Rose like a tulip. Another aspect in this place should also not be overlooked. Because the autumn season in Babur was a kind of oshufta to the landscapes of khazonrez in particular. There are many notes and expressions in the”Boburnoma " that support this view. For example:” Garden Wafogha se bargazor, pomegranate trees sap-sarig khushrang khazon olubtur“;” on Monday Khazan was given to the promenade“;” ...in Istargach fell in a good Khazan garden and the conversation was captured " vahakazo. Therefore, nature also influenced the wide range of Khazan and yellow from Beaver poems. We read the next verse of ghazal:

You, O flower, did not put your sarcasm like a Cypress,
I went down to ayoghing and begged for a while, like a leaf Khazan.

Khazan Leaf is a leaf that extends from a tree. Although the mistress looks like a flower, her” sarcasm " is like that of qaddi raso sarv. The lover begs for a head to the foot of the garden, like a leaf falling under a cypress tree. This condition is also illuminated using yellow. Flower and Khazan leaf tazadi will continue in the next byte:

Gul kibi sen sabzu Khurram in Latofat Gulshan,
I went like Archie dahr bogidin Khazan leaf.

It can also be understood as a farewell to yor, although jonajon takes it as a farewell to yor. But "Latofat gulshani" - beauty gulshani. Yor this is the flower of Boston. The lyrical hero, who felt like a Khazan Leaf, had begged yor before, now wishes that his life could not be forgotten. Somehow his part is clear:” this is a dahr bogidin Khazan leaf yanglig " to leave. So what does el ulus say? Here is the poet's answer:

My blood like Khazan, sorig'uzumdin el harajurda,

Bahar range, bihamdilloh, ulusdin özni qardim.

Our language has the phrase "blood is young", but the fact that "blood is young" is like a treasure and reflects it on the "sorig' face" is a new expression. Bahar range means different colors. And he emphasizes that the difficulty in saving ulusdin himself is smoking.

In colorology, it has been suggested that yellow represents the strength of the spirit. While the yellow color in the Beaver poems seems to reflect situations and moods such as mahzun, grief, mutilation when viewed from the surface, in reality they were able to withstand much of the world's suffering. The power of the Spirit, represents the tolmas movement. Therefore, a reader of Beaver poems is never given to depression and lethargy.

Babur is skillful in the idea of drawing great meanings and generalizations, conclusions from concepts and details that seem simple. The poet does not just make a point, no stanza simply ends. What we see above, the poet used colors in his poems to express his feelings, experiences, anguish, various statuses.

"Good" radifli Ghazal

Who see, O ye who are the people of Hell, who are the best, and who are the best, do not keep an eye on your good. Do not blame when I make the Times needy, O rafiq, I have not seen hargiz, netoyin, you are the best of this time! The evil of Dilrabolardin came to the heart of mahzun, did not come to the soul no oromi good of jondin. O ye kounkul, chun goodidin kourdung the Yemenite century a lot, What is it like to keep an eye on the Emdi, every yamondin good? The good of Bori El, who do not have good mundin, the good of falondin who has remained in the dahr aro of the degays! The people of Good Will in the world, who will see, O you who are the people of good?

Khazan yafarqi yanglig... Khazan jaffaqi yanglig ' gul yuzung hajrida sargardim, Karub rahm aylagil, O lola rux, this is chehrayi zardim. You, O flower, did not leave you wandering like a Cypress, falling into a bear and begging for a while like a leaf Khazan. Like a flower in the flower of Latofat, you sabz-he hurram, I went like a Khazan leaf of Archie dahr bogidin. My blood age like Khazan is sorig ' yuzumdin el harajurda, Bahar range, bihamdillah, ulusdin I saved myself. Ne toledur mangakim, Akhtari happiness can not be found, I used to look at Falak avraq every few minutes. The taan-U definition of Ulus is manga, Babur, barabardur, in this universe I used to pass the self chun yamon-yokidin.

Conclusion

It is known that Babur was fluent in several languages. Therefore, the meaning of a word that has passed from one language to another, expressed in this language, tries to interpret even the phonetic processes that occurred in it at that transition period. In particular, the comment given by the scholar to the word —olachal, mastered in the Mughal language, can provide full evidence of this opinion: "olacha's vajhi tasmiya muni derlarkim, poor and Mughul say "olacha" the killer of bila, how many executions

of the poor, olachi de-de hasrati is'temol bila Olacha bulibtur for the thick kishisin massacre”(B.68-69 b.)

Refences

1. V.Zohidov. Bobirning faoliyati va ilmiy-adabiy merosi haqida. Kitobda: Bobir. Bobirnoma. -T.:1960;
2. Azimdjanova S. Indiyaskiy divan Babura. T.: Fan, 1966.
3. X.Nazarova."Boburnoma" tilining sintaktik qurilishi. Dokt. diss. — T.: 1980;
4. Stebleva I.V. Semantika gazeley Babura. — M.: 1983.
5. H.Qudratullaev. Boburning adabiy-estetik qarashlari. -T.: Fan, 1983;
6. S.Hasanov. Boburning „Risolayi aruz— asari. -T.:1986;
7. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. -T.:1996;
8. G‘aybulloh as-Salom, N.Otajon. Jahongashta „Boburnoma—. — T.:1996;

ОСТРЫЕ РЕСПИРАТОРНЫЕ ВИРУСНЫЕ ИНФЕКЦИИ У ДЕТЕЙ

Асранова Дилдора Урманджановна

Андижанский общественный

здравоохранительный

техникум по имени Абу Али ибн Сины,

Преподаватель микробиологии и вирусологии

Аннотация: Статья посвящена острым респираторным вирусным инфекциям (ОРВИ) у детей. ОРВИ занимают одно из лидирующих мест в структуре детской заболеваемости.

Ключевые слова: острая инфекция верхних дыхательных путей, острая респираторная инфекция, острый ларингит, острый ларинготрахеит, острый трахеит, острый ларингофарингит, острый назофарингит, острый фарингит.

ОРВИ у детей - острое воспалительное поражение слизистых оболочек дыхательных путей, вызываемое различными типами респираторных вирусов. ОРВИ у детей может сопровождаться общим недомоганием, лихорадкой, болью в горле, насморком, кашлем, головной, мышечной и суставной болью, конъюнктивитом, расстройствами стула. Диагноз ОРВИ детям ставится на основании клинических проявлений и осмотра, результатов лабораторных исследований. Лечение ОРВИ у детей включает режим, диету, противовирусную, жаропонижающую, десенсибилизирующую, дезинтоксикационную терапию.

ОРВИ у детей (острые респираторные вирусные инфекции) - группа вирусных заболеваний, сопровождающихся воспалением различных отделов дыхательного тракта и интоксикационным синдромом. В педиатрии на долю ОРВИ приходится 90% от общего числа инфекционных заболеваний у детей. Наиболее часто ОРВИ болеют дети от 3 до 14 лет, особенно, начинающие посещать дошкольные и школьные учреждения, что связано с появлением большого числа контактов.

ОРВИ у детей имеет более тяжелое течение и нередко осложняется присоединением бактериальной инфекции и обострением хронических заболеваний. Частые ОРВИ способствуют снижению защитных сил организма и хронизации воспалительной патологии ЛОР-органов, дыхательных путей, сердца, почек, суставов, нервной системы; предрасполагают к аллергизации и формированию бронхиальной астмы, задерживают физическое и психомоторное развитие ребенка.

ОРВИ у детей различаются по этиологии (грипп, парагрипп, аденовирусная, риновирусная, респираторно-синцитиальная инфекция); по клинической форме (типичные и атипичные); по течению (неосложненные и осложненные); по тяжести (легкие, среднетяжелые и тяжелые).

В зависимости от клинической формы поражения респираторного тракта ОРВИ у детей может проявляться как ринит, риноконъюнктивит, отит, назофарингит, ларингит (включая синдром ложного крупа), трахеит.

ОРВИ у детей могут вызываться РНК-геномными вирусами гриппа (типов А, В, С), парагриппа (4-х типов), РС-вирусом, риновирусами (> 110 серотипов) и реовирусами; а также ДНК-геномными аденовирусами (> 40 серотипов). Часть ОРВИ у детей может быть обусловлена энтеровирусами (ЕСНО, типа Коксаки), коронавирусами, метапневмовирусом, бокавирусом.

Все возбудители ОРВИ у детей обладают высокой контагиозностью, передаются от больного человека, как правило, воздушно-капельным путем (с капельками слюны и слизи), редко – контактно-бытовым путем. Склонность детей к частым ОРВИ определяется незрелостью защитных реакций - утратой пассивного материнского и недостаточным уровнем приобретенного иммунитета, отсутствием предшествующего иммунологического опыта, наличием высокого уровня контактов с многообразными инфекционными агентами. После перенесенной ОРВИ у детей не формируется продолжительного стойкого иммунитета, отсутствует перекрестная защитная реакция к другим типам респираторных вирусов. Ребенок может переболеть ОРВИ от 3 до 8 раз в год. Часто болеющие дети, подверженные ОРВИ практически каждый месяц, в детской популяции составляют от 15% до 50%.

Пик заболеваемости ОРВИ у детей приходится на холодное время года (октябрь-апрель). К факторам, способствующим частой заболеваемости ОРВИ, относятся неблагоприятное перинатальное развитие, наличие у детей внутриутробной персистирующей инфекции, аллергической и соматической патологии, плохая экологическая обстановка.

Возбудители ОРВИ проникают в эпителиальные клетки слизистых оболочек верхних отделов дыхательного тракта и, размножаясь, вызывают в них дистрофические и воспалительные изменения. Разные виды респираторных вирусов обладают преимущественной тропностью к эпителию определенных участков дыхательного тракта. Для вируса парагриппа наиболее характерно поражение слизистой оболочки гортани; для аденовируса - слизистой носоглотки с вовлечением конъюнктивы глаз и лимфоидных образований; для РС-вируса – воспаление слизистой мелких и средних бронхов; для гриппа – поражение трахеи, а риновирусной — носовой полости.

Проникновение вирионов в кровоток сопровождается общетоксическим и токсико-аллергическим синдромом, подавлением реакций клеточного и

гуморального иммунитета. Для некоторых ОРВИ у детей (например, гриппа, аденовирусной инфекции) характерна длительная персистенция в латентном состоянии в лимфоидной ткани или различных органах. Снижение местного иммунитета при ОРВИ у детей содействует активизации условно-патогенной бактериальной флоры и приводит к усилению воспалительного поражения дыхательных путей.

Тяжесть клинической картины ОРВИ у детей определяется степенью выраженности общетоксического синдрома и катаральных явлений. Об особенностях течения гриппа у детей можно прочесть здесь.

Парагрипп имеет инкубационный период около 2-4 суток; характеризуется острым началом, умеренной лихорадкой, слабовыраженными интоксикацией и катаральным воспалением. Ребенка беспокоят осиплость голоса, боль в горле и за грудиной, упорный сухой и грубый кашель, насморк со слизисто-гнойными выделениями. На 2-3 день ОРВИ температура поднимается до 38-38,5°C. У детей 2-5 летнего возраста парагрипп часто проявляется внезапным развитием ложного крупа – острого стеноза гортани с «лающим» кашлем, хрипящим голосом и шумным дыханием. В раннем возрасте возможно развитие обструктивного бронхита. Продолжительность неосложненной формы ОРВИ, вызванной вирусом парагриппа у детей, не более 1-1,5 недель.

Аденовирусная инфекция у детей имеет продолжительное, часто волнообразное течение. Острое начало ОРВИ у детей проявляется познабливанием, лихорадкой, головной болью, вялостью, умеренной заложенностью носа, выраженным кашлем и насморком с обильным экссудативным компонентом (серозным, серозно-гнойным).

Течение ОРВИ у детей часто сопровождается болью в горле и явлениями фарингита, тонзиллита с отеком миндалин и фибринозными наложениями, а также конъюнктивитом с обильным слезотечением, болью в глазных яблоках; увеличением и болезненностью подчелюстных и шейных лимфоузлов. При аденовирусной инфекции возможны осложнения в виде пневмонии, отитов, гнойных синуситов, поражения почек.

Продолжительность инкубационного периода РС-вирусной инфекции от 3 до 7 суток, клинические проявления зависят от возраста ребенка. У детей старшего возраста РС-инфекция протекает обычно легко, по типу острого катара верхних дыхательных путей, без выраженной интоксикации, иногда с повышением температуры до субфебрильных значений. Отмечается сухой кашель, боль за грудиной, скудные выделения из носа.

У детей раннего возраста при ОРВИ появляются симптомы поражения нижних дыхательных путей (бронхиолита с бронхообструктивным синдромом): приступообразный навязчивый кашель с выделением густой, вязкой мокроты, частое, шумное дыхание с экспираторной одышкой. У ребенка отмечается

снижение аппетита, нарушение сна, бледность кожных покровов, цианоз носогубного треугольника.

Длительность ОРВИ у детей в большинстве случаев не менее 10-12 дней, иногда возможно затяжное рецидивирующее течение. Осложнения РС-инфекции связаны с присоединением бактериальной инфекции и развитием отита, синусита, пневмонии (особенно у новорожденных и недоношенных детей).

Риновирусная инфекция у детей начинается с общего недомогания, иногда - субфебрильной температуры; сопровождается сильной заложенностью носа с чиханьем и обильными водянисто-серозными выделениями (ринореей), першением в горле, сухим кашлем. Из-за постоянных выделений у ребенка наблюдается мацерация кожи вокруг носовых ходов. Возможны герпетические высыпания на губах и преддверии носа, обильное слезотечение, потеря обоняния и вкуса. Осложнения практически не возникают.

ОРВИ у детей может сопровождаться специфическими (вирус-ассоциированными), бактериальными и неспецифическими осложнениями. К специфическим осложнениям ОРВИ у детей можно отнести фебрильные судороги, геморрагический синдром, синдром Рея, в раннем возрасте - острый стеноз гортани, облитерирующий бронхолит, нейротоксикоз, менингоэнцефалит, полирадикулоневрит, миокардит, гемолитико-уремический синдром.

Присоединение бактериальной микрофлоры при ОРВИ у детей опасно развитием бронхита, пневмонии и отека легких, гайморита, фронтита, среднего отита, паратонзиллярного и заглоточного абсцесса, мастоидита и отоантрита, гнойного лимфаденита, менингита, ревматической лихорадки, острого гломерулонефрита, септикопиемии.

Неспецифическими осложнениями ОРВИ являются обострения хронической респираторной патологии (бронхиальной астмы, муковисцидоза, туберкулеза) и имеющихся у детей соматических заболеваний (мочевыделительной системы, ревматизма).

ОРВИ у детей диагностируется по клинической картине и результатам физикального осмотра с учетом эпидемиологических данных. Ранняя и ретроспективная лабораторная диагностика того или иного типа ОРВИ у детей включает экспресс-методики: МФА и ПЦР, а также вирусологический метод и серологические реакции (РСК, ИФА, реакция нейтрализации) в парных сыворотках крови.

Дифференциальный диагноз ОРВИ у детей проводят с продромальным периодом кори, катаральными предвестниками бронхиальной астмы, различных форм менингита, крупозной пневмонии, дифтерии.

Лечение большинства ОРВИ у детей проводится дома под наблюдением педиатра и имеет общие принципы: изоляцию ребенка, соблюдение постельного режима и снижение физической нагрузки, обильное теплое питье и адекватную диету, обеспечение свободного доступа свежего воздуха, применение этиотропных, симптоматических и патогенетических средств. Показанием к госпитализации являются: тяжелое и осложненное течение ОРВИ (особенно гриппа и аденовирусной инфекции), ранний возраст детей (новорожденные и недоношенные), острый стеноз гортани, сопутствующая хроническая бронхолегочная, почечная и сердечно-сосудистая патология.

В зависимости от характера и выраженности симптоматики ОРВИ детям назначаются жаропонижающие (парацетамол, ибупрофен), десенсибилизирующие (хлоропирамин, клемастин, лоратадин) средства, дезинтоксикационная терапия. При ринитах с затрудненным дыханием интраназально используются сосудосуживающие капли, проводится тубус-кварц; при боли в горле детям назначаются полоскания настоями ромашки, шалфея, эвкалипта; при сухом кашле – отхаркивающие препараты (настой термопсиса, мукалтин, бромгексин, амброксол), ингаляции. При поражении глаз необходимы промывания антисептическими растворами, инстилляцией капель.

На ранних сроках ОРВИ у детей используются противовирусные средства: препараты интерферона (интраназально и в свечах), препарат на основе антител к гамма-интерферону человека, умифеновир, противогриппозный γ - глобулин. Антибиотики показаны только при выявлении бактериальных осложнений ОРВИ у детей.

Прогноз большинства случаев ОРВИ у детей благоприятный. При тяжелых осложненных формах и раннем возрасте больного возможно развитие угрожающих для жизни состояний: отека легких, острого стеноза гортани III-IV степени и др.

Мерами профилактики ОРВИ у детей является соблюдение санитарно-гигиенического режима (частые и регулярные проветривания, кварцевание, влажная уборка, тщательное мытье рук, карантинные мероприятия, изоляция больного); повышение общей резистентности организма (закаливание, занятия спортом, достаточное питье, полноценное питание, прием иммуномодуляторов); вакцинация против гриппа.

Литература:

1. Острые респираторные заболевания у детей: лечение и профилактика. Пособие для врачей. — М.: Международный фонд охраны здоровья матери и ребенка; 2002. — 69 с.
2. Таточенко В.К. Болезни органов дыхания у детей. — М.; 2012. — 396 с. [Tatochenko VK. Bolezni organov dykhaniya u detei. Moscow; 2012. 396 p. (In Russ).]
3. Веб сайт <https://www.krasotaimedicina.ru/diseases/children/viral-respiratory-infection>

IKKINCHI TARTIBLI DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN QO'YILGAN CHEGARAVIY MASALANING KORREKT YECHILISHI

A.H. Muqumov

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annatotsiya: Ikkinchi tartibli differensial tenglama uchun qo'yilgan chegaraviy masalaning korrekt yechilishiga bag'ishlangan bo'lib, ikkinchi tartibli elliptik differensial tenglamalarga qo'yilgan chegaraviy masalalarning kuchsiz va umumlashgan yechimi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Differensial, elliptic, operator, kuchsiz yechim, umumlashgan yechim, uzluksiz, grupp, yarimgrupp.

Ushbu

$$\frac{d^2u}{dt^2} = Hu(t), \quad 0 \leq t \leq T \leq \infty \quad (1)$$

differensial tenglama uchun chegaraviy masala o'rganiladi.

Bunda $H(x, D)$ – ikkinchi tartibli elliptik differensial operator bo'lib, bu operator

$$H(x, D) = -\Delta + q(x) \quad (2)$$

ko'rinishda. (2) operatoridagi $q(x)$ haqiqiy o'zgaruvchili va haqiqiy qiymatli funksiya bo'lib, quyidagi munosabatni qanoatlantiradi:

$$\left| D^\alpha q(x) \right| \leq \frac{C}{|x|^{1+|\alpha|+\tau}}, \quad 0 \leq |\alpha| = \alpha_1 + \alpha_2 + \dots + \alpha_n \leq n, \quad 0 < \tau < 1. \quad (3)$$

1-teorema. Agar $1 < p < \frac{n}{2+\tau}$ bo'lsa, unda

$$H^\alpha u = \frac{\sin \pi \alpha}{\pi} \int_0^\infty t^{\alpha-1} H(H+tI)^{-1} u dt, \quad u \in D(H)$$

fomula bilan aniqlangan H^α – operator kuchli uzluksiz chegaralangan yarim gruppni tashkil qiladi.

1-ta'rif. Agar berilgan H – operatorning aniqlanish sohasi $D(H)$

H –operatorning qiymatlar sohasi E da zich bo’lib, $t \geq 0$ bo’lganda $(H + tI)^{-1}$ operator butun E fazoda aniqlangan bo’lib,

$$\|(H + tI)^{-1}\|_{L_p(R^n)} \leq \frac{C}{1+t} \quad (t \geq 0)$$

munosabat o’rinli bo’lsa, unda H –operatorga normal pozitiv operator deyiladi.

Agar qaralayotgan H –operator pozitiv operator bo’lsa, unda operatorning kasr tartibli darajasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$H^\alpha u = \frac{\sin \pi\alpha}{\pi} \int_0^\infty t^{\alpha-1} H (H + tI)^{-1} u dt, \quad u \in D(H), \quad 0 < \operatorname{Re} \alpha < 1$$

2-ta’rif. Chiziqli chegaralangan operatorlar oilasi $V(t)$ t parametriga ($0 < t < +\infty$) nisbatan yarimgruppa tashkil qiladi deyiladi, agarda quyidagi munosabat o’rinli bo’lsa:

$$V(t_1 + t_2) = V(t_1)V(t_2) \quad (0 < t_1, t_2 < \infty)$$

3-ta’rif. Agar $V(t)$ yarimgruppa $t > 0$ bo’lganda tekis uzluksiz bo’lib, ixtiyoriy $x \in E$ element uchun $\lim_{t \rightarrow +0} V(t)x = x$ bo’lsa, unda $V(t)$ yarimgruppa C_0 sinfga tegishli deyiladi.

Endi esa keltirilgan ta’riflardan foydalangan holda birinchi paragrafning asosiy teoremasini isbotlaymiz

1-teoremaning isboti. Teoremaning shartiga ko’ra $1 < p < \frac{n}{2 + \tau}$ bo’lsin. Ushbu

$$H(x, D) = -\Delta + q(x)$$

operatorning normal pozitiv operator ekanligi kelib chiqadi.

$$T(\alpha) = H^\alpha u = \frac{\sin \pi\alpha}{\pi} \int_0^\infty t^{\alpha-1} H (H + tI)^{-1} u dt, \quad u \in D(H), \quad (4)$$

belgilash kiritamiz. Ma’lumki,

$$\|T(\alpha)\|_{L_p(R^n)} = \left\| \frac{\sin \pi\alpha}{\pi} \int_0^\infty t^{\alpha-1} H(H+tI)^{-1} u dt \right\|_{L_p(R^n)} \leq$$

$$\leq C \int_0^\infty t^\alpha \| (tI+H)^{-1} \|_{L_p(R^n)} dt \leq C_1 \int_0^{+\infty} \frac{t^\alpha}{1+t} dt = C_1 B(\dots) = const < +\infty$$

Bunda: $C = \left| \frac{\sin \pi\alpha}{\pi} \right|$

Pozitiv operatorning xossasidan quyidagi munosabatlar kelib chiqadi:

$$T(\alpha + \beta) = H^{\alpha+\beta} = H^\alpha H^\beta = T(\alpha)T(\beta),$$

$$T(\alpha + \beta) = H^{\alpha+\beta} = H^{\beta+\alpha} = H^\beta H^\alpha = T(\beta)T(\alpha)$$

Ixtiyoriy $x \in D(H)$ va ixtiyoriy $\alpha, \alpha + \Delta\alpha \geq 0$ sonlar uchun

$$\|T(\alpha + \Delta\alpha) - T(\alpha)\|_{L_p(R^n)}^p = \int_{R^n} [T(\alpha + \Delta\alpha) - T(\alpha)]^p dx =$$

$$= \int_{R^n} \left[\int_0^{+\infty} t^{n-(\alpha+\Delta\alpha)} (H+tI)^{-n-1} dt - \int_0^{+\infty} t^{n-\alpha} (H+tI)^{-n-1} dt \right]^p dx =$$

$$= \int_{R^n} \left[\int_0^{+\infty} t^{n-\alpha} (t^{-\Delta\alpha} - 1)(H+tI)^{-n-1} dt \right]^p dx$$

oxirgi tenglikka limit bilan integralning o'rnini almashtirib quyidagi munosabatni hosil qilamiz:

$$\lim_{\Delta\alpha \rightarrow 0} \|T(\alpha + \Delta\alpha) - T(\alpha)\|_{L_p(R^n)}^p = 0$$

Demak,

$$H^\alpha u = \frac{\sin \pi\alpha}{\pi} \int_0^\infty t^{\alpha-1} H(H+tI)^{-1} u dt, \quad u \in D(H),$$

formula bilan aniqlangan formula uzluksiz chegaralangan operatorlar yarim gruppasini tashkil qilar ekan.

1-teorema isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Аликулов Т.Н., Мукумов А.Х. О корректной разрешимости краевых задач для уравнения второго порядка // Дифференциальные уравнения и математическое моделирование: межд. науч. конф. 22–27 июня 2015г. – Улан-Уде-Байкал, Россия, 2015. – С. 37–39.
2. Аликулов Т.Н., Мукумов А.Х. Дифференциальное уравнение с эллиптического оператора шредингера в банаховом пространстве // актуальные вопросы анализа: Материалы науч. конф. 22–23 апреля 2016. – карши, 2016. – С. 67–68.
3. Мукумов А.Х. Применение теории полугрупп к исследованию дифференциальных уравнений в пространствах банаха // Matematika, mexanika va informatika fanlarining rivojida istedodli yoshlarning o'rnini. Ilmiy-amaliy seminar tezislar to'plami,-Toshkent-2016. 46-47.

O'TKIR RESPIRATOR KASALLIKLAR

*Umarova Dilshoda Qodiraliyevna,
Sulaymonova Xosiyat Hamidjonovna,
Xaydaraliyev Nodirbek Dilshodbek o'g'li
Quva Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat
Salomatligi Texnikumi maxsus fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: O'tkir respirator kasalliklar — viruslar qo'zg'atadigan, kelib chiqishi bir-biriga o'xshash o'tkir infeksiyon kasalliklarning umumiy nomi. Nafas yo'llari (burun, hiqildoq, kekirdak, bronxlar) shilliq pardalari, ko'z shilliq pardasi — kon'yunktivaga zarar yetishi bilan kechadi.

Key words: O'RVI, Gripp, Adenoviruslar, Intoksikatsiya

Gripp va yuqori nafas yo'llarining boshqa o'tkir respirator kasalliklari profilaktikasi

O'tkir respirator kasalliklarning qo'zg'atuvchilariga adenoviruslar, paragripp viruslari, rinoviruslar va boshqalar kiradi. O'tkir respirator kasalliklarning ayrim (sporadik) guruhlari ko'proq kuzatiladi, lekin ular aholining butun bir guruhini ham qamrab olishi mumkin. Har qanday virusli infeksiya bemordan havotomchi (gaplashganda, aksirganda, yo'talganda) yo'li orqali yuqadi. Kasallik qo'zg'atuvchi viruslar yuqori nafas yo'llariga (burun, hiqildoqqa) tushadi, shilliq parda (epiteliy)ning tashqi qavatidagi hujayralarga kirib, ularni yemiradi, bunda qo'zg'atuvchilarning bir qismi nobud bo'lib, zaharli modda (endotoksin) ajratadi va organizmni zaharlaydi (intoksikatsiya). Virus saqlovchi po'rsildoq hujayralar ko'chib tushadi va bemor gaplashganda, yo'talganda, aksa urganda tupuk, burun shillig'i va balg'am bilan havoga tushib, atrofdagilarga yuqadi. Kasallik uy anjomlari (idishtovoq, sochiq, o'yinchoqlar va h.k.)dan ham yuqishi mumkin. O'tkir respirator kasalliklarni shartli ravishda mavsumiy kasalliklar deb atash mumkin, chunki bu guruh kasalliklar kech kuz va qishda ko'proq kuzatiladi.

Adenovirus kasalliklarga adenoviruslar sabab bo'lib, ular antibiotiklar ta'siriga chidamli, past trada uzoq saqlanadi. Ultrabinafsha nurlar, formalin va fenolning 5% li eritmasi ta'sirida nobud bo'ladi. Organizmga kirgan adenoviruslar 3— 14 kun davomida (o'rtacha 5—7 kun) kasallik belgilarini paydo qilmaydi. Odatda, u asta-sekin boshlanadi, bemorning ahvoli yomonlashadi, intoksikatsiya belgilari paydo bo'ladi, isitma ko'tariladi, darmonsizlik, bo'shashish, bosh og'rig'i, ko'ngil aynishi, ba'zan qusish alomatlari ro'y beradi. Kasallik grippga o'xshab birdan boshlanishi ham mumkin. Qator hollarda isitma ko'tarilishi bilan birga, odatda, uzoq muddatli tumov paydo bo'ladi, qovoqlar qizaradi, ko'zdan yosh oqadi, yutinganda tomoqda og'riq seziladi. Boshqa hollarda azob beradigan quruq yo'tal, tovushning bo'g'ilib qolishi,

havo yetishmasligi quzatiladi (qarang [Bo'g'ma](#)). Ba'zan me'daichak faoliyati buziladi (tez-tez suvdek ich ketadi). Bemorni uyda boshqalardan ajratib qo'yiladi. Albatta vrach chaqirish va uning buyurganlarini qat'iy bajarish lozim.

Paragripp kasalliklarni paragripp viruslari qo'zg'atadi, ular 1—3 kundan keyin xona haroratida o'z faolligini yo'qotadi, lekin 4° trada yaxshi saqlanadi. Kasallikning inkubatsion davri 1—6 kun. Kasallik darmonsizlik, bir oz tumov va yo'tal bilan boshlanadi: gavda temperaturasi sal ko'tariladi, tovush bo'g'ilib qoladi, tomoq achishib, bemor quvquv yo'taladi. 1—3 yashar bolalarda shilliq parda shishishi sababli hiqildoq torayadi (stenoz), bunda nafas olish to'satdan qiyinlashadi. Bemor uy sharoitida vrach nazoratida davolanadi. Chaqaloqlarda va bir yashar bolalarda o'pkaning yallig'lanishi (zotiljam), o'rta quloqning yallig'lanishi (qarang [Otit](#)) kuzatilishi mumkin. Bunday hollarda bolalar kasalxonada davolanadi.

Rinovirus kasalliklarni rinoviruslar (burun viruslari) qo'zg'atadi. Kasalliklar kamdankam hollarda yil bo'yi uchrab turadi, epidemiyalar bo'lmaydi. [Inkubatsion davri](#) 2—3 kun. Darmonsizlik, gavda trasining bir oz ko'tarilishi, bosh og'rishi, burundan yiring aralash shilimshiq (sariqyashil rangli) kelishi, tumov, yo'tal kuzatiladi. Chaqaloq va go'daklar bu kasallikka beriluvchan bo'ladi, kasallik ularda og'ir o'tadi va turli asoratlar qolishi mumkin.

Respirator — sinsitial virusli kasallikni sinsitial virus keltirib chiqaradi, u xona haroratida tez halok bo'ladi. Gavda temperaturasi 38— 39° gacha ko'tariladi, yo'tal, tumov paydo bo'ladi. Bronxit bo'lishi mumkin. 1 yoshgacha bo'lgan bolalarda ko'pincha og'ir zotiljam kuzatiladi, bunda bolalar kasalxonada davolanadi.

O'tkir respirator kasalliklark. bilan og'rigan bemorni uyda davolaganda alohida xonaga yotqiziladi. Bemorni parvarish qilayotgan oila a'zolari og'izburniga doka niqob taqib yurishlari kerak. Kasal yotgan xonani tez-tez shamollatib, ko'rpayostiq jildi, choyshabni muntazam almashtirib turish zarur. Bemorning harorati ko'tarilgudek bo'lsa, uni yaxshilab o'rabchirmab, limon, malina solingan issiq choy berish, iloji boricha ko'proq suyuqlik (choy, mors, kompot, sharbat va h.k.) ichirish lozim. Ovqat yengil hazm bo'ladigan va oqsilga boy (bulonlar, go'shtli va baliqdan qilingan kotletlar, tvorog, sabzavotlar, ho'l mevalar) bo'lishi zarur. Bemor uchun alohida idishtovoq tutish lozim. U yotgan xonani va mebelni kuniga ikki mahal nam latta bilan artib turiladi.

Gripp o'tkir yukumli virusli kasallik bo'lib yuqori nafas yo'llarini zaharlanishi bilan harakterlanadi.

Gripp kasalligiga mavsumiylik xos, asosan kuz-qish-bahor oylariga to'g'ri keladi. Ushbu mavsumlarda kasallikning ortishiga havo haroratining pasayishi, yuqori nafas yo'llarining yallig'lanish kasalliklarining ko'pligi, organizmdagi vitaminlar tanqisligi, xonalardagi odamlar zich yashashi sabab bo'ladi.

Gripp viruslarni tarqatuvchi asosiy manbai gripp bilan kasallangan bemor odam bo'lib, u kasallikning 2-3 kunlarida atrofidagilar uchun juda xafli bo'ladi. Kasallik

ko'pincha xavo-tomchi yo'li bilan yuqadi. Bemor aksa urganda, yo'talganda, gaplashganda so'lak tomchilari bilan gripp viruslarini atrof-muxitga tarqatadi.

Gripp bilan barcha yoshdagi kishilar kasallanadi, ayniqsa zaif (nimjon) bolalar, keksa yoshdagi kishilar, homladorlik hamda surunkali xastaliklari bo'lgan hamda tamaki chekuvchi shaxslarga tez yuqadi va ularda og'rib o'tib, ko'pgina og'ir asoratlarga olib kelishi mumkin.

Kasallik et uvishishi, tana haroratining (39-40 °S gacha) ko'tarilishi, bosh og'rig'i, mushaklardagi og'riqlar bilan boshlanadi. Keyinchalik tanglay murtaklarni qizarishi, bosh aylanishi, ishtahasizlik, burun bitishi, og'riqli yo'tal kuzatiladi. Bu holat 2-7 kungacha davom etib, davo muolajalari hamda yaxshi parvarish qilinsa, bemor o'zini yaxshi his qila boshlaydi.

Xalq orasida grippning o'zi emas, balki uning asorati yomon degan fikr bejiz aytilmagan. Ba'zilar gripp kasalligiga e'tiborsizlik bilan qaraydilar, ya'ni oyoqda yurib o'tkazadilar yoki o'z bilganicha noto'g'ri davo muolajalarini qiladilar. Bunday holatlarda kasallikning asoratlanishi:

- O'pka to'qimalarni yallig'lanishi (Zotiljam),
- Miya pardasining yallig'lanishi (Meningit),
- Miya pardasini va moddasining yallig'lanishi (Meningoensefalit),
- Quloqning yallig'lanishi (Otit),
- Burun yondosh bo'shliqlarning yallig'lanishi (Sinusit) kabi og'ir asoratlar kuzatiladi.

Kasallikni oldini olish choralari:

- Uyushgan jamoalarda (maktab, konsert zallari, ish joylari, kinoteatrlar, umumiy transport vositalari) 4 qavatli dokadan tikilgan niqobda yurish tavsiya qilinadi. Yashash xonalarini vaqti-vaqti bilan shamollatib, isiriq tutatib turish kerak bo'ladi;
- Ko'proq ochiq havoda sayr qilish;
- Gripp qarshi vaksina bilan emlash,
- Gripp kasalligiga qabul qilinadigan davo muolajalari faqat shifokor tavsiyasiga ko'ra bo'lishi kerak,
- Oilada biror kishida gripp kasalligiga shub'ha bo'lganda uni ishga, maktabga, maktabgacha ta'lim-tarbiya muassasalariga, jamoat joylarga yubormaslik. Bemorni atrofdagilardan aloxidalash,
- Yashash xonalari vaqti-vaqti bilan shamollatish, isiriq tutatish tavsiya etiladi,
- Har bir shaxs kun tartibiga rioya qilish, harakatli mashqlar, tanati quyoshda toblash, suv muolajalari bilan tanani muntazam ravishda chiniqtirish,
- Meva va sabzavotlardan vaqtida ko'proq-ko'proq iste'mol qilib turish,
- Mavsumga mos kiyinish,
- Gripp kasalligi bilan kasallangan bemorlarga va sog'lom insonlarga suyuqliklar (malina, smarodina, limon va asal qo'shilgan choy, issiq sut, na'matak damlamasi ichish tavsiya etiladi.

Kundalik turmushda yuqorida aytib o‘tilgan tavsiyalarga amal qilinsa, har birimiz gripp kasalligini oldini olishda o‘z hissamizni qo‘shgan bo‘lamiz va uzimizni hamda atrofdagi hamyurtlarimizni gripp hamda yuqori nafas yo‘llarining o‘tkir respirator xastaliklaridan asragan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Yuqumlikasalliklar A. Zakirxodjayev

Virusli infeksiyalar A. B. Abidov

Internet ma’lumotlari:

www.ziyonet.uz

www.google.uz

TO'QIMACHILIK KORXONALARINI EKSPORT IMKONIYATLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA MARKETING XIZMATLARINING AHAMIYATI

Uzoqov Muhibillo Juraboyevich

Namangan muhandislik texnologiya instituti,

Marketing kafedrasida katta o'qituvchisi

Juraboyev Jurabek Muhibillo o'g'li

Namangan muhandislik texnologiya instituti,

Marketing mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Maqolada “Marketing xizmatlari”ning mazmuni, nazariy asoslarining shakllanishi, “Marketing xizmatlari” tushunchasining ta’rifi, to’qimachilik korxonalarini bozor faoliyati, to’qimachilik mahsulotlari eksporti samaradorligini oshirishda marketing xizmatlarini tashkil etish, ahamiyati va rivojlantirish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishni yo’lga qo’yish bo’yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so’zlar: marketing, marketing xizmati, marketing xizmati obyekti, marketing xizmati maqsadi, nomoddiylik, ajralmaslik, o’zgaruvchanlik, saqlashning imkonsizligi, to’qimachilik sanoati, to’qimachilik mahsulotlari, eksport operatsiyalari.

Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida mahalliy ishlab chiqarish dasturi asosida tayyorlanayotgan keng assortimentdagi iste’mol tovarlari, jumladan to’qimachilik mahsulotlari savdosi hajmini oshirish, ularni mahalliy va xalqaro bozorlarida samarali sotilishini qo’llab-quvvatlash iqtisodiy islohotlarning ustivor yo’nalishlaridan biridir. Hozirgi globallashuv sharoitida har bir tadbirkorlik faoliyati bilan shug’ullanuvchi xo’jalik subyektlarining bozorda erkin faoliyat olib borib, nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish bo’yicha iste’molchilarni jalb qilish va ularning doirasini kengaytirish borasida ham raqobatchilar bilan kurashishga doir tadbirlar ishlab chiqishi hamda amaliyotga tadbiriq qilish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Servis va xizmat ko’rsatish sohalariga ilg’or zamonaviy texnologiyalarni joriy qilinishi, kompaniyalarning tarmoq va mintaqaviy xizmat bozorlariga kirishi uchun imkoniyatlar yaratib bermoqda.

“Marketing xizmatlari” bo’yicha ilmiy tadqiqotlar F.Kotler, E.Jonson, Ch.Veynsberg, R.Judd, D.Ratmel, P. Eygliye, K. Grenroos, E. Lanjear, K. Lavlok, J. Shostak va boshqalar tomonidan olib borilgan. E.Jonson o’z tadqiqotida birinchi marta “Jismoniy tovarlar va xizmatlar o’rtasida haqiqatan ham farq bormi?” degan savolni o’rtaga tashlagan edi. 1977-yilda marketing xizmatining fan sifatida rivojlanishi tarixida ikkita muhim voqea yuz berdi. Ulardan biri **Marketing xizmatlari instituti (The Marketing Service Institute, MSI)** tomonidan o’sha paytda yaratilgan

to'planning nashr etilishi edi. Ushbu nashrda bir qator tadqiqot natijalari e'lon qilindi. Jumladan, J. Baytsonning "Bizga marketing xizmatlari kerakmi?", P. Eygliye va E. Lanjearning "Xizmat marketingiga yangicha yondashuv" va "Marketing boshqaruvidagi muammolarning umumiyligi haqida eslatmalar: dala tadqiqotlari", K. Lavlok va R. Yangning "Xizmat ko'rsatish tarmoqlarida unumdorlikni oshirishda marketing salohiyati" kabi ilmiy ishlari va boshqalar. Ikkinchi voqea - Citibank vitse-prezidenti J. Shostakning «Tovarlar marketingidagi tanaffus (uzilish)» maqolasining **Journal of Marketing** jurnalida e'lon qilinishidir. Ushbu maqola bo'yicha F.Kotler shunday fikr bildirdi, "Ushbu maqola bizning nafaqat marketingning fan sifatida, balki marketing xizmati haqidagi fikrimizni o'zgartirishi kerak." L. Shostakning maqolasida quyidagi fikrlar bor: "...Xizmat ko'rsatish sohalari marketingni qaror qabul qilish va boshqaruv jarayonlariga интеграциялашишда жуда суст эди, чунки маркетинг уларга хизмат кўрсатиш соҳасига тегишли терминология ёки қоидаларни тақдим этмади".

O'zbekistonlik olimlardan A.Soliyev, Sh.Ergashxodjayeva, A.Bekmurodov, A.Fattaxov, M.Ikramov, M.Boltabayev, N.To'xliyev, Yo.Abdullayev, L.Abduxalilova, Z.Hakimov va boshqalar marketing, jumladan marketing xizmatlarining ilmiy muammolarini tadqiq etganlar. Professor A.Soliyevning fikricha "**Xizmatlar bozori** - aholiga maishiy, ma'rifiy, tibbiy, texnik, kommunal, madaniy, aloqa, transport, konsalting, injiring, lizing va boshqa xizmatlar ko'rsatish bo'yicha oldi-sotdi munosabatlarini ifodalaydi. Uning ham o'ziga xos shaxobcha va muassasalari shakllanadi. Iste'mol tovarlari va xizmatlar bozorlarining o'xshashligi shundaki, ular to'g'ridan-to'g'ri insonlar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan".

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, xizmatlar milliy ijtimoiy mahsulotning ajralmas elementi hisoblanib, naf keltirish xususiyatidagi moddiy shaklga ega bo'lmagan, lekin insonlarning muayyan ehtiyojlarini qondiradigan yoki iqtisodiy manfaat keltiruvchi faoliyat turi hisoblanadi.

"O'zbekiston-2030 strategiyasi"ni amalga oshirishga doir 55-chi "Milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kuchaytirish va uning tarkibida qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ulushini keskin oshirish" maqsadi bo'yicha "Eksport hajmini 2 barobar oshirish va 45 milliard dollarga yetkazish, eksportchi korxonalar sonini 6,5 mingtadan 15 mingtaga yetkazish. Eksport tarkibida tayyor va yarim tayyor mahsulotlar hajmini 3,3 barobar ko'paytirish, Yevropa davlatlariga GSP+ va boshqa tizimlari doirasida tayyor va texnologik mahsulotlar eksportini kengaytirish... Dunyoning 50 ta nufuzli brendlari bilan maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil qilish. "Yangi O'zbekiston – raqobatbardosh mahsulotlar yurti" g'oyasi asosida milliy brendlarni xorijiy bozorlarga olib chiqadigan eksportchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash", 59-chi "Hududlarda xizmatlarsohasini jadalrivojlantirish" maqsadida "Hududlarda xizmat ko'rsatish va servis sohaslarini rivojlantirish orqali xizmat ko'rsatish hajmini 3 baravarga oshirish" ustivor vazifalar ko'zda tutilgan.

Demak, O‘zbekistonda xizmatlar sohasi, jumladan to‘qimachilik korxonalarini faoliyati samaradorligini oshirishda marketing xizmatlarini zamonaviy uslublar asosida tashkil etish va amaliyotda qo‘llashni taqozo qilmoqda.

Mamlakat milliy iqtisodiyotini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ulushini qisqartirish hamda xususiy sektorga investitsiya jalb qilish ko‘lamini kengaytirish, eksport hajmini oshirish borasida “O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasining salmog‘i tobora ortib bormoqda. “O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-dekabrda “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5285-sonli farmoniga asosan tashkil etilgan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-dekabrda “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5285-sonli farmoni bu boradagi ishlarning rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqdi. 2022-yilda uyushma tarkibida 1989 tadan ortiq a‘zo to‘qimachilik va tikuv-trikotaj hamda boshqa tadbirkorlik faoliyat olib borib, Uyushma tarkibida 155 yigiruv, 17 kalava bo‘yash, 126 mato ishlab chiqarish, 26 mato bo‘yash, 37 momiq mahsulot, 16 noto‘qima mahsulot, 9 gilam to‘qish, 54 paxta momig‘i va 13 doka ishlab chiqarish korxonalaridan iborat to‘qimachilik sektori, jami 1522, shundan 148 trikotaj mato, 615 tayyor trikotaj mahsulotlari, 581 tikuvchilik mahsulotlari, 109 paypoq va 50 to‘qimachilik galanteriyasi ishlab chiqarish korxonalaridan iborat tikuv-trikotaj sektori, 134 paxta-to‘qimachilik klasterilari tomonidan 1080 ming tn. qayta ishlangan paxta tolasi, 905.6 ming tn. ip kalava, 814.2 mln.kv.m. paxta gazlamasi, 242.3 ming tn. trikotaj matosi, 2.3 mlrd.dona tikuv-trikotaj mahsulotlari, 461.4 mln. juft paypoq mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lib, eksport hajmi 3.2 mlrd.dollarni tashkil etdi. To‘qimachilik sanoatiga jami 3.9 mlrd.dollar xorijiy investitsiyalar yo‘naltirildi. Jumladan, Namangan viloyatida 5 044 ta sanoat korxonalarini faoliyat ko‘rsatayotgan bo‘lsa, ularning 48 tasi yirik, 273 tasi o‘rta va 4 723 tasi kichik korxonalarini tashkil etadi. 2022-yilning birinchi yarmida sanoat korxonalarini tomonidan 11,1 trln.so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilib, o‘shirish 107 foizni tashkil etib, aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 3,7 mln.so‘mni tashkil qilib, o‘tgan yilga nisbatan 0,6 mln.so‘mga oshgan. Qiymati 1 402 mlrd.so‘mlik 264 ta loyihalar ishga tushirilib, 5,5 mingta yangi ish o‘rni yaratildi hamda qo‘shimcha 512 mlrd.so‘mlik qo‘shimcha ishlab chiqarish hajmlari, hududiy investitsiya dasturi bo‘yicha qiymati 1 trln 192 mlrd.so‘mlik 203 ta loyihada 403 mlrd.so‘mlik va kichik sanoat zonalarida qiymati 210 mlrd.so‘mlik 61 ta loyihada 109 mlrd.so‘mlik sanoat hajmlari yaratilgan. Sanoat korxonalarini tomonidan 2023-yilning yanvar-avgust oylarida jami 329,8 mln.dollarlik mahsulotlar eksporti amalga oshirilib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 105 foizni tashkil etib, 308 ta korxonalar tomonidan jami 100 turdan ortiq sanoat mahsulotlari 48 ta davlatga eksport amalga oshirilgan. Shundan joriy yilning o‘zida 58 ta sanoat korxonasi eksportga jalb qilinib, 4,5 mln.dollar mahsulot eksporti amalga oshirilgan.

Iste'molchi uchun kurashda ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi, oxir-oqibat biznes yuritish tamoyillarining o'zgarishi, ya'ni ishlab chiqarishga yo'naltirilganlikdan sotishga yo'naltirishga o'tishni talab etadi. Natijada iste'molchining o'ziga xos ehtiyojlari va xohish-istaklari birinchi o'ringa chiqadi. O'z navbatida tadbirkorlik subyektlarida "marketing xizmati"ning tashkil etilishi va amaliyotda qo'llash orqali yuqori foydalilik darajasini ta'minlashni taqozo qiladi.

Iqtisodiyot sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan olimlar va amaliyotchi-mutaxassislar tomonidan marketing va "marketing xizmati"ni keng ma'noda - raqobat muhitida firma strategiyasi va taktikasini belgilovchi biznes falsafasi sifatida ifodalaydilar.

Firmalarning ta'minot, ishlab chiqarish, sotish, moliyaviy va kadrlar faoliyatini muntazam o'zgarib boruvchi iqtisodiy vaziyatlar (daromad, narx, konyunktura)ga hamda bozordagi iste'molchilarning talabiga moslashtirishda marketing xizmatidan foydalanishni taqozo qiladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda marketingning obykti sifatida quyidagilarni belgilash mumkin:

- Iste'mol va ishlab chiqarishga mo'ljallangan tovarlar;
- Aqliy mehnat mahsuli (ixtiro, nou-xau, texnologiya, loyiha, amaliy dasturlar majmuasi va hokazo);
- Iste'mol va ishlab chiqarish ehtiyoji uchun xizmatlar (transport, aloqa, saqlash, sotishgacha va sotishdan keyingi xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, maishiy va hokazo);
- Nomoddiy aktivlar (tovar marka va belgilari);
- Mulkiy huquqlar (aksiya va boshqa qimmatli qog'ozlar, mualliflik huquqi, yer va binolarga bo'lgan mulk huquqi va hokazo).

Marketing xizmati kompaniya tovarlarini bozorga olib chiqish bilan bog'liq marketing vazifasidir. Marketing bo'yicha nashr etilgan ilmiy adabiyotlarda, marketing xizmati (inglizcha "marketing services" ya'ni "bozor xizmatlari" so'zidan olingan) – zamonaviy marketing fani tarmog'i bo'lib, foyda olish maqsadida, kompaniyalarning biznes bo'yicha marketing faoliyatini o'rganishdan va ularga xizmat ko'rsatishdan iboratdir degan ta'rif berilgan. Marketing xizmati ko'rsatish bozor subyektlarini siyosati, moddiy tovarlar ishlab chiqarish va sotish faoliyati bilan shug'ullanadigan kompaniyalarning marketing siyosatidan sezilarli darajada farq qiladi. Bu birinchi navbatda, "ishlab chiqarish" yoki xizmat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq.

Xizmatning o'ziga xosligi, u xizmat xaridori (foydalanuvchisi) va xizmat ishlab chiqaruvchi (ko'rsatuvchi)si o'zaro munosabatga kirishganda yoxud bog'langandagina vujudga keladi. Marketing xizmati mazmunan boshqa xizmatlardan farq qilib, xizmatlar marketing dasturini ishlab chiqishga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi asosiy xususiyatlarga egaligi ko'rsatib o'tiladi:

nomoddiylik - ko'rsatish, ko'rish, tatib ko'rish, tashish, saqlash, qadoqlash yoki o'rganish mumkin emas. Bularning barchasi faqat yakuniy natijaga nisbatan mumkin (bu bo'lgan - bu);

ajralmaslik - xizmat faqat buyurtma kelganda yoki mijoz paydo bo'lganda taqdim etilishi mumkin, ya'ni. xizmatlar bir vaqtning o'zida taqdim etiladi va iste'mol qilinadi;

o'zgaruvchanlik (standartlashtirilmagan) - mijozlar xizmat ko'rsatish jarayonining bevosita ishtirokchilari bo'lib, uning yakuniy natijasiga ta'sir qiladi;

saqlash imkoniyatining mavjud emasligi - moddiy ne'matlardan farqli o'laroq, ularni kelajakda foydalanish uchun ishlab chiqarish mumkin emas.

Marketing xizmatining maqsadi, bizning fikrimizcha, firmalarning ishlab chiqarayotgan tovarlari va ko'rsatilayotgan xizmatlarining iste'molchilar tomonidan yuqori baholanishi, muntazam foydalanishi, foydalanishdagi qulaylik va ustunliklar hisobiga bozordagi ulushini ortib borishi va pirovard natijada yuqori foydalilik darajasini ta'minlashga qaratilgan moddiy va intellektual harakatlarni amalga oshirishdan iborat.

Jumladan,

- Iste'molchi yoxud xaridorlarning sotib olingan tovar va ko'rsatilgan xizmatlardan qoniqishi;
- Doimiy mijozlarga ega bo'lish va ular geografiyasini kengaytirish;
- Tovar va xizmatlarning qadr-qiyamatini oshirish;
- Tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish;
- Tovarlarini sotish va xizmat ko'rsatishdan olinadigan foyda va uning o'sishi.

Hozirgi sharoitda marketing xizmati ko'rsatuvchi firma va kompaniyalarda tobora takomillashib borayotgan xizmat turlari taklif etilmoqda. Jumladan,

- Tovar va xizmatlar bozori tadqiqotlari;
- Bozor holati va uni rivojlanish tendensiyalarini aniqlash;
- Bozor konyunkiurasi tahlili;
- Bozordagi raqobat muhiti tahlili;
- Bozorni segmentlash va biznes hamkorlarni izlash;
- Narxlar monitoringi, tahlili va sharhi;
- Tashqi bozorni o'rganish va boshqalar.

“Marketing xizmatlari” bo'yicha marketing fani taromog'i sifatida olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari asosida, mualliflar fikricha “marketing xizmatlari” – tovar va xizmatlar bozorini tashkil etilishi va bu jarayonda ishlab chiqaruvchi, vositachi, sotuvchi tomonidan tovarlarni chakana savdoga yetkazish, sotishga namoyish etish, reklama qilish, xaridor bilan munosabatlarni o'rnatish, sotish va qo'shimcha xizmatlarni tashkil etish jarayonlari tushuniladi hamda xizmat ko'satuvchi (ishlab chiqaruvchi) va iste'molchi tomonidan amalga oshiriladigan hatti-harakatlar

majmuasidan iborat.

Yuqorida bayon etilgan ilmiy mulohazalarga asoslanib, milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish, to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari eksport imkoniyatlaridan samarali foydalanishda marketing xizmatlarini tashkil etish va amaliyotga joriy qilishning ilmiy-uslubiy asoslariga e'tibor qaratish orqali, marketing xizmatlarini rivojlantirishni ilmiy jihatdan ahamiyatini kuchaytirish, ilmiy-tadqiqotlarni kengaytirish va o'quv-uslubiy qo'llanma hamda adabiyotlar tayyorlab marketing ixtisosligi talabalariga o'qitishni joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston-2030 strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli farmoni.
2. Гарри Беквит Продавая незримое, Руководство по современному маркетингу услуг. М.:Альпина Паблицер, 2022.-220 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент: экспресс-курс / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2008. – 480 с
4. Воробьева И.В. и др. Международный маркетинг : учебник и практикум для вузов ; под редакцией И. В. Воробьевой — Москва : Издательство Юрайт, 2020. — 398 с.
5. Голубков Е.П. Что такое маркетинговая политика.Маркетинг в России и за рубежом.2011-№6
6. Багиев Г.Л. Маркетинг / Г.Л.Багиев. – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 2010. – 410 с.
7. Новаторов Э.В. Маркетинг услуг: теория и технология. Монография, СПб, ИП Петров Д.А., 2015 г. 200 стр.
8. Воронкова, О.В. Маркетинг услуг : учебное пособие / О.В. Воронкова, Н.И. Саталкина. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011 г. 92 стр.
9. Солиев А.,Бузрукханов С. Маркетинг. Дарслик, Т.- 2010.
10. <https://uzts.uz>
11. www.namstat.uz

**O‘ZBEK TILIDA O‘QUV LUG‘ATLARI VA ULARNI
TUZISHGA DOIR BA‘ZI MULOHAZALAR**

Yusupov Sardor Shodi o‘g‘li

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksikografiya ning shakllanish va rivojlanish jarayoni, lug‘atlarni tuzish tamoyillari, o‘quv lug‘atlarini tuzishga xos xususiyatlar haqida fikr yuritilgan. O‘quv lug‘atlarini tuzishda yangi tamoyillarni qo‘llash bo‘yicha takliflar berilgan hamda o‘quv lug‘atlarining o‘quvchilar uchun foydali tomonlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Leksikografiya, lug‘at, o‘quv lug‘ati, lug‘at tuzish tamoyillari, lug‘at turlari.

Abstract. This article discusses the formation and development process of lexicography, the principles of creating dictionaries, and the specific features of creating educational dictionaries. Proposals for the application of new principles in the compilation of educational dictionaries are given, and useful aspects of educational dictionaries for students are shown.

Key words. Lexicography, vocabulary, educational vocabulary, principles of vocabulary creation, types of vocabulary.

O‘zbek tilida leksikografiya va lug‘atchilik an‘analarining shakllanishi va rivojlanishi Markaziy Osiyoda uyg‘onish davri bo‘lgan IX-XII asrlarga borib taqaladi. Bu davrda Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud az-Zamaxshariy, Mahmud Qoshg‘ariy kabi olim va mutafakkirlar o‘z asarlarida ayrim sohaga oid so‘zlar, jumladan, tib ilmiga, astronomiyaga, onomastika(nomshunos)ga oid so‘zlarni lug‘at ko‘rinishida keltirib o‘tgan. Ushbu namunalar hozirgi kundagi lug‘at tuzish shartlari va qoidalariga to‘liq mos kelmasa-da, o‘zbek lug‘atchiligining asosini tashkil etadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida lug‘at quyidagicha ta‘riflanadi:

“Lug‘at - 1) muayyan tilda, uning hududiy yoki ijtimoiy lahjasida mavjud bo‘lgan, u yoki bu yozuvchi asarlarida uchraydigan so‘zlar yig‘indisi, leksika;

2) so‘zlar (yoki morfemalar, so‘z birikmalari, iboralar va boshqa muayyan tartibda (alifboli, uyali, mavzuli) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, ma‘nolari, yozilishi, talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimai haqida ma‘lumotlar jamlangan kitob.” [2:208] Ushbu ta‘rifdan kelib chiqadigan bo‘lsak, bugungi kunda jahon va o‘zbek tilshunosligida lug‘atlarning turlari judayam xilma-xildir.

Leksikografiya (lugʻat tuzish nazariyasi va amaliyoti) sohasi miloddan avvalgi davrlarda paydo boʻlganligi haqida maʼlumotlar keltiriladi va taʼlim-tarbiya sohasi xizmat qilib keladi.

“Yaratiladigan har bir lugʻatning asosini didaktik tamoyil belgilaydi. Lugʻat tuzishda didaktik tamoyilni chetlab oʻtish mumkin emas.

Lugʻatlar tildagi soʻzlarni oʻqitish-oʻrgatish, boshqa tillarga oid soʻzlar haqida, birliklar haqida maʼlumotlar berar ekan, demak, lingvodidaktik tamoyil muhim.

Lugʻat tuzishning asosiy tamoyillaridan biri maqsaddan kelib chiqqan holda lugʻat birliklarini tanlash-saralab olish tamoyili.

M.Qoshgʻariy oʻz lugʻati (“Devonu lugʻotit-turk”) uchun “umumisteʼmolda boʻlgan soʻzlarni tanladim” deydi.

Shu tamoyilga aloqador boʻlgan yana bir tamoyil, bu maqsadga muvofiq tuziladigan, lugʻatdan kelib chiqadigan ehtiyojni qondirishga muvofiqlikni taʼminlash tamoyili. “X va H harflari tarkibida boʻlgan soʻzlar lugʻati”, “Paronimlar lugʻati” kabilar.” [1:12]

Leksikografiyadagi eng muhim va umumiy tamoyillardan biri lugʻatdan foydalanishning qulayligini taʼminlash. Hamma lugʻatlar tuzilishidan qatʼi nazar, shu tamoyilga amal qilingan holda tuziladi: alifbo asosida tuzish, mavzu boʻyicha guruhlariga ajratish. Morfem, terminologik va boshqa lugʻatlar shu tamoyil asosida yaratiladi.

“Berilgan materialning aniqligi, toʻgʻriligi va toʻliqligini taʼminlash tamoyili - imlo, orfoepik, sinonim, omonim, antonim, frazema, paremlar lugʻatlari shu tamoyilni ham nazarda tutib tuziladi. Masalan, imlo lugʻati soʻzni toʻgʻri yozishni taʼminlashni nazarda tutib tuzilgan.

Til va nutq meʼyorlariga amal qilish tamoyili. Umumiy va xususiy meʼyorlarni nazarda tutuvchi lugʻatlar: dialektal, eskirgan soʻzlar, okkazonal birliklar lugʻatlari kabilar.

Oʻquv lugʻatlarida alohida ahamiyat kasb etuvchi taʼlimiy tamoyil. Bu tamoyil oʻquvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirish, til boʻyicha koʻnikmalarini hosil qilishda ahamiyatli.

Oʻquv lugʻatida, alohida ahamiyat beriladigan tarbiyaviy tamoyil muhim. Bunday lugʻatda maʼnaviy-axloqiy, estetik tarbiya kabilar koʻzda tutilgan boʻladi.” [1:13]

Yuqorida keltirilgan tamoyillar har bir lugʻat turining originalligini taʼminlash uchun xizmat qiladi. Bular ichida oʻquv lugʻatlari tuzish uchun asosiy tamoyil sifatida tarbiyaviylik tamoyili koʻrsatilgan. Bilamizki, oʻquv lugʻatlari oʻquvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib tuzilishi zarur. Bizning fikrimizcha, oʻquv lugʻatlari oʻquvchini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgani uchun yana bir necha tamoyillarni qamrab olishi muhimdir:

1. Tushunarlik tamoyili. Bu tamoyil oʻquv lugʻatlarida berilayotgan soʻzlarni sodda va oʻquvchiga tushunarli qilib berishni tavsiya etadi.

2. Ko'rsatmalilik tamoyili. Bunda har bir so'zni izohlashda turli xil rasmlar, shakllardan foydalanishni nazarda tutadi.

3. AKT bilan uyg'unlik tamoyili. Hozir axborot uzatish vositalrining rivojlanganligini nazarda tutib, o'quv lug'atlarning elekton variantlarini yaratish, audio va video ko'rinishida axborotlar yaratish va ularning havolalarini o'quv lug'atlarida keltirishni zarur deb biladi.

O'quv lug'atlarini o'rganishga jahon tilshunosligida alohida e'tibor qaratilib kelinadi. "O'quv lug'atlarini ilmiy asosda o'rganish XVII asrda birinchi ingliz leksikografi S.Jonson, XIX asr boshlarida fransuz tilshunoslari J.Dyubua, K.Dyubua, G.Matore, K.Bak, ispan tilshunosligida Y.Malkil ishlaridan boshlanadi. Keyinchalik rus tilshunosligida leksikografiyaning bu tarmog'ini takomillashtirish davlat ahamiyatidagi masala sifatida kun tartibiga qo'yiladi. Ana shu xatti-harakatlar samarasi o'laroq rus o'quv lug'atchiligi yuqori pog'onaga ko'tariladi va ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Bunda P.N.Denisov, L.A.Novikov, S.G.Barxudarov, V.V.Morkovkin, Y.N.Karaulov, M.A.Skopina, V.N.Sergeyev, V.A.Redkin, A.V.Tekuchev, Z.A.Potixa, D.E.Rozental kabilarning xizmatlari katta bo'ladi." [4:1] Bundan keyingi yillarda ham ushbu yo'nalishdagi ishlar to'xtab qolgani yo'q. O'quv lug'atchiligi hozirgi kunda leksikografiyaning tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. V.V.Morkovkin tilshunoslikdagi lug'atlarni ikki turga - antroposentrik va lingvosentrik kabi turlarga ajratgan.

"Antroposentrik lug'atlarda asosiy urg'u inson ongida tilni yoritish, undan to'g'ri va samarali samarali foydalana olishga yordam berishdir. Lingvosentrik lug'atlarda til asosiy markazda bo'lib, asosiy vazifasi ushbu tildagi faktlarni yoritish hisoblanadi. Hozirda o'quv lug'atlari antroposentrik xususiyatga ega bo'lgan lug'atlar tipiga kiritilmoqda. O'quv lug'atlari ta'lim sohasi uchun mo'ljallangan bo'lib, bu turdagi lug'atlar o'quvchilarga nafaqat so'z boyligini kuchaytirish, nutqiy yoki yozma savodxonligini oshirish balki ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini o'stirish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ham xizmat qiladi." [3:1]

O'zbek tilshunosligida ham o'quv lug'atlari sohasida bilan bir qator olimlar izlanish olib borganlar. Jumladan, Baxtiyor Mengliyev bilan birgalikda B.Bahriddinova "O'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati" ni tuzdi. Bu lug'at o'zida so'zlarni asos va qo'shimchlarga ajratishni o'quvchilarga o'rgatish uchun qulayligi bilan ahamiyatlidir. Undan tashqari T.Nafasov, V.Nafasova, D.Shodmonova, U.To'rayeva, X.Norxo'jayeva kabi olim ham o'quv lug'atlarini tuzishda katta xizmat qildilar.

Shunday qilib, yangi tez rivojlanayotgan dunyoda o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishning yangi usullarini qo'llash kun talabiga aylanib bormoqda. Shunday jarayonda bilimlarni o'quv lug'atlari asosida yetkazish yanada samarali bo'ladi. Chunki lug'atlar ma'lumotlarni tez ilg'ab olish uchun, mavzularni mustaqil o'zlashtirishda ham qulay vositadir. Bundan tashqari o'quv lug'atlari zamonaviy

o‘qitish usullari bilan qo‘llanilganda o‘quvchilarning orfografik, orfoepik bilimlarini, dunyoqarashining shakllanishiga shakllantirishiga beminnat manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sul-tonbek Normamatov. Leksikografiya asoslari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2020. 124 b.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. – Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2000-2006.
3. O‘quv lug‘atlari tushunchasining tasnifiy belgilari D.B.Xusanova Termiz davlat universiteti magistranti
4. O‘quv lug‘atlarining nazariy asoslari. Murtazayev G‘olib. Qarshi davlat universiteti. Lingvistika: o‘zbek tili yo‘nalishi 2-kurs magistrant Innovative Development in Educational Activities
5. www.arxiv.uz

**JINOYAT PROTSESSIDA ISHTIROK ETISHNI RAD ETISH
ASOSLARINING YURIDIK TAVSIFI**

Durdubaeva Nargiza Muratabaevna

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar va rad etish tushunchasi hamda rad qilish institutining mazmun mohiyati va rad etish asoslarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jinoyat protsessi, rad qilish, monelik qiluvchi holatlar, sudya, proruror, tergovchi, xalq maslahatchisi, guvohlar, himoyachilar,

Аннотация. В данной статье рассматриваются обстоятельства, препятствующие участию в уголовном процессе и понятие отказа, сущность института отказа и вопросы совершенствования оснований отвода.

Ключевые слова: Уголовное производство, опровержение, воспрепятствование, судья, прокурор, следователь, общественный защитник, свидетели, защитники

Annotation. This article examines the circumstances that prevent participation in the criminal process and the concept of refusal, the essence of the institution of refusal and the issues of improving the grounds for refusal.

Key words: criminal proceedings, rebuttal obstruction, judge, prosecutor, investigator, public counsel, witnesses, defense attorneys

Shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish jinoyat sud protsessining asosiy vazifasi hisoblanadi. Xolis adolatli va obyektiv jinoyat protsessining kafolatlaridan biri milliy qonunchiligimizda rad qilish va o`zini o`zi rad qilish institutining kiritilishi hisoblanadi. U shaxslarning manfaatlarini tergovdan va jinoyat ishiga ruxsat berishdan kompleks himoya qilish bo'yicha choralardan tarkib topgan. Ko'pchiligi jinoyat ishi bo'yicha tergovchining ob'ektivligidan shuningdek mohiyatan ko'rilayotgan hal qilishga noxolis munosabatda bo'lish ishning sifatini mohiyatan pasaytiradi va faqatgina aloxida olingan organning yoki mansabdor shaxsning emas boshqa huquqni muxofaza qiluvchi tizimlarning tulaligicha, fuqarolarning davlat organlariga negativ munosabatlariga olib keladi.

Jinoyat protsessida sud va boshqa ishtirokchilarning xolisligini ta'minlovchi bir qancha protsessual vositalar mavjud. Lekin shunga qaramasdan ishning ko'rilishidan oz shaxsiy manfaatni ko'zlovchi ishtirokchilardan xalos bo'lish mexanizmining asosini rad qilish instituti tashkil qiladi. Ish bo'yicha haqiqatni aniqlash, qonuniy, asosli va adolatli sud qarorini qabul qilish uchun eng muxim protsessual vositalardan biri hisoblanadi.

Jinoyat-protsessual faoliyatda o'zlariga berilgan huquqlardan foydalanish, hamma vazifalarni bajarish orqali ishtirok etadigan davlat organlari, mansabdor

shaxslar, fuqarolar, jamoat birlashmalari, jamoalarning vakillari jinoyat protsessining ishtirokchilari hisoblanadilar. Jinoyat protsessining har bir ishtirokchisi o'ziga mos vazifani, ya'ni o'z faoliyat yo'nalishini ifoda etuvchi xizmat burchini o'taydi. Bu vazifaning xususiyati protsessning mazkur ishtirokchilari bajaradigan vazifalarga va ularning muhofaza qilinadigan manfaatlariga bog'liq holda belgilanadi.

Shu o'rinda mo'nelik qilish tushunchasiga etibor qaratsak, o'zbek tilining izohli lugatida mo'nelik qilish tushunchasi lug'aviy manbalarda "mo'ne" so'zi – (arabcha) man etuvchi, to'siq bo'luvchi, to'siq, g'ov, to'sqinlik, qarshilik qiluvchi man etuvchi ma'nosini; monelik so'zi - to'sqinlik, qarshilik qilish, mo'ne bo'lish, yo'l qo'ymaslik ma'nosini manosi anglatadi.

Shuningdek «rad qilish» tushunchasi muayyan narsani, holatni, hodisani inkor etish, qaytarish, qabul qilmaslik, taklifni rad etish, unga qarshilik qilishni anglatadi. Shuningdek, «raddiya - arabcha so'z bo'lib, u biror xabar yoki ma'lumotni inkor qilish, uning notog'ri va asossiz ekanligini isbot qiluvchi rasmiy bayonat» hisoblanadi. Boshqa manbada, «raddiya - arabcha so'z bo'lib, u biror hodisa yoki ma'lumotni inkor etuvchi, uning yolg'on va asossiz ekanligini isbot qiluvchi rasmiy hujjat» hisoblanadi. Rad qilish instituti qollash yordamida dastlabki tergov va sud muhokamasining xolisligi va begarazligi ta'minlanadi.

Rad qilish - sudyani, xalq maslahatchisini, qasamyod qilgan maslahatchining, prokurorni, tergovchini, sud majlisi kotibini, ekspertni yoki tarjimonni ishning natijasidan shaxsan (tug'ri yoki egri) manfaatdorligi yoxud ularning xolisligiga shubha tug'diradigan boshqa sabablar tufayli ishni muhokama qilinishidan chetlashtirishni anglatadi. Rad qilish (yoki raddiya berish) muayyan holatlar, shart-sharoitlar hamda asoslar mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan holat va shartlarning asoslari jinoyat-protsessual qonunchiligida aniqlab berilgan. Mazkur institutning jinoyat sudlov yurituvida mavjudligi qonun chiqaruvchining shunday protsessual-huquqiy normani joriy etishdan maqsadi bevosita jinoyat protsessi ishtirokchilarining qonuniy manfaatlarini real tarzda ta'minlash va ularni noqonuniy cheklashlardan muhofaza qilishdan iborat.

Albatta, bular rad qilishning asosiy elementlari hisoblansada, ammo, uning yana bir elementi mavjudki, u ham rad qilish strukturasi muhim o'ringa ega. Bu - rad qilish uchun asoslar mavjud bo'lganda o'zini o'zi rad qilishdir. Negaki, o'zini o'zi rad qilish jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar mavjud bo'lganda, sub'ektning o'zini o'zi rad qilishga oid axloqiy-huquqiy va aqliy-psixologik jihatlarining namoyon etilishiga tayanadi hamda ushbu ishtirokchi o'zini o'zi rad qilish haqida sudga iltimosnoma bildirishi lozim.

V.G.Zaderakoning fikricha, o'zini o'zi rad qilish - bu jinoyat-sudlov yurituvida muayyan holatlar mavjud bo'lganligi bois, ishda ishtirok etishiga mo'nelik qiladigan sub'ektlar tomonidan rad qilish masalasini hal qiluvchi vakolatli shaxsga o'zining nima sababdan ishda ishtirok eta olmasligini asoslagan holda ariza bilan murojaat qilishidir.

Shu bilan birga, rad qilish instituti bilan bog'lik holatlar va shartlarni aniqlashda jinoyat protsessida rad qilinishi mumkin bo'lgan sub'ektlar doirasi aniqlash lozim. Bundan tashqari rad qilinishi mumkin bo'lgan shaxslar nafaqat jinoyat ishini yurituvchi vakolatli shaxslar bo'lishi mumkin, balki sodir etilgan jinoyat yuzasidan barcha holatlarni aniqlash maqsadida jinoyat ishiga jalb qilinadigan boshqa shaxslar ham rad qilinishi mumkin. O'zini o'zi rad qilishi zarur bo'lgan ishtirokchi rad qilish huquqiga emas, balki o'zini o'zi rad qilish majburiyatiga egadir.

M.Kazarinning fikricha ishni yolg'iz ko'rayotgan sud'yaga rad qilish haqida murojat qilinganida rad qilish uchun shaxs tomonidan hal qilinishi kerak, masalan tegishli sud raisi tomonidan. Faqat shundagina sud'yani rad qilish va o'zini o'zi rad qilish, noxolis sud'yaning mustaqil sud'ya bilan almashtirilishi sudlarning mustaqilligining prosessual kafolati taminlanadi.

Bundan tashqari Ye.Martinchikning fikricha sud'yaning manfaatdorligining mavjudligi ularning jinoiy ishni kurib chiqishini man etishni anglatadi. Shaxsiy manfaatdorlik sud'yaning vazifalari va kasbiy burchidan kelib chiqadigan yoki shaxsiy, jamoat manfaatlaridan ajralib turishi kerak deb hisoblaydi.

Bizning fikrimizcha rad qilishni qonunda belgilangan holatlar bilan bir qatorda sud'yaga ishonchsizlikdan kelib chiqadigan boshqa turdagi holatlarni diskvalifikasiya qilish uchun asoslar sifatida tan olish zarur. Shunki sud tergov amaliyotida rasmiy ravishda qonun doirasiga tug'ri kelmagan lekin aslida sud'yaning ishda ishtirok etish imkoniyatini moxiyatan istisno qilagan holatlar ham uchrab turishini inobatda olsak u sud'yaning rad etilishi sababini uning guman qilinayotganligini va buni shunday holat mavjudligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi JPK jinoyat protsessining aksariyat ishtirokchilari ish yuritilishida ishtirok etishi mumkin bo'lmagan holatlarni nazarda tutadi. Ularni qonunda belgilangan hollarda protsessdan chiqarib tashlash ishning xolisona o'rganilishini va mohiyati bo'yicha hal etilishini kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda amaliyotda yuz berayotgan muammolar tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyat protsessida ishtirok etishni rad qilish uchun asoslar va ishni ko'rib chiquvchi shaxslarni protsessda ishtirok etishni man etuvchi holatlarni yanada takomillashtirish lozimligini taqoza etadi. Shuningek ishni ko'rib chiquvchi shaxslarning beg'arazligiga shubha tug'diruvchi holatlar tushunchasi ham toliq oshib berilmagan va ushbu tushunchalar yuzasidan aniq korsatmalar yaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ампеннов.С.С, *Обстоятельство исключают участие в уголовном судопроизводстве.* /diss.rsl.ru Тюмен 2010
2. Казарин М.А. Отвод и самоотвод как гарантия незасимисти судьей Вестник Томского государственного института 2020. № 459. С. 235–241. DOI: 10.17223/15617793/459/29

3. Таран.А.С судебная практика: Недоверие как основание суда/ Актуальные проблемы российского права. 2021. Т. 16. № 5 (126).
4. М.Ниязов. Жиноят процессида рад килиш институтининг ривожланиш асослари. “НОШИР” Тошкент 2013 й. -18 б
5. Х.Мамедова: Институт отводов В советском уголовном судопроизводстве. diss.rsl.ru - Москва: 2006. - С. 35.
6. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси. “Yuridik adabiyotlar publish” Toshkent, 2022 у, 58 б.
7. Рибкова К.О. Об унификации в различных видах судопроизводства порядка разрешения отвода (самоотвода) судьей, рассматривающим дело единолично, Журнал «Российская юстиция», 2020, № 12, с. 55-58
8. Махвадалиев.А. Ozbek tilining izohli lugati /Ziyouz. uz.

AVTOMOBIL DVIKATELLARINING YONILG'I TAMINLASH TIZIMI

Xashimov Jamshid Abdukaxarovich

Forish tuman kasb-hunar maktabi

ishlab chiqarish ta'limi ustasi

Annotatsiya: ushbu maqolada avtomobil dvigatellarining yonilg'i ta'minlash tizmi karbyuratorlar ishi misolidagi fikrlar bilan berilgan.

Kalit so'zlar: yonilg'i, dvigatellar, ichki yonuv, gazlar, karbyurator.

Annotation: in this article, the fuel supply range of car divegatels is given by the opinions on the example of the work of carburetors.

Keywords: fuel, divegatels, internal combustion, gases, carburetor.

KIRISH

Yonilg'i bilan ta'minlash bilan tizimi ma'lum miqdordagi yonilg'ini o'zida saqlash, yonilg'i bilan xavoni tozalash, ularda kerakli tarkibda yonuvchi aralashma tayyorlash, aralashmani tsilindirga kiritish va ishlatilgan gazlarni tashqariga chiqarib yuborish uchun xizmat qiladi.

Dvigatelning ish maromi (rejimi)ga muvoffiq yonuvchi aralashmaga qo'yilgan talablar. Ichki yonuv dvigateli ish sharoitiga qarab 5 xil maromda ishlaydi: Sovuq dvigatelni yurgizish, dvigatelni salt yurgizish, o'rta yuklanish, eng yuqori yuklanish va tezlanish maromlari. Sovuq dvigatelning yurgizish uchun quyuq aralashma zarur, chunki bu holatda tirsakli valning aylanishlar soni kichik bo'lganligi sababli havo oqimining tezligi kichik bo'ladi, aralashmaning alanganishi uchun aralashmadagag'i yonilg'i bug'lari yetarli bo'ladi. Dvigatel yuklanishsiz va tirsakli val sekin aylanib, salt ishlaganda, tsilindrlarga kirishayotgan aralashmaning miqdori juda kam, sifati past bo'ladi. Shuning uchun bu maromga quyuqlashgan yonuvchi aralashma kerak bo'ladi. Dvigatel o'rtacha yuklanish bilan ishlaganda undan to'la quvvat talab etilmaydi, shu sababli suyuqlashgan aralashma ishlatiladi, bu esa aralashmaning to'la yonishini ta'minlaydi va yonilg'i sarfini tejaydi. Eng kata yuklanishlar uchun quyuqlashgan aralashma kerak, chunki bu maromda dvigateldan to'la quvvat talab etiladi. Tezlanish maromida tirsakli valning aylanishlar soni tezda ortishi kerak, buning uchun aralashmani qisqa muddatda quyuqlantiriladi, aks holda dvigatel o'chib qoladi. Bu ishlarning hammasini karbyurator bajaradi.

ASOSIY QISM

Yonilg'i aralashmasining tarkibi va uning xususiyatlari. Benzin dvigatel tsilindrlarda yonish jarayoni vaqtida to'la yonishi uchun uni havo bilan yaxshi va bir tekis aralashtirish lozim. Bu jarayon tirsakli 2500-4000 ayl/min aylanishida sodir bo'ladi va har bir takt taxminan 0.01s davom etadi. Bir kilogramm yonilg'ining to'la yonishi uchun zarur bo'lgan havoning nazariy miqdori 15kg. Dvigatelning ish

maromiga qarab yonilg'ining to'la yonishi uchun zarur bo'lgan havoning haqiqiy miqdori nazariy miqdordan ko'p yoki kam bo'lishi mumkin. 1kg yonilg'i yonishi uchun tsilindrga kiritilgan havoning haqiqiy miqdori L_h ning nazariy miqdori L_n ga nisbatan havoning ortiqchalik koeffitsenti deb ataladi. $L_x L_H \alpha = /$ Havoning ortiqchalik koeffitsenti karbyuratorli dvigatellarning ish maromiga qarab 0.85-1.15 bo'ladi. Agar $\alpha=1$ bo'lsa suyuq aralashma deyiladi. Dvigatel eng katta quvvtda ishlashi uchun havoning ortiqchalik koeffitsenti α 0,85-0,90 bo'lishi kerak. Aralashma hosil qilish uchun yonilg'i va havoning miqdori 1:13 yoki $\alpha=0,865$ bo'lsa, quyuk aralashma hosil bo'ladi, bu aralashmada dvigatel ishlasa, yonilg'i sarfi va quvvat ortadi, yonilg'i va havoning miqdori 1:13 dan kam bo'lsa yoki α 0,80 yoki α .

Yonilg'i aralashmasi xaddan tashqari kambag'allashsa karbyuratoridan «otishma» lar paydo bo'ladi, dvigatel qiziydi va quvati kamayadi. SHuni esdan chiqarmaslik kerakki, yondirishni ilgarilanish burchagi o'ta oldin va o'ta kech bo'lganda dvigatelni ishida shunday belgilar harakterlanadi. SHuning uchun taminlash tizimidagi nosozlikni qidirishdan oldin yondirishni o'rnatish momentini tekshirish va to'g'rilash lozim. Kambag'al aralashmada yonilg'i sekin yonadi va bu vaqtda tsilindrda ishlatilgan gazlar chiqarib yuborilgandan so'ng kirish takti boshlanadi, lekin yonish kamerasida ishchi aralashmani yonishi davom etadi, shu tufayli karbyuratorida «otishmalar» paydo bo'ladi. SHuning uchun tsilindrga kirayotgan yonilg'i aralashma yonadi va yonish kirish quvur o'tkazgichi bo'ylab karbyuratorga tarqaladi. Kirish klapani zich yo'ilmaganda ham karbyuratorida «otishma» paydo bo'ladi. Nosozlikni bartaraf qilish uchun uning kelib chiqishi sabablarini aniqlash lozim.

Kambag'al aralashma sekin yonishidan kelib chiqib gaz bosimi pasayishi dvigatel quvvatini pasayishiga olib keladi. Kambag'al aralashma nafaqat yonish kamerasida, balki tsilindrni butun hajmi bo'yicha ham sekin yonadi, bunda devorlarni qizish maydoni ko'payadi va sovutish suyuqligi harorati koptarilishi sababli dvigatel qizib ketadi. Kambag'al aralashma hosil bo'lish sabablari qo'yidagilar bo'lishi mumkin: karbyuratorga yetarli yonilg'i uzatilmaligi; asosiy dozalovchi tizimni yonilg'i jiklyorlarini ifloslanishi, agar dvigatel tirsakli valini kichik aylanishlarigao'tganida to'xtab qolsa; karbyuratorni kirish quvurlari yoki kirish quvurlarini tsilindrlar kallagi bilan tutashgan joylaridan havo tortsa; po'kak yoki ninasimonklapinni yuqori holatida qotib qolishi; po'kakli kamerada yonilg'i sathi pasaygan. Sanab o'tilgan nosozliklar qo'yidagi tartibda aniqlanadi va bartarafqilinadi: yonilg'i uzatilishini yuqorida koprsatilgan usul bilan tekshiriladi; yonilg'i me'yorida uzatilayotgan bo'lsa, birikmalardan havo tortilayotgan yoki tortilmayotganligi tekshiriladi; buning uchun ishlayotganda dvigatelda havo zaslonkasi berkitiladi va yondirish uchiriladi, bundan keyin karbyurator va kirish quvurlari birikkan joylari ko'zdan kechiriladi. Yonilg'ini ho'l dog'lari bu joylar zichlanmaganligi haqida dalolat beradi. Nosozliklarni bartaraf qilish uchun

birikmalarni gayka va boltlari tortiladi. Agar birikmalardan havo tortishi kuzatilmasa, unda po`kakli kameradagi yonilg`i sathi tekshiriladi va lozim bo`lganda u sozlanadi. Yonilg`i sathi GAZ-53A avtomobillar maxsus oynali darcha orqali, ZIL-130 avtomobillarida yonilg`i sathini tekshiruvchi bolt orqali, VAZ avtomobillarida karbyurator qo`qog`ini yechib olib tekshiriladi. Ifloslangan jiklyorlar konus o`titgichli shina nasosi yoki compressor yordamida tozalanadi.

XULOSA

Qizigan dvigatelni yonishini qiyinlashishi. Karbyuratori havo zaslonkasini to`la ochilmasligi, po`kakli kamerada yonilg`i sathini ko`payib ketishi (yonilg`ini oqib tushishi) hamda salt yurish tizimi jiklyorini sozlanishini buzilishi va ifloslanishi sababli qizigan dvigatelni yondirish qiyinlashadi. Nosozlikni bartaraf qilish uchun avval drossel zaslonkasini boshqarish pedalini oxirigacha bosib dvigatelni yondirish lozim. Agar bu yordam bermasa, havo zaslonkasi uzatmasi trosini tekshirish va lozim bo`lsa uni sozlash kerak, po`kakli kameradagi yonilg`i sathini tekshirish va sozlash lozim, salt yurish tizimni sozlash lozim, salt yurish tizimi jiklyorlarini ochib olib, uni tozalash va `udash lozim. Dvigatelni sovuq holatda ishga tushirish qiyinlashadi. Karbyuratorga yonilg`i kelmaganligi, karbyuratori ishga tushirish qurilmasini havoda yondirish tizimini nosozligi sababli dvigatelni sovuq holatida ishga tushishi qiyinlashadi. Karbyuratorga yonilg`i kelishini tekshirish yuqorida koprib o`tilgan. Agar karbyuratorga yonilg`i kelayotgan va yondirish tizimi soz bo`lganda dvigatel sovuq holatida ishga tushirish qiyinlashsa, uni sababi birlamchi kamera havo va drossel zaslonkalari holatini hamda ishga tushirish qurilmasini pnevmokorrektorini sozlanganligi buzilganligidir. Bunday holatlarda havo zaslonkasi tros uzatmasini to`g`rilash bilan sozlash va pnevmokorrektorni ishlashini tekshirish lozim. Dvigatel turg`un ishlaya`ti yoki tirsakli valni kichik aylanishlarida salt yurishda to`xtab (o`chib) qolya`ti. Bu nosozlik ta`minlash tizimiga bog`liq bo`lmagan juda ko`p sabablarga bog`liq bo`lishi mumkin. Misol, yondirishni noto`g`ri o`rnatilganligi, yondirish shamlari elektrodlarida qurum hosil bo`lishi yoki ular elektrodleri orasidagi tirqishni buzilishi, klapanli mexanizmlardagi tirqishlarni buzilishi, kompressiyani pasayishi, tsilindrlar kallagi va kirish quvuri, karbyurator birikmalari orasidan havo so`rishi. Ta`minlash tizimini tekshirishdan oldin yondirish tizimi va gaz taqsimlash mexanizmini sozligiga ishonch hosil qilish lozim. SHundan so`ng drossel zaslonkasi va uni uzatmasini qadalib qolishini (ushlanib qolishini), so`ng karbyuratori salt yurish tizimini sozlash lozim.

Adabiyotlar:

1. Mamatov.X. Avtomobillar. 1-qism. -T.: O`qituvchi, 1995.-272 b.
2. Mamatov.X. Avtomobillar. 2-qism. - T.: O`qituvchi, 1998.-333 b.
3. Fayzullaev.E. Transport vositalarining tuzilish va nazariyasi (lotin yozuvida). Toshkent. Yangi asr avlodi, 2006.-375 b

4. Fayzullaev E.Z va boshqalar. Transport vositalarining tuzilishi va nazariyasi. Toshkent, "Zarkalam," 2005.-432.
5. Vaxlamov V.K, Podvijnoy sostav avtomobil'nogo transporta.- M: Akademiya, 2003. -285 b.
6. Vaxlamov V.K, Shatrov M.G, Yurchevskiy A.A. Avtomobili: Teoriya i konstruktsi avtomobilya i dvigatel'ya. - M: Akademiya, 2003. -320 b.
7. Ivanov.A.M, A.N,Gaevskiy V.V.Osnovoi konstruktsii avtomobilyam. Knijnoe izdatel stvo Za rulem. 2005-336 s.
8. Qodirov.S.M Tiko avtomobilining tuzilishi, nosozliklarini aniqlash va ta`mirlash. - T.: O`qituvchi, 2001.
9. Qodirxonov.M.O. Avtomobillarning ish jarayonlari va hisobi.- T.:O`qituvchi, 2003.-273 b

YOSHLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISH

Egamberdiyeva Muxayyo Rashid qizi
Forish tuman kasb-hunar maktabi
boshlang'ich tashkilot yoshlar yetakchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikni oldini olish masalalari va ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar xususidagi fikrlar ifodalangan.

Kalit so'zlar: huquqbuzarlik, jinoyatchilik, profilaktika, yoshlar, kurash, javobgarlik.

Аннотация: В данной статье представлены мнения по вопросам профилактики правонарушений и преступности среди молодежи, а также о проводимой в этом направлении работе.

Ключевые слова: правонарушение, преступность, профилактика, молодежь, борьба, ответственность.

Aannotation: this article expresses thoughts on the issues of prevention of offenses and crime among young people and the work carried out in this direction.

Keywords: offense, crime, prevention, youth, struggle, responsibility.

KIRISH

Yoshlik insonning porloq kelajagi uchun urug' qadaydigan bahor pallasidir. Bu ne'matdan unumli foydalanib, o'zining salohiyatini oshirib borgan, jamiyatda munosib o'rin egallashga kirishgan insonning ertasi nurafshon. Ammo, ayrimlar "Yoshlik-beboshlik" deya nojo'ya harakatlarga qo'l urib jinoyat ko'chasiga kirib qolganini bilmay qolyapti. Bundaylar o'z boshiga o'zi kulfat sotib oladi, desak xato bo'lmaydi. Agar ular ham o'z muvaffaqiyatlari bilan yurt ravnaqiga hissa qo'shayotgan yoshlardan ibrat olganida, ularning ota-onalari farzandlariga befarq bo'lmaganlarida edi bugun yoshlar jinoyatchiligi ancha kamayardi. Adashgan yoshlar mayda bezorilik, o'g'irlikka qo'l urib bebaho, betakror umrning oltinga teng davrini panjara ortida o'tkazmagan bo'lardilar. Yoshlar ertamiz ko'zgusi. Ularning kelajagi butun bir millatning shirin tashvishidir. Hozirda barcha jabhada yoshlar masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatlarning oldini olish uchun nafaqat ota-ona, mahalla, balki bir qator tashkilotlar va idoralar ham mas'ul etib belgilangan.

Bugun jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlarining yoshlar o'rtasida kuzatilayotgani achchiq haqiqat. Yoshlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar umumiy jinoyatlarga nisbatan 25 foizga yetgan. Xalqimizda, "Kasalni davolagandan ko'ra, oldini olgan ma'qul", degan naqlga amal qilgan holda jinoyat bilan kurashishda dastlab yoshlarni jinoyat qilishga undaydigan sabablar, holatlarni aniqlab, ularni bartaraf etish choralarini ko'rmoqda. Yoshlar orasidagi jinoyatlarning ildiz ham huddi shu jihatlardan qidirilmoqda Ma'lumki, yoshlar asosan bekorchiligi, e'tiborga muhtojligi, huquqiy savodxonligining pastligi tufayli jinoyat sodir etadi. Muammoga yechim topish maqsadida Yoshlar ittifoqi huquqni muhofaza qiluvchi organlar, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda yoshlarning siyosiy faolligi, huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni kuchaytirib boryapti. Kelajagimiz yoshlarning qo'lida ekanligini unutmagan holda ular tomonidan jinoyat yoki huquqbuzarlik emas, ezgu va bunyodkorlik tashabbuslari chiqishini, shunday ishlar amalga oshirilishini ta'minlash uchun barchamiz birdek harakatda bo'lmog'imizni zamonning o'zi talab qilmoqda.

ASOSIY QISM

Huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikni jilovlash masalasi ham davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Yoshlar o'rtasida jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquqbuzarliklarning oldini olish yuzasidan huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan birga mahalliy hokimlik va boshqa mutasaddi idoralar zimmasiga muhim vazifalar yuklangan. Ular buni bajarish bo'yicha turli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Shunga qaramay jinoyatlar uchrayotgani, jinoyat qilgan shaxslarning har uchinchisini yoshlar tashkil qilayotgani afsuslanarli.

Bunday jarayonlar oldini olishda har bir ta'lim dargohlarida doimiy ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xuddi shuningdek, Forish tuman kasb-hunar maktabi

boshlang'ich tashkilot yoshlar yetakchisi va profilaktika inspektorlari bilan hamkorlikda "Yoshlar orasida huquqbuzarliklarni oldini olish va jinoyatchilikni bartaraf etish" mavzusida o'quv semenari tashkil etildi. Ushbu seminarda huquqbuzarlik uning natijalari, oqibatlarini bo'yicha yanada tushuntirish ishlari olib borildi. Quyidagi tushuncha va fikr mulohazalar tinglandi.

Huquqbuzarlik - huquq va muomala layoqatiga ega sub'yekt tomonidan sodir etiladigan, huquq normalari talablariga zid keluvchi hamda shaxsga, mulkka, davlatga va butun jamiyatga zarar keltiruvchi ijtimoiy xavfli qilmish. O'z xususiyatiga ko'ra, Huquqbuzarlik jinoyat, nojo'ya harakat, intizomni buzish shaklida bo'ladi. Ko'p hollarda Huquqbuzarlik qonunbuzarlik so'zi bilan bir xilda ishlatiladi.

Jinoyatchilik — Jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish. Muayyan qilmishni jinoyat deb hisoblash masalasi har bir davlatda o'zining ijtimoiy tuzumi, aholining turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odatlarini, an'analari bilan muvofiq xalqaro huquq me'yorlari e'tiborga olingan holda hal etiladi.

muloqot olib borib, turli axborot xurujlaridan asrashga hamda yurtga muhabbat, uzoq tarixga ega azaliy qadriyatlar, ajdodlar merosiga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Muloqot tarzida o'tgan davra suhbatida mutaxassislar tomonidan yoshlar o'zlarining qiziqtirgan barcha savollariga batafsil javob oldilar.

Davlatimiz rahbarining doimiy diqqat markazida turgan huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida belgilangan vazifalar ijrosi, bu borada mavjud muammolar va ularni hal etish masalalari Prezidentimiz raisligida 15 noyabr kuni o'tkazilgan videoselektorda ham atroflicha muhokama qilinganligi ta'kidlandi. E'tirof etish kerakki, huquqbuzarliklarning bir qismi tayin bir ish joyiga ega bo'lmagan shaxslar tomonidan sodir etilmoqda. Bunday shaxslar tomonidan huquqbuzarlik sodir etilishini oldini olishda aholi bandligini ta'minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu haqda gap ketganda, mamlakatimizda qulay ishbilarmonlik muhitini yuritish, tadbirkorlar oldida turgan muammolarni bartaraf qilish, ularga keng imtiyoz va imkoniyatlar berish borasida ulkan ishlar amalga oshirilayotganligini misol qilishimiz mumkin. Xususan, valyuta siyosatining liberallashtirilishi, mahsulotlarni eksport qilish shartlari yengillashtirilganligi, tadbirkorlik sub'ektlariga davlat xizmatlari ko'rsatish tizimi takomillashtirilganligi ushbu sohani yanada rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tabiiy.

Jinoyatchilikni oldini olishda mahalla instituti imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarur hisoblanadi. Shu bois, Respublikamizda mahalla fuqarolar yig'inining "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmasi faoliyati yo'lga qo'yilgan. Qolaversa, Prezidentimiz ta'kidlagandek, sodir etilgan jinoyatlarni mahallada keng jamoatchilik ishtirokida muhokama qilishni profilaktik ahamiyatga ega. Negaki, jinoyatchilikka qarshi kurashish faqat huquq tartibot organlarining emas, balki keng jamoatchilikning vazifasi bo'lmog'i zarur.

Hammamizning oldimizda turgan yana bir muhim masala bu yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish. Videoselektorda qayd etilganidek, yoshlar o'rtasida jinoyat sodir etish joriy yilning 10 oyi mobaynida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 14 foizga, voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyat sodir etish esa 17 foizga kamaygan. Biroq, yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning saqlanib turganligi barchamizni befarq qoldirmasligi lozim. Chunki, yoshlar bizning kelajagimiz. Shundan kelib chiqqan holda, O'zbekiston yoshlar o'rtasida turli xil illatlarni oldini olish, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash maqsadida salmoqli ishlarni amalga oshirilmoqda. Xususan, mustaqillik qo'lga kiritilganidan 3 oy o'tmasdan, ya'ni 1991 yil 20 noyabrda "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. 2016 yilga kelib "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Bundan tashqari, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Voyaga yetmaganlar o'rtasida

nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi, “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlar qabul qilindi, qator xalqaro hujjatlar ratifikatsiya qilindi. Parlamentning yoshlar bilan ishlash borasidagi faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida, yaqinda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Yoshlar masalalari bo‘yicha komissiyasi tuzildi va o‘zining faoliyatini boshladi.

XULOSA

Farzand niholga o‘xshaydi. Uni yoshligidan qanday tarbiyalasak, shunday voyaga yetadi. Bunda, albatta, oila, mahalla, ta’lim tashkiloti va jamiyatdagi muhit muhim ahamiyatga ega. Zero, o‘zi, oilasi, xalqi, ma’naviy ildizlari haqida yetarli tushunchaga ega bo‘lgan bola jinoyat ko‘chasiga qadam bosmaydi. Hozirgi kunda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini namoyon qilish, ularning fuqarolik javobgarligini va olib borilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini oshirish borasida bir qator amaliy ishlar qilinmoqda. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish, ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo‘yicha tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish darkor. Korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirish, aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari bilan o‘zaro samarali hamkorligini tashkil etish bilan bog‘liq aniq vazifalar belgilangan. Ma’rifatparvar alloma Abdulla Avloniy yoshlar tarbiyasini “hayot - mamot masalasi”, deb ta’riflagan. Zero, tarbiyasi mo‘rt yoshlardan jamiyat, mahalla yoki oila uchun hech qanday naf bo‘lmaydi. Yoshlarning jinoyatga qo‘l urishi tarbiyada yo‘l qo‘yilgan xato yoki befarqlikning achchiq in’ikosidir. Kelajagimiz yoshlarning qo‘lida ekanligini unutmagan holda ular tomonidan jinoyat yoki huquqbuzarlik emas, ezgu va bunyodkorlik tashabbuslari chiqishini, shunday ishlar amalga oshirilishini ta’minlash uchun barchamiz birdek harakatda bo‘lmog‘imizni shart.

MANBALAR

1. Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi PQ-2833-sonli qarori.
2. yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan vazifalar ijrosi ustidan ta’sirchan parlament nazoratini amalga oshirish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining kengashining qarori, 18.05.2020 yildagi 274-IV-son.
3. <https://uzlidep.uz/uz>.
4. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/yoshlar-huquqbuzarliklari-profilaktikasi-va-jinoyatchilikka-qarshi-kurashishning-zamonaviy-usul-va-shakllari>.
5. <https://uza.uz/oz/posts/yoshlar-ort>.

TEXNOLOGIK JARAYONLARNI PETRI TARMOQLARI YORDAMIDA MODELLASHTIRISH

Norboyev Abduahad Tohir o'g'li

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali Avtomatika
va texnologik jarayonlar kafedrasi stajyor o'qituvchisi*

Xoliyev Qudrat Jumayevich

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali Avtomatika
va texnologik jarayonlar kafedrasi stajyor o'qituvchisi*

Baxrullayeva Moxinur Olimjon qizi

Toshkent kimyo-texnologiya instituti 103-21 AB guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologik jarayonlarni petri tarmoqlari yordamida modellashtirishning usullari hamda petri tarmoqlari haqida ma'lumot va petri tarog'I yordamida masala ishlandi.

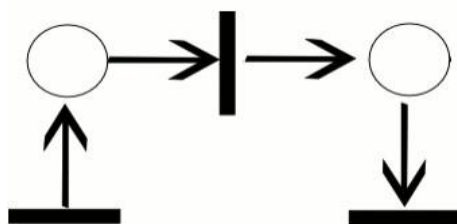
Kalit so'zlar. Matematik model, fizik model, petri tarmog'i, graf, tenglama, funksiya, pozitsiya, dasturlash tili, algoritm, blok sxema.

Petri tarmog'i va uning xossalari.

Petri tarmog'lari dinamik diskret tizimlarni modellashtirish uchun matematik apparatdir. Bu birinchi bo'lib Karl Petri tomonidan 1962 yilda tasvirlangan.

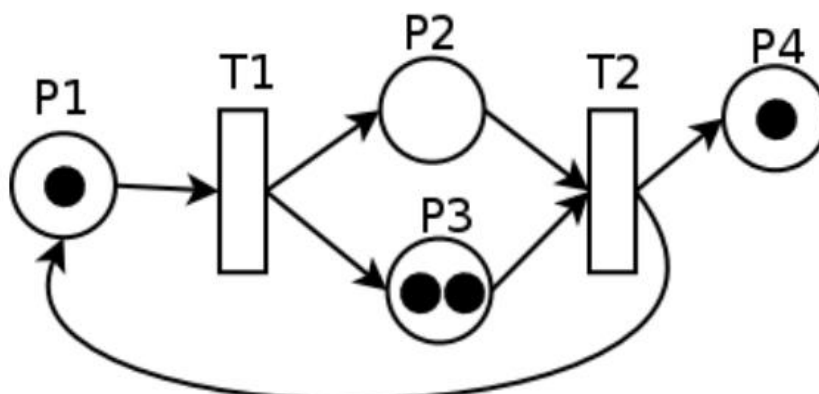
Petri tarmog'i ikki tomonlama yo'naltirilgan graf bo'lib, ikki turdagi cho'qqilardan - yo'ylar bilan bog'langan pozitsiyalar va o'tishlardan iborat. Bir xil turdagi cho'qqilarni tog'ridan-tog'ri ulash mumkin emas. Pozitsiyalarda tarmoq bo'ylab harakatlanishi mumkin bolgan belgilar (markerlar) bo'lishi mumkin. Hodisa - bu o'tishning ishga tushirilishi, bu o'tishning kirish pozitsiyalaridan belgilar chiqish pozitsiyalariga o'tkaziladi. Hodisalar bir zumda yoki turli vaqtlarda, muayyan sharoitlarda sodir bo'ladi.

UML standart diagrammalari, BPMN va EPC singari, Petri tarmoqlari tanlash, iteratsiya va bir vaqtning o'zida bajarish bilan bog'liq jarayonlarni grafik tarzda tasvirlash imkoniyatini beradi. Ammo bu standartlardan farqli o'laroq, Petri tarmoqlari aniq matematik formulaga va ularning ortida rivojlangan matematik nazariyaga ega.

1-rasm. Petri tarmog'ini ishlashiga misol Petri Petri tarmog'i 4 ta elementdan tashkil topgan:

- P pozitsiyalar to'plami;
- T o'tishlar to'plami;
- I kirish funksiyasi;
- O chiqish funksiyasi.

2-rasm. Petri tarmog'ini ishlashiga misol. Oq doiralar bilan pozitsiyalar, chiziqlar bilan o'tishlar va qora doiralar bilan belgilar tasvirlangan.

Kirish va chiqish funksiyalari o'tishlar va pozitsiyalar bilan bog'liq. I kirish funksiyasi t_j o'tishni $I(t_j)$ pozitsiyalar to'plamiga o'tishning kirish pozitsiyalari deb ataladi. O chiqish funksiyasi p_i o'tishni o'tishning chiqish pozitsiyalari deb ataladigan $O(p_i)$ pozitsiyalari to'plamini ifodalaydi. Petri tarmog'ining tuzilishi uning pozitsiyalari, o'tishlari, kirish va chiqish funksiyalari bilan belgilanadi. Petri tarmog'ini mantiqiy tizimlarni modellashtirishda qo'llash.

Endi Petri tarmog'i yordamida hisoblash jarayoni modelini qurishni amalda ko'rib chiqamiz. Kvadrat tenglamani yechish algoritmini misol qilib olaylik:

$$ax^2 + bx + c = 0$$

Ma'lumki, birinchi bo'lib diskriminant hisoblanadi:

$$D = b^2 - 4ac$$

undan keyin agar $D > 0$, tenglamaning ildizlari hisoblanadi:

$$x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{D}}{2a}$$

Mazkur masalani yechimni Paskal dasturi asosida quyidagicha yozish mumkin:

```
begin readln(a, b, s);
d:=b*b-4*a*s; if d >= 0 then begin
x 1:=(-b+sqrt(d))/(2* a); x2:=(-b-sqrt(d))/(2* a); writeln('x1=', x1, ' x2=', x2);
end;
else
writeln('Haqiqiy ildizlariga ega emas.');
```

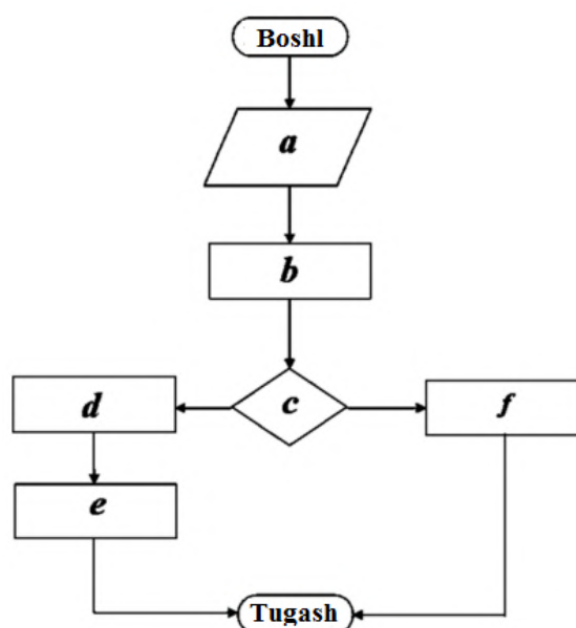
Oddiylik uchun dastur matnida hech qanday qo'shimcha modullarni yuklash, o'zgaruvchilar uchun xotira ajratish va hokazolar. bilan bog'liq satrlar mavjud emas. Eslatib o'tamiz, Paskalda readln operatori foydalanuvchi kiritish uchun, writeln esa ekranga chiqarish uchun foydalaniladi. Ushbu dasturning blok sxemasini tuzamiz (3-rasm), unda keyingi tahlilning soddalik uchun 1-jadvalda keltirilgan belgilarni qabul qilamiz.

1-jadval.

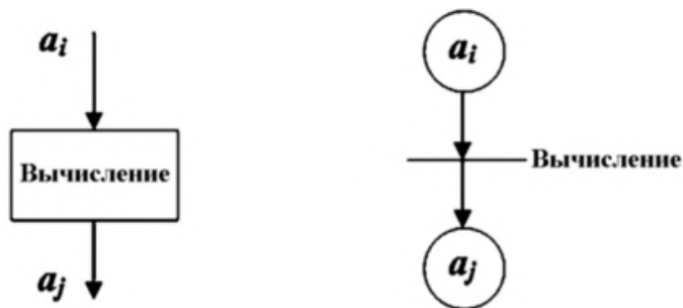
Belgilanishi	Harakat
a	readln(a, b, s);
b	d:=b*b 4*a*s;
c	if d >= 0 then begin
d	x 1:=(-b+sqrt(d))/(2* a); x2:=(-b-sqrt(d))/(2* a);
e	writeln('x1=', x1, ' x2=', x2);
f	writeln('Haqiqiy ildizlariga ega emas.');

Yuqorida keltirilgan algoritmgga mos keladigan Petri tarmog'ini quramiz. Birinchi navbatda masalani yechimining blok sxemasini tugunlarini Petri tarmog'iga almashtirish keak bo'ladi.

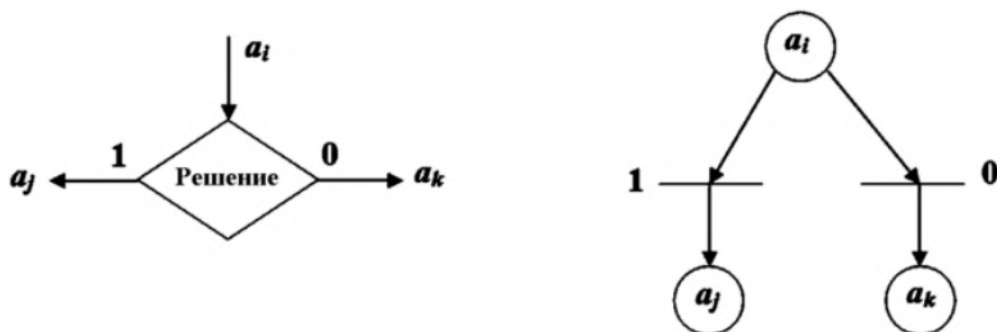
Ushbu almashtirish 4, 5-rasmlarda ko'rsatilgan. 6-rasmdagi "1" va "0" belgilari yechim tugunidagi shartni tekshirish natijasiga mos keladi: "1" - "haqiqat" va "0" - "yolg'on".

3-rasm. Kvadrat tenglamani yechish dasturining blok sxemasi.

4-rasm. Blok sxemasidagi hisoblash tuguni va uning Petri tarmog'idagi tasviri.

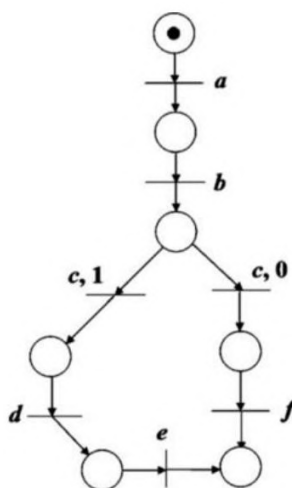

5-rasm. Blok sxemasidagi yechish tuguni va uning Petri tarmog'idagi tasviri.

Endi Petri tarmog'ining elementlariga talqin qilamiz. Dastur shartli tarmoqqa ega bo'lgan ko'rsatmalar ketma-ketligi dan iboratdir.

Har bir ko'rsatmaning bajarilishi tegishli o'tishni boshlash orqali modellashtiriladi. Keyin ba'zi bir o'tishning kirish pozitsiyalarida chiplarning mavjudligi hozirgi paytda tegishli ko'rsatmani bajarish imkoniyatini ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda: chip buyruq hisoblagichining talqiniga ega va pozitsiyada bo'lgani uchun buyruq hisoblagichi keyingi ko'rsatmani bajarishga tayyor ekanligi to'g'risida signal beradi.

6-rasmda kvadrat tenglamani hisoblash jarayoni uchun Petri tarmog'i ko'rsatilgan. Hisoblash jarayonini qurishda 1-jadvalda keltirilgan shartli belgilardan foydalanildi.

6-rasm. Petri tarmog'ida kvadrat tenglamani yechishning modellashtirish jarayoni.

Har bir pozitsiya bitta chiqish o'tishiga ega, qaror qabul qilishdan oldingi pozitsiyadan tashqari, tekshirilayotgan shartning haqiqiy va yolg'on qiymatlariga mos keladigan ikkita chiqish o'tishiga ega.

Hisoblashlarni modellashtiradigan o'tishlar bitta kirish va bitta chiqishga ega va ziddiyatli vaziyatlar bo'lishi mumkin emas. Qaror qabul qilish bilan bog'liq harakatlar, aksincha, tarmoqda ziddiyatni keltirib chiqaradi. Ziddiyatlarni hal qilish usulini tanlash, yuqorida aytib o'tganimizdek, tarmoq formalizmi bilan tartibga solinmaydi: u noaniq yoki tashqaridan boshqariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Yusupbekov N.R., Muxamedov B.I., G'ulomov Sh.M. Texnologik jarayonlarni nazorat qilish va avtomatlashtirish: Darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. -576 b.
2. Boltayev Sunnatillo Tuymurodovich, Joniqulov Egamberdi Shavkat o'g'li, Alimardonov Xusniddin Baxodirovich. Tadqiqodlar jurnali. Qadamli dvigatellarning ishlash prinsipi. 2023-yil
3. Joniqulov Egamberdi Shavkat o'g'li, Alimardonov Xusniddin Baxodirovich, Majidov Farrux Farxod o'g'li, Jurayev Hasan Zafar o'g'li. . Tadqiqodlar jurnali. O'zgarmas tokda ishlovchi dvigatellar. 2023-yil.
4. Boltayev Sunnatillo Tuymurodovich, Joniqulov Egamberdi Shavkat o'g'li, Alimardonov Xusniddin Baxodirovich. Arduino uno platasi orqali qadamli dvigatelni boshqarish. World scientific research journal. 2023-yil. wsrjournal.com
5. Boltayev Sunnatillo Tuymurodovich, Joniqulov Egamberdi Shavkat o'g'li, Alimardonov Xusniddin Baxodirovich. O'zgaruvchan kenglik modulyatsiyasi yordamida o'zgarmas tokda ishlovchi dvigatelni aylanish tezligini boshqarish. World scientific research journal. 2023-yil. wsrjournal.com.

**YASHIL QIMMATLI QOG‘OZLAR: AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA
MOLIYAVIY BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH
KATALIZATORI SIFATIDA**

Nodir G‘iyosalievich Xidirov

Ph.D (iqtisodiyot), dotsent,

Toshkent moliya instituti

Kurashev Sobir Saidmurod o‘g‘li

Magistrant, Toshkent moliya instituti

Abduqaxxor Tursunaliyev Abduvali o‘g‘li

Magistrant, Toshkent moliya instituti

Annotatsiya: Yashil qimmatli qog‘ozlarning rivojlanishi moliyaviy ahvolni tubdan o‘zgartirib, aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ moliyaviy boshqaruvni yaxshilash uchun katalizator vazifasini o‘tamoqda. Atrof-muhitga oid xavotirlar kuchayib borayotgan bir paytda, korporatsiyalar barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan yashil obligatsiyalar, yashil aksiyalar va boshqa investitsiya vositalarining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan transformatsion davrni boshdan kechirmoqda. Ushbu maqolada yashil qimmatli qog‘ozlarning korporativ kontekstda ekologik mas‘uliyatga qaratilgan moliyaviy strategiyalarni boshqarishdagi hal qiluvchi roli o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Yashil qimmatli qog‘ozlar, moliyaviy menejment, atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG), barqaror moliya, integratsiyalashgan hisobot (ISR), korporativ barqarorlik, atrof-muhitga ta‘sir, sertifikatlash jarayonlari.

**GREEN SECURITIES: A CATALYST FOR IMPROVING FINANCIAL
MANAGEMENT IN JOINT-STOCK COMPANIES**

Nodir Giyosalievich Khidirov

Ph.D (in economics), associate professor,

Tashkent Institute of Finance

Kurashev Sobir Saidmurod ugli

Master student, Tashkent Institute of Finance

Abdukakhkhor Tursunaliyev Abduvali ugli

Master student, Tashkent Institute of Finance

Abstract. The rise of green securities is reshaping financial landscapes, acting as catalysts for enhancing corporate financial management within joint-stock companies. Amidst escalating environmental concerns, corporations are navigating a transformative era, propelled by the emergence of green bonds, green stocks, and other investment instruments geared towards sustainability. This paper explores the pivotal

role of green securities in steering financial strategies towards ecological responsibility within the corporate context.

Keywords: Green Securities, Financial Management, ESG (Environmental, Social Governance), Sustainable Finance, ISR (Integrated sustainable reporting), Corporate Resilience, Environmental Impact, Certification Processes.

KIRISH

Atrof-muhit muammolari kuchayib va korporativ mas'uliyatga e'tibor ortib borayotgan bir davrda moliyaviy tizim chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu o'zgarishlarga sababi asosiy vositalardan biri yashil qimmatli qog'ozlarning paydo bo'lishidir. Yashil obligatsiyalar, yashil aksiyalar va barqarorlikka yo'naltirilgan boshqa investitsiya vositalarini o'z ichiga olgan ushbu moliyaviy vositalar kapitalni ekologik mas'uliyatli tashabbuslarga yo'naltirish uchun kuchli vosita sifatida moliyaviy maydonga chiqdi. O'zaro bog'liq bo'lib borayotgan global iqtisodiyot fonida korporatsiyalar atrof-muhitga, jamiyatga va boshqaruvga ta'siri bo'yicha tobora ko'proq nazorat ostida tutilmoqda. Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) omillarining korporativ faoliyatni baholashda muhim ko'rsatkichlar sifatida ko'rilishi korxonlarni baholash va qiymatlashda katta o'zgarish bo'lganini anglatadi. Bugungi kunda xalqaro amaliyotda, investorlar, iste'molchilar va tartibga soluvchi tashkilotlar kompaniyalarning uglerod chiqindilari va resurslarni iste'molidan tortib, adolatli mehnat amaliyoti va axloqiy boshqaruvigacha bo'lgan muammolarni qanday hal qilishiga katta ahamiyat berishmoqda. ESGning korporativ qarorlar qabul qilish jarayoniga integratsiyalashuvi barqaror biznes amaliyotlari nafaqat axloqiy jihatdan maqtovg'a sazovor, balki moliyaviy jihatdan ham barqaror bo'lishini ko'rsatadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi yashil qimmatli qog'ozlarning ushbu o'zgaruvchan moliyaviy maydondagi muhim rolini, ayniqsa aksiyadorlik jamiyatlari misolida ko'rishdan iborat. Moliyaviy menejmentning nuanslariga chuqurroq kirib borar ekanmiz, yashil qimmatli qog'ozlar shunchaki moliyaviy vositalar emasligi ayon bo'ladi, balki ular kompaniyalarni ESG tamoyillariga moslashtiradigan, risklarni va kapital xarajatlarini kamaytiradigan hamda ularning uzoq muddatli barqarorligini mustahkamlaydigan strategik vositalardir. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, maqolada yashil qimmatli qog'ozlarni qabul qilish aksiyadorlik jamiyatlarida nafaqat moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish katalizatori bo'lib, balki barqaror va chidamli biznes amaliyotlari tashkil etishini ko'rib chiqish hamda yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Yashil qimmatli qog'ozlar va ularning aksiyadorlik jamiyatlaridagi moliyaviy boshqaruvga ta'siri bilan bog'liq qiziqish va tadqiqotlarning o'sib borishi iqtisodiy faoliyat, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik (ESG) ning yanada kengroq e'tirof etilishini aks ettiradi. Ushbu sohadagi adabiyotlar bir qator tadqiqotlar, hisobotlar va tahlillarni o'z ichiga oladi, ular yashil qimmatli

qog'ozlardan foydalanishning turli qirralarini va ularning oqibatlarini yoritib beradi. Bose va Gupta (2020) yashil obligatsiyalar bozori, sertifikatlash jarayonlari va ularning atrof-muhitga ta'siri haqida tushuncha berdi [1]. Ularning tadqiqoti ekologik maqsadlarga erishishda yashil obligatsiyalarning samaradorligini baholash zarurligini ta'kidlaydi. Sertifikatlash jihati yashil qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq ekologik da'volarga bir qator tekshiruvlarni qo'shadi.

Ko'chmas mulk bozorini o'rganar ekan, Bollen va Tangda (2011) moliyaviy qarorlarning atrof-muhitga kengroq ta'siri haqida tug'ilgan savollarga, o'z holicha saqlash haqidagi qimmatli tushunchalari orqali javob beradi [2]. Ularning fikricha atrof-muhit omillarining bozor qiymatiga qanday ta'sir qilishini tushunish yashil qimmatli qog'ozlarning moliyaviy natijalarga ta'sir qilish samaradorligini baholashda juda muhimdir.

Eccles va Serafeim (2013) yirik investorlarning korporativ boshqaruvdagi rolini o'rganganlar [3]. To'g'ridan-to'g'ri yashil qimmatli qog'ozlarga e'tibor qaratishmagan bo'lsada, empirik tahlillari yirik manfaatdor tomonlar kompaniyalarda barqarorlik amaliyotini qanday boshqarishi mumkinligi haqida g'oyalar taklif etadilar. Goss va Roberts (2011) korporativ ijtimoiy mas'uliyatning (KSM) bank kreditlari narxiga ta'sirini o'rganishadi [4]. KSM tashabbuslarining moliyaviy oqibatlarini tushunish bizga yashil qimmatli qog'ozlarni moliyaviy strategiyalarga integratsiya qilishning potensial iqtisodiy foydalarini baholashimiz mumkin bo'lgan obyektivni beradi.

Flammer (2013) sarmoyadorlarning ekologik ta'sirdan ogohlanish va uning aktsiyadorlar munosabatiga ta'sirini o'rganadi [5]. Ushbu tadqiqot investorlarning kayfiyati va bozor dinamikasi yashil qimmatli qog'ozlarning moliyaviy oqibatlariga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunishimizga yordam beradi. Jo va Na (2012) moliyaviy bozorda korporativ barqarorlik qiymatini baholaydi, ayniqsa inqiroz davrida. Olib borilgan tadqiqot barqaror amaliyotlar, jumladan yashil qimmatli qog'ozlarni qabul qilish qiyin iqtisodiy sharoitlarda moliyaviy barqarorlikka qanday ta'sir qilishi mumkinligiga oydinlik kiritadi [6].

Iccles va Krzus (2010) barqaror strategiya sifatida integratsiyalashgan hisobotlar sistemasini ko'rsatadi [7]. Kengroq konseptsiyaga e'tibor qaratgan holda, ularning tadqiqoti har tomonlama mukammal hisobot yashil qimmatli qog'ozlarning moliyaviy ko'rsatkichlarga haqiqiy ta'sirini qanday ekanligini tushunishi mumkinligini o'rganish uchun asos yaratadi. Bebbington esa (2017) uglerodni ochish cheklovlariga e'tibor qaratadi [8]. Ularning buxgalteriya hisobi, tashkilotlar va jamiyatdagi tadqiqotlari bizga faqat oshkor qilish mexanizmlariga tayanishdagi qiyinchiliklarni eslatib turadi va yashil qimmatli qog'ozlar samaradorligini ishonchli baholash zarurligini ta'kidlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolani yozishda biz induksiya va sistematik sharhlash metodidan foydalandik, bunga sabab induksiya metodi mavzudagi epmerik ma'lumotlar ozligi hamda tahlil qilishda yashil qimmatli qog'ozlarni emissiya qilgan aksiyadorlik jamiyatlarining statistik ma'lumotlari tahlil uchun yetarli darajada shakllanmaganligini sabab sifatida ko'rsatamiz.

ASOSIY NATIJALAR

1. Integratsiyalashgan barqarorlik bo'yicha hisobotlar va yashil qimmatli qog'ozlar.

Rivojlanayotgan yashil qimmatli qog'ozlar bozori ushbu moliyaviy vositalarning ko'p qirrali ta'sirini qamrab oluvchi keng qamrovli hisobot amaliyoti zarurligini ko'rsatadi. Eccles va Krzus (2010) tomonidan ko'zda tutilgan barqarorlik bo'yicha integratsiyalashgan hisobot (ISR) bu ehtiyojni qondirish uchun aksiyadorlik jamiyatlari uchun kuchli asosni taklif qiladi [7]. ISR moliyaviy va barqarorlik ma'lumotlarini yagona formatda birlashtiradi va u an'anaviy CO₂ emissiyasigagina bog'liq emas. Ushbu tizim atrof-muhit uchun foydali loyihalarni moliyalashtiradigan yashil qimmatli qog'ozlar bilan quyidagi sabablarga ko'ra juda mos keladi:

- yagona hujjat taqdim etish: ISR yashil qimmatli qog'ozlarning nafaqat atrof-muhitga ta'sirini emas, balki kompaniyaning umumiy qiymatini yaratishga qanday hissa qo'shayotganini ko'rsatadi. Bu qanday qilib ushbu investitsiyalar rentabelligini oshirish, xavfni kamaytirish va brend obro'sini oshirishni ko'rsatadi;

- moliyaviy va atrof-muhit ko'rsatkichlarini bog'lash: Yashil obligatsiyalar chiqarish va ularning natijalarini hisobot tizimiga integratsiyalash orqali kompaniyalar atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarining moliyaviy afzalliklarini namoyish etishlari mumkin, bu esa keyingi investitsiyalar va innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin;

- shaffoflik va hisobdorlikni oshirish: Keng qamrovli ISR aksiyadorlik jamiyatlarida yirik ulush egalari yashil qimmatli qog'ozlarning atrof-muhitga ta'siri va moliyaviy oqibatlari to'g'risida ochiq hisobot berish orqali ishonch mustahkamlanadi, xabardor qarorlar qabul qilish va shu bo'yicha ish ko'rishni osonlashtirishda yordam beradi.

Ushbu amaliyot sinovdan o'tmoqda va dunyodagi ba'zi korxonlar uni o'z amaliyotlarida sinab ko'rmoqdalar. ISR yashil qimmatli qog'ozlar bilan birgalikda ishlatilishi hali yangi soha bo'lsa-da, quyidagi ba'zi kompaniyalar ushbu yondashuvda peshqadamlik qilmoqdalar:

- Ørsted (Daniya): ushbu energetika kompaniyasi qazib olinadigan yoqilg'idan qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tdi va yashil obligatsiyalar qayta tiklanadigan energiya loyihalarini qanday moliyalashtirganini ko'rsatish uchun ISR

dan foydalangan, bu esa moliyaviy ko'rsatkichlarning yaxshilanishiga va CO₂ emissiyasini kamaytirishga olib keldi [15];

- Unilever (Niderlandiya): ushbu iste'mol tovarlari giganti ESG ma'lumotlarini, shu jumladan yashil obligatsiyalar tashabbuslarini o'zining yillik hisobotlariga birlashtirdi va barqaror manbalar va ijtimoiy mas'uliyatga investitsiyalar uzoq muddatli qiymat yaratishga qanday hissa qo'shishini namoyish etadi [16];

- Siemens AG (Germaniya): ushbu ko'p millatli konglomerat ISR dan toza texnologiyalar bo'yicha yashil obligatsiyalar bilan moliyalashtirilgan tadqiqot va ishlanmalar innovatsiyalar va xavfsiz bozor ustunligini ta'kidlash uchun foydalanadi va natijada moliyaviy barqarorlikka hissa qo'shadi [17].

Yashil qimmatli qog'ozlar uchun ISRni qabul qilishning afzalliklari:

- yirik ulush egalari ishtirokining kuchayishi: Ushbu kengqamrovli hisobot investorlar, mijozlar va yirik ulush egalari o'ratsida ishonch va hamkorlikni kuchaytiradi, barqaror rivojlanish maqsadlariga mos keladigan sarmoya va iste'dodlarni jalb qiladi;

- risklarni boshqarishning takomillashadi: atrof-muhit risklari va ularni kamaytirish strategiyalari to'g'risida shaffof hisobot berish orqali kompaniyalar mas'uliyatli boshqaruvni namoyish etishlari va xavf-xatarni yoqtirmaydigan investorlarni jalb qilishlari mumkin;

- sog'lom raqobat kuchayadi: ISRni qabul qiladigan va yashil qimmatli qog'ozlardan faol foydalanadigan kompaniyalar ESG tamoyillarini qadrlaydigan moliyalashtirish manbalari, bozor ulushini va iste'dodlarni potentsial ta'minlab, uchun obro' qozonadilar;

- normativ hujjatlarga muvofiqlik: ISRning ishonchli amaliyotlari kompaniyalarga rivojlanayotgan atrof-muhit qoidalari va ma'lumotlarni oshkor qilish talablariga rioya qilishda, huquqiy xavflarni va potentsial jarimalarni kamaytirishda yordam beradi.

Biroq barcha sohada bo'lganidek, ushbu soha hali yangi bo'lgani uchun ham uning amaliyotga keng yoyilishida o'ziga yarasha qiyinliklar mavjud. Ular:

- standartlashtirish va tekshirish: GRI (Global Reporting Initiative) va SASB (Sustainability Accounting Standards Board) kabi tizimlar mavjud bo'lsa-da, yashil investitsiyalarni keyingi standartlashtirish va tekshirishda shaffoflikni ta'minlash va mahsulot, xizmatlar haqida soxta axborot berilishini oldini olish uchun juda muhimdir;

- baholashni takomillashtirish: ESG masalalarini aniqlash va hisobot berish kompaniya va uning manfaatdor tomonlari uchun eng muhim masalalar bo'lib qolmoqda va doimiy takomillashtirishni talab qiladi;

- ko'p sonli ulushdorlar jalb qilish: ISR aloqasini investorlar, xodimlar va boshqa jamiyatlar kabi turli askiyador jamoalar bilan resonant munosabatda bo'lishi, ishonchni saqlash va korxonalar aksiyalariga bo'lgan talabni maksimallashtirish uchun eng asosiy vositalardir.

ISRni yashil qimmatli qog‘ozlar bilan integratsiyalashuvi aksiyadorlik jamiyatlari uchun sodiqligini shaffof tarzda namoyish etish va sezilarli moliyaviy foyda olish uchun kuchli vosita sifatida o‘rtaga chiqadi. Ushbu yondashuvni qo‘llagan holda, kompaniyalar o‘shish va muvaffaqiyat uchun yangi imkoniyatlarni ochib, yashil kelajakka hissa qo‘shishlari mumkin. Esda tutish muhimki, keng qamrovli ISR va yashil qimmatli qog‘ozlardan samarali foydalanish sari sayohat boshlandi. Peshqadam kompaniyalardan o‘rganish, soha muhokamalarida qatnashish va hisobot berish amaliyotini o‘ziga xos formatiga moslashtirish orqali aksiyadorlik jamiyatlari o‘zlarini barqaror va mas‘uliyatli investitsiyalarga asoslangan bozorlarda yetakchi sifatida ko‘rsatishlari mumkin.

2. *Yashil qimmatli qog‘ozlarning korxonalar moliyaviy faoliyatiga ta’sirlari*

Yashil qimmatli qog‘ozlar moliyaviy maqsadlarni ekologik javobgarlik bilan uyg‘unlashtirishga intilayotgan kompaniyalar uchun qiziqarli taklifni taqdim etadi. Atrof-muhitning afzalliklari aniq bo‘lsa-da, ushbu bozorga kirishdan oldin moliyaviy natijalarni chuqurroq tushunish juda muhimdir. Goss va Roberts (2011) kabi tadqiqotchilar fikrlarini o‘rganish va amaliyotda qo‘llangan misollarni o‘rganish orqali qimmatli natijalar olishimiz mumkin [4]. Quyida aynan yashil qimmatli qog‘ozlarning moliyaviy ta’sirlarini aks ettiruvchi jadval bilan tanishasiz:

1-jadval

Sohasi	Kapital qiymati	Moliyaviy natija	Moliyalashtirish
Potensial foydalar	- Kengroq investorlar bazasi tufayli past foiz stavkalari (Goss & Roberts, 2011)	- Uglerod narxini belgilash yoki qattiqroq qoidalar o‘rnatish kabi ekologik xavflarni kamaytirish	- ESGga yo‘naltirilgan yangi investorlardan diversifikatsiyalangan kapital manbalari
Qiyinchiliklar va kamchiliklar	- Mahsulot yoki xizmat bo‘yicha soxta axborot berish risklari mavjudligi	- Qo‘shimcha tekshirish va ilk tekshirish tufayli yuqori dastlabki xarajatlar talab qilishi	- Cheklangan bozor shaffofligi va likvidlik muammolari mavjudligi
Barqaror rivojlanish maqsadlariga moslik	- moddiy ekologik muammolarni hal qilish uchun yashil investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish	- Moliyaviy daromadlar bilan bir qatorda uzoq muddatli ekologik manfaatlarga e’tibor qaratish	- Yashil investitsiyalarni nafaqat investorlarning jozibadorligi bilan, balki atrof-muhitga ta’siri bilan o‘lchanishi
Amaliy misollar	- Ørsted (Daniya): yashil moliyalashtiriladigan qayta tiklanadigan energiya loyihalari	- Unilever (Niderlandiya): barqaror manbalar ishlab chiqarish uchun yashil	- Siemens AG (Germaniya): yashil obligatsiyalar bilan moliyalashtirilgan toza texnologiyalar

	natijasida kapital qiymati pasaydi va moliyaviy ko'rsatkichlari yaxshilandi.	obligatsiyalar resurslar samaradorligini oshishi va xarajatlarni tejalishiga olib keldi.	yaratish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari - yangi bozorlarni ochdi va raqobatdosh ustunlikni ta'minladi.
Qo'shimcha mulohazalar	- Uzoq muddatli istiqbolda kamroq qarz olish xarajatlariga erishish uchun ESG diqqat markazida investor bazasini diversifikatsiya qilish.	- Yashil investitsiyalarni kompaniyaning asosiy biznesi va uzoq muddatli strategiyasi bilan muvofiqlashtirish orqali korxonaga va atrof-muhitga maksimal foyda keltirish.	- Investorlar ishtirokini oshirish uchun bozorda kengroq targ'ibot qilish va yashil qimmatli qog'ozlar haqida xabardorlikni oshirish

* mualliflar tomonidan o'rganilgan ma'lumotlarga asoslanib tuzildi

Yashil qimmatli qog'ozlarni qabul qilish qarz olish xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash va yangi moliyalashtirish manbalarini chaqirish kabi moliyaviy imtiyozlarni taklif qilishi mumkin. Biroq, ushbu bozorda harakat qilish potentsial muammolarni sinchkovlik bilan ko'rib chiqishni, biznesning haqiqiy ekologik maqsadlarga muvofiqligini ta'minlashni va investorlarning ishonchini saqlab qolish uchun shaffoflikni birinchi o'ringa qo'yishni talab qiladi. Yashil qimmatli qog'ozlardan strategik foydalanish va uzoq muddatli ijobiy ta'sirga e'tibor qaratish orqali kompaniyalar moliyaviy muvaffaqiyatga ham, ekologik taraqqiyotga ham erishishlari mumkin. Unutmaslik joizki, asosiy masala yashil qimmatli qog'ozlarga moliyaviy va ekologik manfaatlar uchun strategik vosita sifatida yondashishdir. Bozor rivojlanib, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va standartlar takomillashtirilgani sari yashil qimmatli qog'ozlardan mas'uliyatli foydalanish kompaniya va butun dunyo uchun barqaror kelajak qurishda zaruriyatga aylanadi.

XULOSA

Moliyaviy innovatsiyalar va ekologik javobgarlikning dinamik kesishmasida yashil qimmatli qog'ozlar aktsiyadorlik jamiyatlari uchun strategik vosita sifatida paydo bo'ladi.

Investorlarning kayfiyati yashil qimmatli qog'ozlarning moliyaviy muvaffaqiyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ørsted, Unilever va Siemens AG kompaniyalarining real misollari strategik yashil qimmatli qog'ozlardan foydalanish orqali moliyaviy maqsadlarning barqarorlik bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Potensial imtiyozlar kapital xarajatlarini kamaytirish va moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilashni o'z ichiga olsa-da, yashil yuvish xavfi va yuqori emissiya xarajatlari kabi muammolar ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Moliyaviy yutuqlarni barqarorlik maqsadlariga moslashtirish sinchkovlik bilan baholash, shaffoflik va uzoq muddatli istiqbolni talab qiladi.

Yashil qimmatli qog'ozlarni qabul qilish aksiyadorlik jamiyatlariga moliyaviy barqarorlik va ekologik javobgarlik sari o'zgaruvchan yo'lni taqdim etadi. Yashil qimmatli qog'ozlarni keng qamrovli barqarorlik strategiyasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'rish kompaniyalarni ekologik ongga asoslangan bozorda etakchilar sifatida joylashtiradi. Davom etayotgan sayohat rivojlanayotgan standartlarga moslashishni, moliyaviy muvaffaqiyat va ekologik taraqqiyot uyg'un holda mavjud bo'lgan kelajakni ta'minlashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bose, S., & Gupta, A. (2020). Green bond market, certification, and impact on the environment. *Journal of Corporate Finance*, 65, 101748.
2. Bollen, N. P., & Tang, T. (2011). Is the value of in situ preservation high? Evidence from the real estate market. *Journal of Environmental Economics and Management*, 61(2), 180-194.
3. Eccles, R. G., & Serafeim, G. (2013). The role of large investors in corporate governance: An empirical analysis. *Journal of Applied Corporate Finance*, 25(3), 44-55.
4. Goss, A., & Roberts, G. S. (2011). The Impact of Corporate Social Responsibility on the Cost of Bank Loans. *Journal of Banking & Finance*, 35(7), 1794-1810.
5. Flammer, C. (2013). Corporate social responsibility and shareholder reaction: The environmental awareness of investors. *Academy of Management Journal*, 56(3), 758-781.
6. Jo, H., & Na, H. (2012). The value of corporate sustainability in the financial market during the financial crisis. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 2(2), 125-147.
7. Eccles, R. G., & Krzus, M. P. (2010). *One report: Integrated reporting for a sustainable strategy*. John Wiley & Sons.
8. Bebbington, J., et al. (2017). The limitations of carbon disclosure: A research note. *Accounting, Organizations and Society*, 58, 1-11.
9. Lee, Y. K., & Park, K. (2013). The effect of corporate social responsibility on brand attitude: The mediating role of consumer-company identification. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 20(2), 89-99.
10. White, L. A., & Lee, G. (2017). The Relationship Between Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Evidence From the Banking Industry. *Journal of Applied Business Research*, 33(2), 245-262.
11. Scholtens, B., & Kang, F. (2013). Corporate Social Responsibility and Earnings Management: Evidence from Asian Economies. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 20(2), 95-112.

12. Jo, H., & Harjoto, M. A. (2011). Corporate Governance and Firm Value: The Impact of Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 103(3), 351-383.
13. Calomiris, C. W., & Nissim, D. (2007). Activity-Based Valuation of Bank Holding Companies. *Journal of Accounting Research*, 45(2), 355-362.
14. Bebchuk, L. A., & Stole, L. A. (1993). Do Short-Term Objectives Lead to Under- or Overinvestment in Long-Term Projects? *The Journal of Finance*, 48(2), 719-729.
15. <https://orsted.com/en/media/news/2023/02/20230222633512>
16. <https://www.unilever.com/news/press-and-media/press-releases/2014/14-03-19-unilever-issues-first-ever-green-sustainability-bond/>
17. <https://esgnews.com/ru/siemens-energy-successfully-places-eur-1-5-billion-green-bond/>
18. Qarshiyeva, M. A. Q., & Xidirov, N. G. I. (2022). O‘zbekiston “Yashil” iqtisodiyot sari. *Science and Education*, 3(12), 984-990.
19. Mehmonaliev, A. G. U., & Khidirov, N. G. (2022). Social-economic significance, essence and theoreticalmethodical basis of medium-term budget practice. *Science and Education*, 3(12), 991-996.
20. Xidirov, N. G. I., & Qarshiyeva, M. A. Q. (2022). Islomiy bank xizmatlarini joriy etish orqali tijorat banklarini aholiga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish masalalari. *Science and Education*, 3(11), 1067-1074.
21. Фозилчаев, Ш. Қ., & Хидиров, Н. Ф. (2017). Инвестиция ва лизинг асослари. Ўқув қўлланма. Т.: Молия, 8, 46-48.

O'RTA OSIYODA NOYOB O'SIMLIKLARDAN IP MAHSULOTLARINI TAYYORLASH

Hakimova Sharofat Abdusattorovna

Surxondaryo viloyati Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va san'at fakulteti Texnologik ta'lim kafedrasida o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ishlab chiqarish sanoatida ishlatiladigan ip tolalar hamda ularning olinish jarayonlar, shuningdek O'rta Osiyoda o'sadigan noyon o'simliklar va ulardan tola olish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'simlik, ip, tola, mahsulot, to'qimachilik sanoati, ishlab chiqarish sanoati, tola-ip olish sanoati.

Ip - tolalar (paxta, ipak, jun, zig'ir dan ingichka qilib yigirilgan yoki yigirilmagan to'quvchilik va tikuvchilik material; pishiq va ka-yishqoq mahsulot. Gazlamalar, trikotaj to'qish, kiyim-kechak tikish va boshqa ko'p maqsadlarda ishlatiladi. Ip olish uchun ishlatiladigan tola turiga qarab ip tabiiy, sun'iy, miner'al, kimyoviy xillarga bo'linadi. Iplar dastlabki, birlamchi va ikkilamchi turlarga ham ajratiladi. Dastlabki ip bo'ylama yo'nalishda qismlarga bo'linmaydi. Bularga elementar va yakka (mono ip) iplar kiradi.

Birlamchi ip to'qimachilik tolalaridan tayyorlanadigan kalava ip, bir necha elementar iplardan eshib olinadigan kompleks iplardan ibo-rat. Ikkilamchi iplar bir necha birlamchi ipni eshib (pishitib) olinadi. Iplar bir xil toladan hamda har xil toladan (tabiiy tola bilan boshqacha tabiiy tola, sun'iy tola bilan tabiiy tola aralashtirib) tayyorlanishi mumkin.

Iplarni pishitish yoki eshish darajasi ularning ishlatilishiga bog'liq. Mas, gazlama to'qish uchun asosiy ip (tanda) ko'p pishitiladi, arqoq ip esa kamroq pishitiladi, trikotaj to'qish uchun ip yanada kam pishitiladi. Pilla tolalaridan yigirilgan ipak ip; viskoza, atsetat, kapron va b. kimyoviy tolalardan kompleks iplar olinadi.

Bejamdor iplar olish texnologiyasi ham bor. Ular, asosan, matolar va trikotaj mahsulotlarning ustki qismini bezashda ishlatiladi. Kaprondan olingan yakka ip paypoq to'qish sanoatida ishlatiladi. To'qimachilik tolalaridan tashqari, qog'oz (kordel), kauchuk va b.dan ip olinadi. Yuqorida aytilgan iplarning hammasi to'qimachilik sanoatining xom ashyosi hisoblanadi. Bulardan tashqari, uy-ro'zg'orda va xalq xo'jaligida ishlatiladigan iplar ham bor. Bularga turli tikish (g'altak iplar), chatish, kashtachilik, attorchilik va jarroxlilikda ishlatiladigan iplar kiradi.

Ipning uzunligi (m)ning massasi (g)ga nisbati ipning metrik nomeri deyiladi. Iplar past (34 nomergacha), o'rta (34 dan 85 gacha) va yuqori (85 dan yuqori) nomerli

bo'ladi. Iplar turi (assortimenti)ni ko'paytirish uchun ular qo'shimcha ishlov (tuk kuydirish, ohorlash, bo'yash)dan o'tkaziladi.

O'simliklardan ip olish jarayoni o'simliklar turi va ularning tarkibiga qarab boshqa bo'lishi mumkin, ammo umumiy jarayon quyidagicha bo'ladi:

1. O'simlik tanlash: Birinchi qadam o'simliklardan ip olish uchun sofit tanlashdir. Ba'zi o'simliklar, masalan, pamir va ketton, ip olish uchun idealdir. Bu tilda o'simliklar ko'p to'qimachilik tarkibida chiqadi va ularning tana qismlari, yengilganlik va uzunlikni ta'minlaydi.

2. Bog'lash va ekinlash: O'simliklarni ekinlash va ulash uchun maydon tayyorlanadi. To'qimachilik tarkibida o'simliklar uchun muhim elementlar bo'lishi kerak. Keyinchalik, o'simliklar emashtiriladi va ulanadi.

3. O'simliklarni o'sishini qo'llab-quvvatlash: O'simliklarning o'sishi uchun qo'llab-quvvatlashi yoki o'sadi-qoladi olishi kerak. Ba'zi sofitlar o'sadi-qoladi olib, ularni tanamiz va ularning o'sishini kuzatamiz.

4. O'sgandan keyin ekinlarni to'plash: O'sadi-qoladidan keyin, o'simliklar ta'lim to'plash jarayoniga kiradi. O'simliklar qulflardan olib tashlab, ularni o'simlikdan tashlab chiqaramiz.

Har bir o'simlik turining ip olish jarayoni bir-biriga qaramay olishi mumkin, shuning uchun o'simlikning turi va sharoitlariga muvofiq amal qilish kerak.

O'simliklardan ip mahsulotlarni tayyorlash, amaliyotda mahsulotning sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish va sifatni ta'minlash uchun qimmatbaho tajribani talab qiladi. Bu sohada innovatsiyalar va texnologiyalar ham rivojlanmoqda, shuningdek, o'simlik resurslari yaxshi boshqarish va ekologik muammolarni hal qilish maqsadida olib kelmoqda.

Ip hosil qilish uchun turli o'simlik turlaridan foydalanish mumkin. Quyidagi ba'zi o'simliklar va ulardan hosil qilingan iplar turlari mavjud:

To'ton: To'ton o'simi, unli tana qobiqlari bilan mashhur bo'lgan o'simlikdir va odatda ip hosil qilish uchun keng tarqalgan sifatida foydalaniladi. To'ton iplari qat'iy va kuchli bo'lib, odatda to'pqa'ra va to'qimachilik ishlarida ishlatiladi.

Kanabis: Kanabis o'simi, ip hosil qilish uchun tarix bo'yicha keng tarqalgan o'simlikdir. Kanabis iplari juda kuchli bo'lib, benzin, sumka va tekstil mahsulotlari kabi bir nechta turdagi maqsadlar uchun ishlatilishi mumkin. Lekin kanabis o'simi, ba'zi mamlakatlarda qonunlar tomonidan cheklanishi mumkin.

Jut: Jut o'simi, unli tana qobiqlaridan hosil qilingan iplar uchun ishlatiladi. Jut iplari odatda reppa, chuvak, do'ppi va do'ppilarda ishlatiladi. Shuningdek, bezak maqsadlari bilan ham ishlatilishi mumkin.

Bu o'simliklardan ip hosil qilish uchun odatda o'simlikning unli tana qobiqlaridan foydalanish kerak. Tana qobiqlar avval olib tashlanadi, keyin unlar ajratiladi va so'ng bu unlar ip shaklida hosil qilinadi. Bu jarayon o'simlik turi va talab qilingan ip turiga bog'liq ravishda o'zgartirishi mumkin.

Biroq, o'zingizning o'lchovlaringizda ip hosil qilish jarayoni juda vaqti va zararkunandadir. Tayyor iplarni sotib olish yoki el ishlab chiqarish do'konlaridan olish amaliyotchiroq bo'ladi. Shuningdek, mahalliy el san'atlarida yoki el ishlarining do'konlarida tabiiy iplar topishingiz mumkin.

O'simliklardan ip olish uchun quyidagi oddiy usulni amalga oshirishingiz mumkin:

O'simlik saplarini kesing: Keten, jüt yoki o'xshash o'simlik saplarini keskin o'g'it yoki soch qiroli orqali bitkani ildizidan yaklasik 30 sm uzunlikda kesing. So'ngra saplarni to'plang.

Saplarini tozalang: Saplar ustida qolgan barglarni va yon saqlarni tozalang.

Liflarni chiqaring: Har bir sapning uchini tutib, barmoqlaringiz orqali chalmay qaytarib, sapdan liflarni chiqaring. Liflar, sapning ichida joylashgan lifli qismidir va ipning asosiy materialidir.

Liflarni birlashtiring: Liflarni bir-biriga yonlangan bir ip shaklida birlashtirib, uzun bir ip hosil qila olasiz. Buning uchun bir nechta lifni parallel ravishda tutib, ikkinchi bir nechta lifni ust ustga joylashtiring. Liflarning birlashtirilgan nuqtasini namliq suv bilan nemlantiring.

Ipni shakllantiring: Liflarni birlashtirgandan so'ng, liflarning ustiga yumshoq qovoq qo'yib va o'g'itib, ip shaklida shakl qiling. Bu paytda liflarning bir-biriga to'g'ri tartibda burilishiga e'tibor bering.

Ipni qurutib tuting: Osiltirgan ipni pastga yo'naltirib, uni bir og'irlik (masalan, tosh) yordamida aste qarating. Bunda ipning to'g'ri va chog'langan tarzda quruqligini ta'minlashingiz mumkin. Ipnigina to'liq quruq bo'lishi uchun bir necha kun kutib turing.

Ushbu oddiy usul orqali o'simliklardan o'z iplaringizni hosil qila olasiz. Lekin unutmang, odatiy va sifatli ipliklar odatda maxsus sanoat jarayonlari orqali ishlab chiqariladi. Uyda hosil qilingan ipliklar odatda cheklanadigan foydalanish maydonlari bilan cheklanishi mumkin.

Bamiya (okra) o'simligidan ip olish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1. Bamiyaning tanlanishi: Birinchi navbatda, o'simlikni tanlang. Bamiya tanalanishida yuqori sifatli va uzun iplarni olish uchun o'simlikni yaxshi tanlash muhimdir. Yengilgan va o'sishga tayyor bo'lgan bamiyalar iplarni olish uchun idealdir.

2. To'qimachilik: Bamiya uchun to'qimachilik bo'lgan joyda, mazraada yoki o'tin joyida bamiyani ekinlang. To'qimachilik tarkibi bamiyani o'sishiga osonlik qo'shadi.

3. Bamiyaning o'sishi: Bamiya tanasi uzunligini yettiringach, undan oldin qoladagi ko'kraklar chetlanib, bamiya o'sadimi boshlanadi. Bu paytdan keyin bamiyaning o'sadi-qoladi jarayoni boshlanadi.

4. O'sib bo'lingandan keyingi jarayon: Bamiyaning o'sish jarayonida, ko'kraklarni qoldirib olish yoki ularni o'sadidan ayirib olish mumkin. Bamiyaning uzun iplari va qoladi faqat ko'kraklardan tashqarida bo'lishi kerak.

5. Iplarni olish: Bamiyaning o'sishi yakunlangandan so'ng, uzun iplarni olish mumkin. Iplarni qoldirib tashlash yoki qayta ko'kraklarni olib tashlash yordamida bamiya iplarini olishingiz mumkin.

6. Iplarni to'plash: Olingan bamiya iplarini qayta to'plash uchun, ularni birlashtiring va to'plangan qismi bilan uzun iplarni bir-biriga bog'lang.

Bu jarayon quyidagi hosilni beradi: ular sofitlar, qorinlar yoki boshqa joylarda ishlatilishi mumkin. Olingan bamiya iplarini ko'proq sifatli qilish uchun ularni yuqori haroratda, yuqori darajadagi tartibda ko'proq so'ngra tarqatish maslahat beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.G. Abbasova, A.Z. Abdullayev "Tabiiy ipak chiqarish". Toshkent. 1992 y. -35 b.
2. Sh. Isxakov. "To'qimachilik tolalari". Toshkent.1988 y. 134-167 b.
3. P.T. Bukayev. "Ip gazlama ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasi". Toshkent. 1989 y. -13 b.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В ВОССОЗДАНИИ ОБРАЗА ПЕРСОНАЖА

*Турсунмуратова Дилноза Турамуратовна
старший преподаватель кафедры французской
филологии факультета Зарубежной филологии*

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос использования фразеологических единиц в воссоздании образа героя

Аннотация: Мазкур мақолада қахрамон қиёфасини таржимада қайта яратишда фразеологик бирликларнинг қўлланиши масаласи тадқиқ қилинади

Annotation: This article discusses the issue of using phraseological units in recreating the image of a hero

Фразеологизмы, являющиеся единицами фразеологии, связаны с конкретными обычаями, психологией, образом жизни, менталитетом и т. д. определенного народа. «Фразеологический фонд языка — ценнейший источник культуры и менталитета народа, в котором воплощены легенды, традиции, обряды, праздники, нравы и быт народа*», — пишет В.А. Маслова. А Кунин говорит: «Человеческий фактор играет во фразеологии очень важную роль, и многие фразеологизмы связаны с человеком и различными его действиями. Фразеологизмы являются важнейшим фактором общения».

Кроме того, человек стремится наполнить свой облик и душу собственными чувствами. Фразеологические единицы являются важным средством создания образности, выразительности и эмоциональности, служат повышению выразительной эффективности художественных и публицистических текстов. Вот почему фразеологизмы стилистически очень важны. ФЕ соответствуют духу времени как компактные, содержательные и впечатляющие устройства. В целом фразеологизмы того или иного языка связаны с культурой этого народа.

Например, у нас под «белым золотом» подразумевают хлопок, а на Западе так называют фосфор, или под «черным золотом» подразумевают нефть в Востоке, а в западных странах этот фразеологизм означает уголь.

Этот термин впервые был использован в мировой филологии со второй половины XVI века английским литературоведом и переводчиком Неандером. В.В. Виноградов также является ученым, пропагандировавшим фразеологию как лингвистическую науку.

В своих научных трудах по фразеологии он обобщил русские учения и разделил их на смысловые группы. Идеи, выдвинутые Э. Поливанов и В.Виноградовым, привели к появлению в более поздний период многих научных исследований по фразеологии.

Согласно классификации В. В. Виноградова, признанной в общелингвистическом мире, фразеологизмы делятся на три группы:

- фразеологические сочетания (фразеологические сращения): значение таких сочетаний не зависит от слов, входящих в их состав;

- Сложные слова (фразеологические единства): такие сложные слова имеют также переносное значение, но переносное значение зависит от слов во фразеологизме;

Фразеологические соединения (фразеологические устойчивые сочетания): в них только определенная часть слов в составе имеет переносное значение, значение соединения зависит от слов, входящих в состав.

Перевод фразеологии является одним из наиболее сложных вопросов переводоведения. Вопрос перевода фразы занимает центральное место в переводоведении. Несмотря на большое количество научных исследований, написанных по фразеологии различных языков, не существует общепризнанного четкого определения объема фразеологии и семантико-структурных типов фразеологизмов. Тем не менее, большинство ученых являются сторонниками понимания фразеологии в широком смысле.

Как известно, независимо от типа переводимого текста или речи, существуют две ситуации, общие для любого произведения с одного языка на другой, то есть любого перевода:

1. Цель переводчика – максимально полно познакомить с текстом произведения тех, кто не знает языка оригинала.

2. Перевести – значит ясно и кратко выразить то, что было однажды выражено средствами определенного языка, на другом языке.

Стоит отметить, что переводчику следует быть деспотичным в некоторых местах и избегать замены фактур, соответствующих общей логике исходного текста, придуманными им беззаботными фактурами.

Вышеизложенные положения мы рассмотрим в следующих переводах фразеологизмов, использованных в произведении Эмиля Золи «Au Bonheur des dames» («Дамское счастье» с русского и «Аёл бахти» с узбекского — Мухаббат Исмаилова);

В оригинале

En haut, la jeune fille tomba droit dans le rayon des confections. C'était une vaste pièce, entourée de hautes armoires en chêne sculpté, et dont les glaces sans tain donnaient sur la rue de la Michodière. Cinq ou six femmes vêtues de robes de soie, très coquettes avec leurs chignons frisés et leurs crinolines rejetées en arrière, s'y agitaient en causant. *Une, grande et mince, la tête trop longue, ayant une allure de cheval échappé, s'était adossée à une armoire, comme brisée déjà de fatigue.*

Рассмотрим толкованию одного и того же предложения в прямом (русском) переводе и косвенном (узбекском) переводе.

В языке посредник

Наверху девушка попала прямо в отдел готового платья. Это была обширная комната, уставленная по стенам высокими шкафами из резного дуба; зеркальные ее окна выходили на улицу Мишодьер. Пять-шесть женщин, одетых в шелковые платья и имевших весьма кокетливый вид благодаря завитым шиньонам и приподнятым сзади кринолинам, суетились здесь, перебрасываясь отрывистыми фразами. *Одна из них, высокая и худая, с непомерно длинным лицом и поступью вырвавшейся* на волю лошади, прислонилась к шкафу, словно изнемогая от усталости.

Таржима:

Қиз тепага чиқиши билан шундоқ тайёр кийимлар бўлимида пайдо бўлди. Бу деворлар бўйлаб ўйиб ишланган дубдан қилинган шкафлар ўрнатилган кенг хона бўлиб, унинг катта ойналари Мишодьер кўчасига қараган эди. Бу ерда матодан тикилган кўйлак кийган, жингалак қилинган улама соч ва узун юбкалари таъсирида башанг кийингандек кўринаётган беш-олтита аёл ўзаро гаплашганча алланималар қилишарди. *Улардан бири, баланд бўйли, озгин, отюзли аёл худди қаттиқ чарчагандан нима қилишни билмаётгандек, шкафга суяниб турарди.*

Видно, что М. Исмаилова переводила с языка посредника, не обращаясь к оригиналу. *Выражение la tête trop longue основываясь на язык посредник (русский язык) с непомерно длинным лицом переведено на узбекский как отюзли аёл. Но можно сказать что варианты на обоих языках*

являются далёким от оригинала. Потому что, выражение *отюзли аёл в узбекском языке не употребляется и такое сравнение было бы слишком грубым к женщинам на узбекском языке .*

К тому же выражение «une allure de cheval» на французском языке описывается как “C’est une allure de cheval, plus base que le pas, mais beaucoup plus allongée. Pour aller l’amble le cheval n’a que deux mouvements à faire, un de chaque côté s’élèvent et se posent en même côté s’élèvent et se posent en même temps.» Переводчик опускал это сравнение

В оригинале,

« Une, grande et mince, la tête trop longue, ayant une allure de cheval échappée, s’était adossée à une armoire, comme brisée déjà de fatigue » Мы предлагаем перевести эту описание как- баланд бўйли ва озгин, боши узунчоқ аёл паккага етган улоқчи отдек сулайиб, ўлгудек чарчаганидан шкафга суяниб турарди.

Это выражение встречается в описании слишком усталости Коротышки в произведении популярного узбекского писателя Эркин Аъзам «**Пакананинг ошиқ кўнгли**»: “Атаги бир соатлик меҳнатдан Пакана *паккага етган улоқчи отдек сулайиб*, ҳозиргина Сафсар ўтирган қулай сават курсига чўзилиб қоларди.”

Кроме этого в узбекском языке имеются множество выражений показывающий слишком усталость человека, например *илондек судралиб юрмоқ ибораси*: Игорь илондек судралиб жангарилар томон юрди. Икки қадамдан кейин ер бетидан чиқиб турган одамнинг бошига пешонасини уриб олишига бир баҳя қолди.

Как видно из приведенных примеров, переводчик не должен «упускать из виду» ни одну деталь, выраженную в процессе перевода произведения. Конечно, такая ситуация иногда может гарантировать, что перевод не отклонится слишком далеко от оригинала. Однако это не означает, что переводчик должен воссоздать произведение по-своему. Ведь мастерство переводчика проявляется только в переводе оригинала.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Данилин Ю. И.. Дамское счастье. М.,2014. -Стр.28.
2. Исмоилова М.. Аёл бахти.Т: Янги аср авлоди, 2015. -Б. 74.
3. Philipe Masquer, Pierre Jaubert. Dictionnaire raisonné universel des arts et métier. Tome premier. Paris. 1971.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	LEARNER AUTONOMY	3
2	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA HARBIY XIZMATCHILARNING PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	7
3	OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING MA'DANIYATGA TA'SIRI	18
4	QARAQALPAQSTANDA AKADEMIYALIQ VOKAL JÓNELISI	21
5	"BASHEROV DYNASTY"	26
6	J.CHARSHEMOVTIŇ DÓRETIWSHILIGINDE FUGA JANRI	32
7	"QARAQALPAQ QIZ BAQSISI SAPARG'UL"	39
8	ÓZBEKSTANDA OPERA JANRINA BIR NÁZER	43
9	FORTEPIANO ÁSPABINDA IRI FORMADAĠI SHIGARMALAR ÚSTINDE ISLEW PROCESINDE KISHI JASTAĠI OQIWSHILARDIŇ MUZIKALIQ HÁM ATQARIWSHILIQ RAWAJLANIWI (SONATA FORMASI ÚSTINDE JUMIS ISLEW MISALINDA)	49
10	YO'L TRANSPORT HODISALARINING KELIB CHIQISHI HAMDA BUNING NATIJASIDA ORTILIRADIGAN JAROHATLAR	55
11	ЗАБОЛЕВАНИЯ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ.	58
12	СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ У ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ	61
13	TA'LIM SIFATINI ASOSIY MAZMUNI	63
14	G'AZALLAR TARJIMASIDA MUSIQIYLIKNI QAYTA TIKLASH MASALALARI (Zahiriddin Muhammad Bobur g'azallari asosida)	68
15	ОСТРЫЕ РЕСПИРАТОРНЫЕ ВИРУСНЫЕ ИНФЕКЦИИ У ДЕТЕЙ	72
16	IKKINCHI TARTIBLI DIFFERENSIAL TENGLAMA UCHUN QO'YILGAN CHEGARAVIY MASALANING KORREKT YECHILISHI	77
17	O'TKIR RESPIRATOR KASALLIKLAR	81
18	TO'QIMACHILIK KORXONALARINI EKSPORT IMKONIYATLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA MARKETING XIZMATLARINING AHAMIYATI	85
19	O'ZBEK TILIDA O'QUV LUG'ATLARI VA ULARNI TUZISHGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR	91
20	JINOYAT PROTSESSIDA ISHTIROK ETISHNI RAD ETISH ASOSLARINING YURIDIK TAVSIFI	95
21	AVTOMOBIL DVIGATELLARINING YONILG'I TAMINLASH TIZIMI	99
22	YOSHLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISH	103
23	TEXNOLOGIK JARAYONLARNI PETRI TARMOQLARI YORDAMIDA MODELLASHTIRISH	108

24	YASHIL QIMMATLI QOG‘OZLAR: AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH KATALIZATORI SIFATIDA	113
25	O‘RTA OSIYODA NOYOB O‘SIMLIKlardan IP MAHSULOTLARINI TAYYORLASH	122
26	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В ВОССОЗДАНИИ ОБРАЗА ПЕРСОНАЖА	126